

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧОРНОМОРСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ПЕТРА МОГИЛИ

На правах рукопису

ФОМІЧОВА ВАЛЕРІЯ ОЛЕГІВНА

УДК 81'1'366'443: [811.161.2+811.161.1+811.111

ПРИЧИНИ АМОРФІЗАЦІЙНИХ ЗМІН У МОВАХ РІЗНИХ ТИПІВ

10.02.15 – загальне мовознавство

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Науковий керівник –
доктор філологічних наук, професор
Дубова Олена Анатоліївна

Миколаїв – 2017

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИЧИН АМОРФІЗАЦІЇ.....	15
1.1. Основні питання структурно-типологічної класифікації мов.....	15
1.1.1. Становлення та сучасний стан структурно-типологічної класифікації.....	15
1.1.2. Поняття <i>тип мови</i> та <i>тип у мові</i>	18
1.1.3. Загальна система типів у мові.....	21
1.2. Поняття аморфізму і його співвідношення з іншими типами в мові в сучасній лінгвістиці.....	27
1.3. Аморфізм та його різнорівневі рефлекси.....	43
1.4. Методика дослідження аморфізаційних змін у мовах різних типів (українській, російській та англійській мовах).....	51
Висновки до розділу 1.....	61
РОЗДІЛ 2. ПРИЧИНИ АМОРФІЗАЦІЙНИХ ЗМІН У СИНТЕТИЧНИХ УКРАЇНСЬКІЙ І РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ.....	64
2.1. Причини субстантивних аморфізаційних змін в українській та російській мовах.....	64
2.1.1. Субстантивна аморфізація в українській мові.....	64
2.1.2. Субстантивна аморфізація в російській мові.....	84
2.2. Аморфізація як засіб поповнення адвербіальної системи української та російської мов.....	94
2.3. Аморфізаційні зміни в ад'єктивній граматичній системі синтетичних української та російської мов.....	108
2.4. Аморфізаційні зміни в системі дієслова сучасних української та російської мов.....	118
2.4.1. Становлення інфінітива як вияву аморфізму.....	121

2.4.2. Дієприслівник як вияв аморфізму.....	124
Висновки до розділу 2.....	127
РОЗДІЛ 3. ПРИЧИНИ АМОРФІЗАЦІЙНИХ ЗМІН В АНАЛІТИЧНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.....	133
3.1. Зовнішньомовні причини змін в англійській мові. Вияви аморфізму в аналітичній англійській мові.....	133
3.2. Причини аморфізаційних змін в іменних частинах мови	138
3.2.1. Субстантивна аморфізація в англійській мові.....	138
3.2.2. Ад'єктивні аморфізаційні зміни в граматичній системі англійської мови.....	149
3.2.3. Аморфізація відмінкових форм як засіб поповнення адвербіальної системи англійської мови.....	153
3.3. Аморфізаційні зміни в системі дієслова англійської мови.....	154
3.3.1. Причини аморфізації нефінітних форм дієслова.....	158
3.3.2. Причини появи виявів аморфізму у фінітних формах дієслова.....	160
Висновки до розділу 3.....	162
ВИСНОВКИ.....	165
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	172
ДОДАТКИ.....	193
Додаток 1. Структурно-типологічна класифікація.....	193
Додаток 2. Морфологічна структурно-типологічна класифікація мов....	194
Додаток 3. Класифікація ознак за відношенням до аморфізму.....	195
Додаток 4. Повний алгоритм ідентифікації виявів аморфного типу в мові у мовах різних типів.....	197

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

англ. – англійська мова	послідовності: підмет → присудок
в'єтн. – в'єтнамська мова	→ додаток
давньоангл. – давньоанглійська мова	P – присудок
давньонорв. – давньонорвезька мова	O – додаток
дієсл. – дієслово	V – дієслово
імен. – іменник	V _{aux} – допоміжне дієслово; V _{aux} (V) –
множ. – множина	форма допоміжного дієслова V
одн. – одиниця	[...] – межі формомоделі; межі
прийм. – прийменник	окремих елементів цілого
прикм. – прикметник	
присл. – прислівник	Джерела ілюстративного матеріалу:
рос. – російська мова	
укр. – українська мова	БАС – Словарь современного
ф/м. – формомодель	русского литературного языка (М.,
acc – акузатив, знахідний відмінок	1950–1965);
dat – датив, давальний відмінок	БСТС 2008 – Большой строительный
gen – генетив, посесив, родовий	терминологический словарь (Минск,
відмінок	2008);
instr – інструменталіс, орудний	ВТС 2007 – «Великий тлумачний
відмінок	словник сучасної української мови»
loc – локатив, місцевий відмінок	(К., 2007);
N – іменник	ЕСУМ – Етимологічний словник
nom – називний відмінок	української мови (К., 1982–2006);
prep – прийменник	ІСУМ 1985 – «Інверсійний словник
S – підмет	української мови» (К., 1985);
SPO – фіксований порядок слів у	ЛСД 2007 – Літературознавчий
реченні, який виявляється у такій	словник-довідник (К., 2007);

МАС – Словарь русского языка (М., 1985–1988);

РОС 2007 – Русский орфографический словарь (М., 2007);

ОСРЯ 1974 – Обратный словарь русского языка (М., 1974);

СІС 2000 – Словник іншомовних слів (К., 2000);

СІС 2006 – Словник іншомовних слів» (К., 2006);

ССУМ 1988 – Словник скорочень в українській мові (К, 1988);

СУМ – Словник української мови (К., 1970–1980);

СУЛМ – Словник української мови (К., 2010–2013);

ТСДБА – Термінологічний словник-довідник з будівництва та архітектури (Львів, 2011);

ЭСРЯ – Этимологический словарь русского языка (М., 1986–1987);

CEDEL 1980 – A Concise

Etymological Dictionary of the English Language (NY, 1980);

LDCE 2003 – Longman Dictionary of Contemporary English (Lnd, 2003);

Origins 2006 – Origins. A Short Etymological Dictionary of Modern English» (Lnd, NY, 2006);

Електронні ресурси:

<http://www.malecha.org.ua/forum/index.php?showtopic=27896> (болерошка)

http://zironjka13.blogspot.com/2011_10_01_archive.html (кіношка)

<http://www.softzona.com.ua/forum/54-280-1> (менюшки)

<http://www.youtube.com/watch?v=27sTB93-lws> (плей-офу)

<http://www.grilmaster.biz/kartoplyana632.php> (пюрешка)

<http://vip.shuvar.com/produkty/svizhe-myaso/tovar/fileyka-svynna> (філейки)

ВСТУП

У цій праці порушуються загальнотеоретичні проблеми мови й мовознавства, а саме, досліджуються закономірності функціонування та історичного розвитку мов різних типів (синтетичних української та російської, аналітичної англійської мов). Теоретичну базу становлять засади, на яких побудовано структурно-типологічну (морфологічну) класифікацію мов світу, у надрах якої сформовано поняття про аморфізм.

Розвідки з еволюції морфологічної системи мов у межах загального мовознавства ведуться доволі давно, однак не втрачають своєї актуальності. Дослідженням граматичної будови мов та тенденцій до її змін займалися видатні лінгвісти різного часу: А. і Ф. Шлегелі, В. Гумбольдт, А. Шлейхер, Г. Габеленц, Е. Сепір, О. Єсперсен, Е. Бенвеніст, В. Матезіус, Т. Мілевський, Дж. Грінберг, В. Скалічка, В. О. Виноградов, М. А. Журинська, О. О. Реформатський, Г. П. Мельников, В. М. Ярцева, В. М. Солнцев, В. М. Алпатов, Н. Б. Мечковська та ін. Праці цих учених складають теоретичну базу для вивчення конкретних проблем історичного розвитку та функціонування мов, зокрема встановлення причин мовних змін. Типологічні зміни в мові описуються за фактом вияву певних типологічних властивостей. Дослідження характеру та причин аморфізаційних змін у системі української, російської та англійської мов здійснювалося на основі праць з теоретичної граматики та історико-типологічних розвідок М. А. Жовтобрюха [51], О. К. Безпояско [10], В. М. Русанівського [10; 119; 153], І. Р. Вихованця [28–33], К. Г. Городенської [10; 31], О. А. Дубової [45–47], А. П. Загнітка [55–56] (української мови); В. В. Виногорова [25–27], К. В. Горшкової [37], О. С. Кубрякової [84–87], Н. Ю. Шведової [122], В. В. Іванова [63], М. В. Панова [109–111] (російської мови); О. І. Смирницького [132], Н. М. Амосової [3], Б. О. Ільїша [65], М. Я. Блоха [14], В. Д. Аракіна [5], Т. Байнона [184], А. Волворка [207], У. Гарберта [191], Р. Гогга [193], Р. Кверка [199], М. Тауненда [206], А. Томсона [205] (англійської мови) та ін.

У класифікаціях мов світу дослідженню морфологічної класифікації мов відведено окреме місце. Зародження галузі структурно-типологічної класифікації асоціюється з працями братів А. і Ф. Шлегелів, В. Гумбольдта. Проблеми, що їх розглядали фундатори класифікації, є донині актуальними та остаточно ще не вирішеними. Слідом за В. Гумбольдтом деякі лінгвісти (А. Шлейхер, Г. Габеленц, О. Єсперсен) розвивали стадіальну теорію розвитку мов, за якою всі типи мов розглядалися в певній ієрархії, від менш досконалого до найдосконалішого. Ідея такої організації типів у мові не стала загальноприйнятою, оскільки не мала ані ґрунтовних теоретичних, ані практичних доказів (так звані перші мови не мали писемної фіксації) [125, с. 23–24]. Однак ідея визначення співвідношення різних типів у мові є досить актуальною, адже в літературі немає чіткого розмежування типів у мові, причинами чого можуть бути однозначна кваліфікація мов попри реальний політипологізм та різне трактування понять типу в мові й типу мови.

Інтенсивність та інтерес, з якими підходять до типологічних розвідок, варіюються на різних етапах розвитку мовознавства. У наш час дослідження у сфері морфологічної класифікації стає все більш актуальним, результатом чого є стрімка поява праць, у яких досліджуються типи в мові з різних аспектів. У термінах сучасної морфологічної типології всі мови класифікуються за типом у мові (типологічною властивістю мови), який визначається як такий, що має найрегулярніший вияв у досліджуваній мові в синхронному зрізі (домінантний тип у мові).

Сучасна лінгвістика, однією зі специфічних рис якої є експланаторність, прагне виявити причини еволюційних змін, у тому числі граматичних, зокрема аморфізаційних, у мовах світу. **Актуальність теми** полягає в необхідності виявити закономірності аморфізаційних змін у мовах, для яких аморфізм не є домінантною типологічною властивістю, та пояснити причини, які викликають ці зміни в синтетичних і аналітичних мовах. Аморфізація є процесом, притаманним синтетичним українській і російській та аналітичній англійській мовам. Головною відмінністю в аморфізації української та російської мов є те,

що для них цей процес є порівняно новим, зокрема в субстантивній системі відбувається аморфізація номінативних одиниць, а не всієї системи. Натомість в англійській мові аморфізація відбулася набагато раніше та має певні результати. Незмінюваність є репрезентантом відносно нової для синтетичних української та російської мов типологічної риси – аморфізму, для англійської – більш поширеної з тривалою історією, а тому поширення виявів аморфізму також зумовлює актуальність питання про вплив незмінюваності на типологічні зміни мов.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідних робіт Чорноморського національного університету імені Петра Могили з теми «Статика і динаміка в розвитку у слов'янських і германських мовах» (номер державної реєстрації – 0114U004602). Автором досліджувалися причини аморфізаційних змін у слов'янських (українській і російській) та германській (англійській) мовах. Тема дисертації затверджена вченою радою Чорноморського державного університету імені Петра Могили (протокол від 16.12.2010 р. № 5).

Згідно з визначеною актуальністю теми **мета** дослідження полягає у встановленні причин аморфізаційних змін у мовах різних типів – синтетичних українській і російській, аналітичній англійській мовах. Досягнення цієї мети забезпечується виконанням таких **завдань**:

- 1) встановити співвідношення аморфізму з іншими структурно-типологічними властивостями (синтетизмом і аналітизмом);
- 2) уточнити поняття *аморфізм* та визначити різнорівневі рефлексії аморфізму;
- 3) удосконалити методикку ідентифікації аморфізаційних змін;
- 4) ідентифікувати вияви аморфізму в синтетичних українській, російській та аналітичній англійській мовах і з'ясувати причини аморфізаційних змін у цих мовах;

5) з'ясувати, які з визначених причин аморфізаційних змін є спільними, які – специфічними.

Об'єкт дослідження – вияви аморфізму в мовах різних типів, співвідношення периферійного аморфного типу в мові та домінантного типу в мові.

Предмет дослідження – аморфізаційні зміни в синтетичних (на матеріалі української та російської мов) та аналітичних (на матеріалі англійської мови) мовах.

Джерельною базою дослідження є граматики української, російської та англійської мов, а також лексикографічні видання (орфографічні, тлумачні, інверсійні, етимологічні словники, словники іншомовних слів). У граматиках міститься загальна інформація про характер формотворення кожної з аналізованих мов. На основі цієї інформації можна ідентифікувати та дослідити аморфізаційні зміни в системах різних частин мови. Матеріалом дослідження в цій праці є аморфізаційні зміни в іменниковій, прикметниковій та дієслівній системах синтетичних української та російської та аналітичної англійської мов. Якщо аморфізаційні зміни відбуваються з конкретними одиницями, то для ідентифікації та аналізу цих номінативних одиниць використовуються лексикографічні видання.

Такий вибір матеріалу дослідження обумовлений специфікою аналізованого явища. Матеріалом дослідження в українській, російській та англійській мовах є, як конкретні одиниці, так і аморфізаційні зміни в мовних системах (наприклад: незмінювані іменники української та російської мов, з одного боку, та процес утрати або редукція словозміни в субстантивній системі англійської мови; незмінювані прикметники української та російської мов, утрата словозміни формами ступеня порівняння російської мови та, з іншого боку, утрата формотворення в прикметниковій системі англійської мови та ін.). Варто відзначити, що в англійській мові маємо справу частіше з явищами втрати або редукції певної системи, тоді як в українській і російській – з конкретними одиницями. Оскільки в деяких випадках необхідно ілюструвати

специфіку адаптації виявів аморфізму (конкретних незмінюваних одиниць) до синтетичної будови, то в праці подається декілька прикладів текстів розмовно-побутового стилю (з інтернет-форумів), тому що саме в таких текстах наявний потенціал системи загальнонародної мови, а не тільки нормованої літературної (об'єкту дослідження). Однак співвідношення виявів як конкретних одиниць і виявів як процесу втрати або редукції словозміни також залежить від морфологічних особливостей певної частини мови (наприклад, досліджуючи дієслово, маємо справу зі всією системою, а не з конкретними одиницями, тому матеріалом стають усі дієслова досліджуваних мов).

Окрім цього, на обсяг і характер досліджуваного матеріалу (виявів аморфізму) значний вплив мають і особливості кожної аналізованої мови. Для української та російської мов вияви аморфізму є відносно новими, тому дослідження будуть мати синхронічний і діахронічний характер, тоді як в англійській мові аморфізаційні зміни викликані специфікою історичного розвитку.

Мета, завдання, об'єкт і предмет дисертаційної праці зумовили вибір таких **лінгвістичних методів**:

– *описовий метод* застосовано для опису типологічних властивостей (синтетизму та аналітизму) з метою виявлення співвідношення між аморфізмом та іншими типами в мові, для уточнення поняття аморфізму, ідентифікації виявів аморфізму в синтетичних і аналітичних мовах, встановлення причин мовних змін та подальшого виявлення еволюційних аморфізаційних змін у досліджуваних мовах;

– *структурний метод* – для виявлення ознак аморфізму та його рефлексів на різних рівнях мовної структури, визначення різнорівневих рефлексів аморфізму та інших типів у мові та вдосконалення методики ідентифікації аморфізаційних змін, зокрема побудови алгоритму ідентифікації аморфізаційних змін у мовах різних типів;

– *контрастивний метод* – для встановлення аморфізаційних змін і їх причин у синтетичних українській і російській мовах та аналітичній англійській мові та виявлення спільних та специфічних причин аморфізаційних змін.

Наукова новизна визначається тим, що в дисертаційному дослідженні *вперше* встановлено та систематизовано причини аморфізаційних змін у мовах різних типів (синтетичних українській та російській мовах та аналітичній англійській мові). У цій праці уточнено поняття аморфізму внаслідок доопрацювання загальної системи типів у мові фрагментарної морфологічної класифікації мов. *Уперше* диференційовано вияви і рефлекси аморфізму та ізоляції на всіх мовних рівнях. Для визначення, аналізу аморфізаційних змін та подальшого встановлення причин появи конкретних виявів аморфізму, які є наслідками аморфізації, було вдосконалено та застосовано нову методику дослідження аморфізаційних змін у мовах різних типів (на прикладі української, російської та англійської мов); побудовано алгоритм ідентифікації виявів аморфізму в мовах з домінантним синтетичним або аналітичним типом у мові. На основі розробленого алгоритму було ідентифіковано вияви аморфізму в морфологічній системі синтетичних української та російської мов та аналітичної англійської мови. *Уперше* було виявлено спільні та специфічні причини аморфізаційних змін у мовах різних типів. На основі встановлених причин *уперше* було здійснено спробу встановити характер впливу аморфізаційних змін на мовну систему, зокрема в напрямі зміни загальної типологічної кваліфікації досліджуваних мов.

Обґрунтованість і достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій зумовлена обраним методологічним апаратом дослідження. Достовірність підтверджується мовним матеріалом досліджуваних типологічно різних мов та верифікацією шляхом долучення матеріалу інших типологічно різних мов, які не є об'єктом цього дослідження (аморфних китайської та в'єтнамської, аналітичних болгарської та французької).

Теоретична цінність дисертації полягає у створенні теоретичної та методологічної бази дослідження виявів аморфізму та причин аморфізаційних

змін у мовах різних типів для визначення закономірностей еволюційно-типологічних змін у мові.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використані в компаративних і контрастивних дослідженнях з морфології, у лінгвістичній прогностиці, що пов'язано з перспективою розв'язання проблеми виявлення закономірностей зміни загальної структурно-типологічної кваліфікації мов. Отримані наукові результати дослідження можуть бути використані у вищих навчальних закладах для викладання таких розділів загального мовознавства: «Грамматична система мови», «Класифікації мов світу», «Лінгвістична типологія»; дисциплін «Сучасна українська мова», «Грамматика сучасної англійської мови», а також «Типологія граматики англійської та української мов», «Типологія граматики української і російської мов».

Апробація результатів дослідження. Основні положення та теоретичні й практичні результати дисертації було висвітлено в доповідях на семи всеукраїнських та чотирьох міжнародних наукових конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції “Ольвійський форум: стратегії України в геополітичному просторі” (м. Ялта, 2011–2012); Всеукраїнській науково-практичній конференції “Українське мовознавство: теоретичні та прикладні проблеми” (м. Кіровоград, 2011); XV науково-методичній конференції “Могілянські читання – 2011” (м. Миколаїв, 2011); Всеукраїнській науково-практичній конференції “Сучасне українознавство: здобутки і перспективи” (м. Київ, 2012); Міжнародній науковій конференції “Семантика мови і тексту” (м. Івано-Франківськ, 2012); XVI науково-методичній конференції “Могілянські читання – 2012” (м. Миколаїв, 2012); Міжнародній науково-теоретичній конференції “Грамматичні читання – VII” (м. Донецьк, 2013); Всеукраїнській науково-практичній конференції “Тенденції розвитку та функціонування слов'янських та германських мов” (м. Миколаїв, 2013, 2015, 2016), а також науково-методичних семінарах кафедри української філології, теорії та історії

літератури та кафедри англійської філології Чорноморського національного університету імені Петра Могили.

Публікації. Проблематику, теоретичні та практичні результати дисертаційного дослідження викладено у восьми публікаціях, одну з яких надруковано в зарубіжному науковому виданні (Німеччина), чотири – опубліковані у фахових виданнях, визначених МОН України, одну – у фаховому виданні, яке пройшло міжнародну реєстрацію і включене до восьми наукометричних баз.

Решта – це тези доповідей, виголошених на міжнародних конференціях. Усі публікації є одноосібними.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів з висновками до них, загальних висновків, списку використаної літератури (209 позицій), і чотирьох додатків (8 сторінок). Повний обсяг праці становить 200 сторінок, з них 171 сторінка основного тексту.

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, сформульовано мету, визначено завдання роботи, об'єкт і предмет дослідження, здійснено опис матеріалу та визначено методи дослідження, розкрито наукову новизну та практичну цінність одержаних результатів, наведено відомості про їхню апробацію, структуру та обсяг дисертаційної праці.

У **першому розділі «Теоретичні і методологічні засади дослідження причин аморфізації»** було встановлено співвідношення аморфізму з іншими типологічними властивостями та відредаговано визначення аморфного типу в мові, удосконалено методика дослідження аморфізаційних змін та їх причин у мовах різних типів, побудовано алгоритм ідентифікації аморфізаційних змін у мовах різних типів.

Другий розділ «Причини аморфізаційних змін у синтетичних українській і російській мовах» присвячено дослідженню аморфізаційних змін у синтетичних українській і російській мовах та визначенню причин цих змін. Проаналізовано субстантивну, ад'єктивну, дієслівну системи

формотворення цих мов, досліджено повну адвербіалізацію як аморфізаційну зміну.

У третьому розділі **«Причини аморфізаційних змін в аналітичній англійській мові»** було ідентифіковано аморфізаційні зміни в аналітичній англійській мові та з'ясовано причини цих змін у зазначених вище морфологічних системах, завдяки чому визначено спільні та специфічні причини аморфізаційних змін в аналізованих синтетичних та аналітичній мовах.

У загальних висновках подано основні результати дисертаційної праці.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИЧИН АМОРФІЗАЦІЇ

У цьому розділі увага буде зосереджена на дослідженні поняття *тип у мові* як родового поняття щодо аморфізму як видового, визначенні співвідношення типу в мові та типу мови, на власне понятті аморфного типу в мові, співвідношенні аморфізму з іншими типами в мові. Розв'язуватимуться такі завдання:

– встановити співвідношення аморфізму з іншими структурно-типологічними властивостями (синтетизмом і аналітизмом) (у межах цього завдання вирішуватимемо такі проблеми: уточнення понять *тип мови* й *тип у мові* та встановлення співвідношення між ними; визначення й характеристика різних типів у мові (аморфізму, синтетизму, аналітизму); особлива увага фокусується на співвідношенні аморфізму з аналітизмом);

– уточнити поняття *аморфізм* та визначити різнорівневі рефлексії аморфізму;

– удосконалити методику ідентифікації виявів аморфізму в аспекті дослідження аморфізаційних змін для подальшого з'ясування причин цих змін.

1.1. Основні питання структурно-типологічної класифікації

1.1.1. Становлення та сучасний стан структурно-типологічної класифікації. Становлення лінгвістичної типології головним чином почалося в XIX ст. Але сам термін *типологія* з'являється пізніше, хоча свідчення дослідників історії типології про те, коли саме з'явилося це позначення, різняться. Так, у праці М. Шібатані та Т. Байнон йдеться про те, що використання терміна *типологія* пов'язано з актуалізацією інтересу до типологічних досліджень у XX ст. [184, с. 1]. Г. Клімов [74]

зауважив, що цей термін з'явився в 20-х рр. ХХ ст.: першим його використав М. Я. Марр у 1923 р.; термін *типологія* набув поширення в працях і деяких інших лінгвістів того часу (Дж. Грінберга (1928), І. І. Мещанінова (1928) та ін.) [74, с. 20–21]. Однак одностайної думки з приводу того, коли цю галузь дослідження почали називати *типологією* немає: за Дж. Грінбергом [41], термін *типологія* набув поширення приблизно в 1928 р., водночас він зауважує, що дослідницька діяльність у сфері лінгвістичної типології здійснювалася вже тривалий час; з іншого боку, у праці М. Шібатані та Т. Байнон знаходимо посилення на працю Г. Габеленца (1901), у якій учений дав цій галузі лінгвістики назву *типологія*. Попри розбіжності у визначенні часу виникнення терміна *типологія*, зрозуміло, що дослідження в галузі лінгвістичної типології мають тривалу передісторію та стають усе більш актуальними в наш час. Це пов'язано зі специфічними рисами сучасної лінгвістики, орієнтованої на експланаторність [172, с. 355–366].

У межах лінгвістичної типології дослідженню морфологічної класифікації мов відведено окреме місце. Зародження галузі структурно-типологічної класифікації пов'язане з працями братів А. і Ф. Шлегелів і В. Гумбольдта [2, с. 57–75]. Досліджувана цими вченими проблематика є актуальною і в сучасному мовознавстві, а питання – остаточно не вирішеними.

Значну увагу стадіальній теорії розвитку мов, за якою всі типи мов розглядалися в певній ієрархії, від менш досконалого до найдосконалішого, та працям ученого-засновника цієї теорії В. Гумбольдта приділяли А. Шлейхер, О. Єсперсен, Г. Габеленц та ін. [200, с. 56]. Ідея такої організації типів у мові не стала загальноприйнятою, оскільки не мала ані ґрунтовних теоретичних, ні практичних доказів, адже так звані перші мови не мали писемної фіксації [125, с. 23–24]. Проте не можна ігнорувати актуальність ідеї визначення співвідношення різних типів у мові та усвідомлення політипологізму мов (ступінь наближення мови до ідеалу, за В. Гумбольдтом [41, с. 55–56], а отже, дослідження в тенденціях розвитку периферійних і домінантних типологічних властивостей), оскільки від цього залежить як загальна типологічна

кваліфікація мови, так і ієрархія периферійних типологічних рис, які можуть впливати на будову мови та навіть викликати зміну типу мови. Однак у літературі немає ані чіткого розмежування типів у мові, ні визначеного набору характеристик кожного з них, що призводить до досить умовної типологічної кваліфікації конкретних мов, які всі є політипологічними.

У наш час дослідження принципів класифікації мов стає все більш актуальним, результатом чого є інтенсивна поява праць, у яких досліджуються засади структурно-типологічної класифікації та власне типи в мові з різних аспектів (див. [45–47; 98; 133; 137–139; 165; 168; 184; 186; 187; 200; 202; 203]).

У термінах сучасної морфологічної класифікації всі мови кваліфікуються за типом у мові (типологічною властивістю мови), який визначається як такий, що має найрегулярніший вияв у досліджуваній мові в синхронному зрізі (домінантний тип у мові). Більшість лінгвістів [2; 47; 53; 59; 60; 98; 117; 133; 137; 165; 168; 184; 186; 187; 200; 202; 203] виділяють типи мов відповідно до домінантного типу в мові, однак набір цих типів різниться, основною причиною чого, скоріше за все, є різноаспектність підходів до типологічної класифікації.

Наведемо декілька різних класифікацій типів мови і спробуємо визначити, чи різниця в аспектах та/або об'єктах дослідження є причиною різноманітності типологічних класифікацій. В. М. Алпатов [2] у своїй лінгвістичній праці описує флективний, аглютинативний, аморфний (ізолюючий) та полісинтетичний (інкорпорууючий) типи мов [2, с. 57–75]. О. А. Дубова [47] в монографії порушує питання морфологічної типологічної класифікації та подає трикомпонентну структуру типів мови, яка складається з синтетичного (флективного або аглютинативного), аналітичного та аморфного типів у мові [47, с. 9–21]. В. М. Солнцев [137–138] побудував двокомпонентну структуру типів мови, у якій протиставив аморфні мови решті типів мов, ця структура містить ізолюючий (або формоізолюючий) тип мови та неізолюючий (або формозв'язувальний) [137, с. 3–18]. Найрізноманітнішою є класифікація Е. Сепіра [123], у якій враховується багато мовних чинників, у результаті чого кожна мова характеризується з різних аспектів (наприклад: китайська мова

визначається за типом простою чисто-реляційною мовою, за технікою – ізолюючою, за характером синтезу – аналітичною; англійська – складною мішано-реляційною, фузійною, аналітичною мовою та ін.) [123, с. 134]. Детальніше розберемо класифікацію Е. Сепіра пізніше (див. 1.1.3. *Загальна система типів у мові*).

Усі зазначені класифікації не є єдиними та загальноприйнятими, однак кожна з них є раціональною, якщо враховувати різні аспекти. В. М. Алпатов [2] інформує про історію становлення типологічної думки, подаючи інтегровану першу класифікацію В. Гумбольдта та братів А. і Ф. Шлегелів. О. А. Дубова [45–47] розглядає мови в термінах морфологічної класифікації, тому алгоритм кваліфікації конкретної мови полягає у визначенні наявності словозміни та (за наявності словозміни) її характеру. Предметом дослідження В. М. Солнцева є власне аморфні мови, тому дихотомія *аморфізм – неаморфізм* є цілком логічною. Е. Сепір здійснив першу спробу комплексної кваліфікації мов.

Для того щоб вирішити, яка класифікація задовольняє потреби нашого дослідження, необхідно чітко визначити основні терміни структурно-типологічної класифікації, починаючи з типу мови та типу в мові.

1.1.2. Поняття *тип мови* та *тип у мові*. У лінгвістиці інтерес до закономірностей еволюційно-типологічних змін у мові виявлявся різною мірою за різних часів. Так, останньою загальною типологічною класифікацією вважають типологію мов Е. Сепіра (1921), але попри її загальну логічність численні проблеми типологічної класифікації не вирішені й досі [11; 24, с. 512–513; 98, с. 71, 280; 118, с. 215–216]. Однією з таких проблем є визначення співвідношення понять *тип у мові* й *тип мови*. У літературі з типології спостерігається неоднозначне розуміння або взагалі нерозрізнення цих двох понять [98, с. 44–46]. В. О. Виноградов [24] наголошує на тому, що багатоаспектність вивчення мов у межах структурно-типологічних розвідок пов'язана саме з різним тлумаченням центрального терміна лінгвістичної

типології – мовного типу, який зосереджує в собі два нетотожні поняття типу мови й типу в мові [24, с. 512].

У межах структурно-морфологічної класифікації мов поняття *тип у мові* й *тип мови* є провідними. Історично першим розвивався термін *тип мови*, і перші праці з типології були присвячені саме загальній типологічній кваліфікації мов (див. [2; 5; 98]). Дослідженням типологічних властивостей (типів у мові), на основі яких можна визначати тип мови, почали займатися пізніше [98, с. 44–46]. Оскільки вивчення загальної типологічної класифікації передувало дослідженню конкретних типологічних властивостей, існує дотепер певна невідповідність між визначенням конкретного типу мови, з одного боку, і типів у мові, вияви яких можна спостерігати в мові незалежно від загальної типологічної кваліфікації мови (типу мови).

Більшість сучасних лінгвістів (див. напр. [98; 133; 137; 165; 168]), визначаючи характеристики певного типу в мові, спираються, перш за все, на тип мови, а іноді й на характеристики мов-представників певного типу мови (типологічний клас). Такий розгляд терміна *тип у мові* зараз видається нераціональним, адже кожна мова є політипологічною, тобто кожній мові певного типу мови властиві вияви інших типів у мові (наприклад, в аналітичній англійській мові можна спостерігати вияви аморфізму та синтетизму; німецьку мову складно кваліфікувати через високий ступінь поширеності виявів синтетизму та аналітизму). Явище політипологізму природних мов, як зазначає В. О. Виноградов [24], є «...синхронічним наслідком історичної змінюваності мовних типів» [24, с. 513]. На сучасному етапі мов, які є чистими представниками будь-якого одного типу мов, не існує.

Якщо рухатися в аналізі типу в мові від особливостей, притаманних мові-представнику певного типу мов, то можна хибно прийняти за ознаки певного типу в мові такі характеристики: 1) різнорівневі рефлексії; 2) характерні риси периферійних (недомінантних) типів у мові. Необхідно чітко визначити відношення між поняттями *тип у мові* та *тип мови* для подальшого аналізу конкретних типів у мові та встановлення співвідношення між різними типами в

мові. Визначення відношень між типами в мові ускладнюється також тим, що, по-перше, загальноприйнятого набору характеристик конкретних типів у мові в лінгвістичній літературі немає. По-друге, як зазначає В. О. Виноградов, «типова належність конкретної мови є не абсолютною, а відносною характеристикою, яка встановлюється за типологічними рисами, що переважають» [24, с. 513]. Така змінюваність у часі пропорції різних типів у мові є однією з причин незмінної актуальності еволюційно-типологічних розвідок.

«Б. А. Успенський визначає тип мови як найбільш узагальнене поняття, яке дає змогу надати коротку характеристику будови поданої мови; таким чином, тип мови – це будова мови. Поняття типу мови базується не на всіх властивостях цієї мови, а на її основоположних рисах» [4, с. 22].

В. Д. Аракін [5] під типом конкретної мови розуміє «сталу сукупність провідних ознак, які знаходяться між собою в певних зв'язках, до того ж наявність або відсутність якої-небудь однієї ознаки зумовлює наявність або відсутність іншої ознаки або інших ознак» [5, с. 17].

В. А. Родіонов [118] у своїй статті «Тип мови, типова ознака» виклав таке розуміння типу: 1) як прийому наукового опису – типу мови (лінгвістичного типу); 2) як якості власне мовної структури – типу в мові [118, с. 209]. У кожній мові представлено, як правило, у різній пропорції декілька типів, які є основоположними рисами мови, що визначають її типологічну характеристику (тип мови).

На основі погляду В. А. Родіонова [118] на співвідношення типу в мові та типу мови, враховуючи попередні визначення цих термінів, у цій роботі під терміном *тип у мові* розуміємо певні системно пов'язані типологічні властивості мовної структури. Під терміном *тип мови* будемо розуміти загальну типологічну кваліфікацію мови, яка визначається за домінантним для досліджуваної мови *типом у мові*.

Таким чином, певна аналізована мова буде характеризуватися як така, що належить одному типу мови (за домінантним типом у мові), і як така, у якій спостерігаються вияви інших типів у мові, які є недомінантними для цієї мови.

Остання характеристика за недомінантними типами в мові є результатом політипологізму мов. У кожній мові поєднуються домінантний тип у мові та недомінантні (периферійні) типи в мові. Залежно від типологічних змін (наприклад, рух від полюсу синтетизму до полюсу аналітизму, як в англійській мові), які відбуваються в мові може змінюватися співвідношення між типами в мові, а відтак і тип мови.

Об'єктом дослідження в межах цієї праці є тип у мові, тобто певні системно пов'язані типологічні властивості мовної структури. Тип у мові розглядається як основа для загальної типологічної класифікації мов (виділення типу мови). Далі подамо загальну систему типів у мові.

1.1.3. Загальна система типів у мові. Наше дослідження зосереджується на вивченні саме типу в мові як типологічної властивості мови. У сучасній лінгвістичній літературі не існує єдиної узгодженої системи типів у мові (див. [2; 43; 47; 52; 96; 98; 99; 164; 200; 203]), що можна пояснити різноаспектними підходами до структурно-типологічної класифікації мов. Водночас не спостерігається й абсолютної узгодженості у визначеннях понять конкретних типів у мові. Отже, необхідно з'ясувати, на яких принципах базується структурно-типологічна класифікація та побудувати загальну систему типів у мові.

Про стадіальну теорію розвитку мов, праці В. Гумбольдта, А. Шлейхера, О. Есперсена, Г. Габеленца в цьому напрямі та важливість саме проблеми співвідношення типів у мові, однак не загального ієрархічного, згадувалося в 1.1.1. *Становлення та сучасний стан структурно-типологічної класифікації.* Відсутність єдиної системи типів у мові можна підтвердити тим, що, наприклад, деякі вчені-лінгвісти ототожнюють аналітизм і аморфізм [98; 200; 202; 203], інші ж, навпаки, розглядають ці два явища як різні типи в мові, кожен з яких характеризується унікальним набором характеристик [47; 137]. У цьому дослідженні співвідношення типів у мові має суттєве значення для уточнення поняття аморфізму.

Для того щоб представити типи в мові як систему, необхідно прослідкувати в історії лінгвістики, які класифікації опрацювали різні лінгвісти та на яких засадах. Різноманіття типологічних класифікацій у сучасній лінгвістиці одночасно спрощує (подається велика кількість інформації) та ускладнює (через різноаспектність досліджень) це завдання.

Як уже відзначалося, засади типологічної класифікації створено братами А. і Ф. Шлегелі. Ф. Шлегель у праці «Про мову і мудрість індійців» (1808) на основі матеріалу санскриту, грецької, латини та тюркських мов першим описав два мовних типи – флективний і афіксальний. Пізніше А. Шлегель удосконалив цю класифікацію, виділивши аморфний тип мов внаслідок залучення до матеріалу дослідження китайської мови. Окрім тричленної типологічної класифікації мов, А. і Ф. Шлегелі запропонували поділ мов на аналітичні й синтетичні. Класифікація А. і Ф. Шлегелів стала основою для подальших типологічних досліджень, тому далі протягом тривалого часу лінгвісти удосконалюють її [4, с. 33–34].

Значно модифікував цю класифікацію типів мов В. Гумбольдт [42]. Учений виділив чотири типи мов [42, с. 118–126, 144–155]. У флективному типі мов (характерному для індоєвропейських мов) головною особливістю була полісемія флексій (наприклад: укр. *стілець-ем*: флексія *-ем* є засобом вираження таких грамем: одна, орудний відмінок). Інкорпорууючий (полісинтетичний) тип мов (мови корінного населення Північної Америки) виділявся на основі синтаксичного критерію – утворення слів-речень (наприклад: мовою корінного населення Північної Америки *ninakakwa* «я їм м'ясо» = [*ni-* – «я»] + [*naka-* – корінь від *nakatl* «м'ясо»] + [*kwa* – корінь «істи»]). За аглютинативного типу мов (тюркські мови) засобами вираження граматичних значень є моносемні афікси (наприклад: тур. *masa* «стіл» – *masalarda* «на столах», де *-lar* має значення множини, *-da* – місцевого відмінка). Останнім типом мов є ізолюючий (китайська мова), за якого граматичні значення виражаються завдяки порядку слів і інтонації, а не словозміні (наприклад: кит. 貓見到老鼠 (*māo jiàn dào*

lǎoshǔ) «кіт побачив мишу / мишу побачив кіт» і 老鼠看到貓 (*lǎoshǔ kàn dào māo*) «миша побачила кота / кота побачила миша»).

В. М. Солнцев [137–138] побудував двочленну класифікацію типів у мові, у якій протиставив аморфні мови решті типів мов. У цій класифікації В. М. Солнцев виділяє ізолюючий (або формоізолюючий) тип мови та неізолюючий (або формозв'язувальний) [137, с. 3–18]. Під неізолюючими мовами В. М. Солнцев мав на увазі формозв'язувальні мови, тобто такі мови, у яких зв'язки між словами в реченні виражені у формах слів, на відміну від формоізолюючих (аморфних) мов. Поняття формозв'язувальних мов, за В. М. Солнцевим, уміщує в собі всі інші типи в мові, окрім ізолюючого (аморфного). У цьому полягає різниця в погляді Дж. Грінберга [41] на аморфний тип у мові, оскільки він виносив ізоляцію (аморфізм) окремо від інших типів у мові. Система типів у мові Дж. Грінберга складалася з синтетизму, аналітизму, аглютинації, фузії [41, с. 68–94].

Однією з останніх комплексних класифікацій типів у мові є класифікація Е. Сепіра (1921) [123]. У межах цієї класифікації враховано декілька критеріїв, тому кожна мова набуває декількох характеристик. За ступенем синтезу в граматиці мови поділяються на аналітичні (позбавлені синтезу), синтетичні і полісинтетичні (граничний ступінь синтезу). За специфікою будови Е. Сепір виділяє такі техніки:

- а) ізоляцію, за якої слова тотожні кореневим морфемам;
- б) фузію – техніку поєднання афіксів з твірною основою, за якої відбуваються морфонологічні зміни; наприклад: англ. *deer* → *depth*, *high* → *height*; укр. *рука* – *руці*, *радість* → *радісний*;
- в) аглютинацію – техніку поєднання афіксів з твірною основою, за якої не відбуваються морфонологічні зміни; наприклад: англ. *employ* → *employment*, *deer* → *deerly*; рос. *молодой* → *молодость*, *кидать* → *кидание*);
- г) символізацію, за якої відбуваються символічні зміни кореневої морфеми (специфічні чергування та ін.; наприклад: англ. *goose* (одн.) – *geese* (множ.), а не *gooses*).

Е. Сепір розподілив значення, які може виражати мова, на чотири групи: основні (або конкретні) – група 1 (I); дериваційні (або словотвірні) – група 2 (II); конкретно-реляційні – група 3 (III); чисто-реляційні – група 4 (IV). На основі здатності мови до вираження цих значень було виділено чотири класи мов, які стали основними типами мов за Е. Сепіром:

- A) прості чисто-реляційні (I + IV);
- B) складні чисто-реляційні (I + II + IV);
- C) прості мішано-реляційні (I + IV) (I + III);
- D) складні мішано-реляційні (I + II + III).

Основні типи мов відповідно до домінантного способу модифікації кореневого елемента можуть кваліфікуватися далі – за використанням технік ізоляції, аглютинації, фузії, символізації [123, с. 89–137].

Зазначені класифікації не є єдиними та загальноприйнятими, лишається багато питань щодо типів у мові. Однак для вивчення аморфізму необхідно репрезентувати типи в мові як систему, враховуючи той факт, що дослідження проводиться на морфологічному рівні мовної структури. Тільки після цього можна встановити співвідношення аморфізму з іншими типами в мові та переходити до характеристики власне поняття аморфізму.

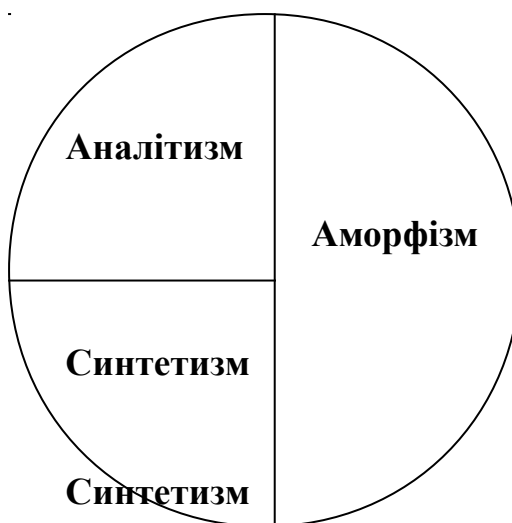
Головна причина невідповідностей у визначенні співвідношення типів у мові полягає у встановленні нечіткого критерію їхнього виокремлення у загальній системі типів у мові. Для того щоб ця система правильно функціонувала, необхідно, щоб її компоненти були рівноправними, тобто виділеними на основі єдиного критерію.

У термінах формальної логіки аналізовані поняття мають бути несумісними контрадикторними (суперечними). Як зауважувала В. М. Ярцева [178–179] з приводу засад, на яких слід будувати будь-яку типологію мов, «...для виокремлення мовного типу з його дистинктивними ознаками краще використовувати однорівневі явища мови, хоча внаслідок цілісності мовної системи основоположні риси одного рівня повинні мати відповідність у будові інших рівнів» [178, с. 9–10]. У термінах структурно-

морфологічної класифікації для виявлення співвідношення між типами в мові необхідно використовувати критерій морфологічного рівня, як у концепції О. А. Дубової [47, с. 9–21]. Основною одиницею морфологічного рівня є морфологічна (граматична) форма, яка несе морфологічне значення, виражене певним формантом. Тому видається раціональним для морфологічної типологічної кваліфікації мови почати із з'ясування, чи має аналізована мова морфологічне структурно-семантичне варіювання. Таким чином, установимо співвідношення між поняттями *аморфізм*, *синтетизм* і *аналітизм* за критерієм наявності/відсутності формотворення (сх. 1.1):

Схема 1.1

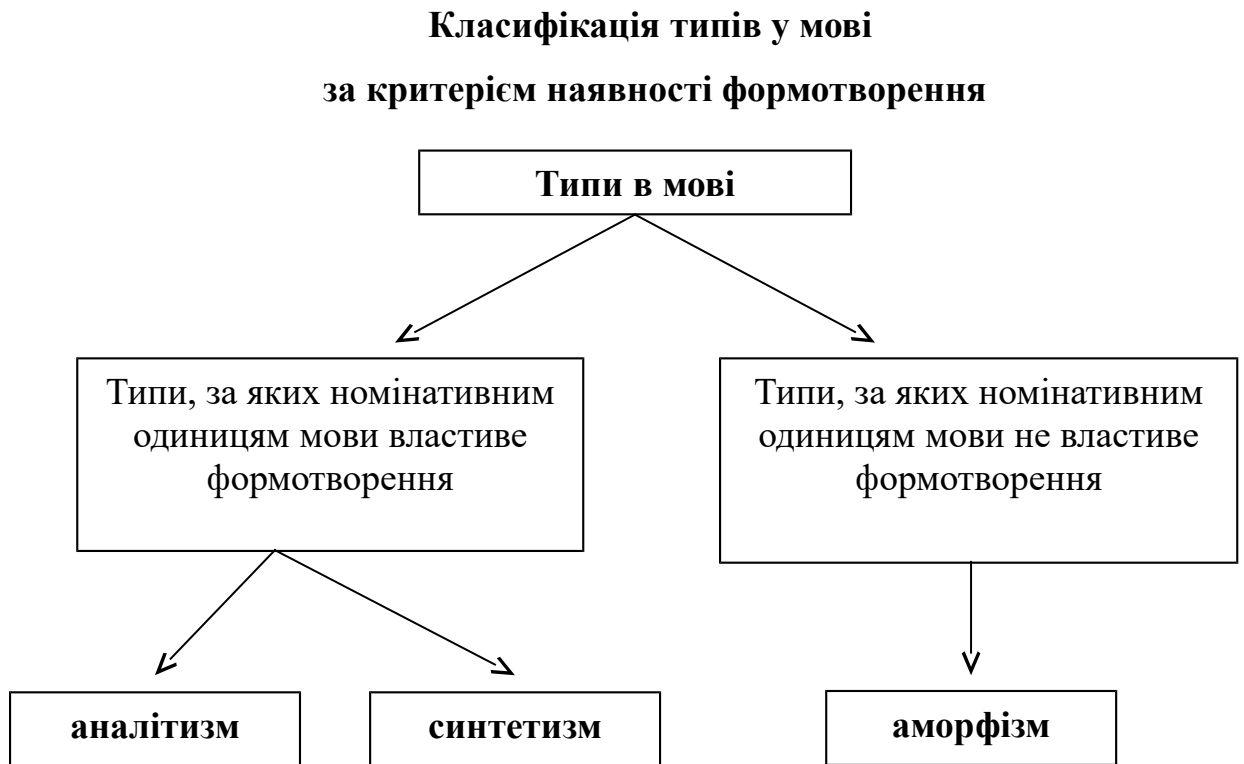
**Співвідношення типів у мові
за критерієм наявності/відсутності формотворення в термінах логіки
(контрадикторні поняття «аналітизм + синтетизм» і «аморфізм»)**

Як бачимо на сх. 1.1, за такого підходу морфологічна класифікація репрезентована двома типами: тип у мові, для мов-репрезентантів якого формотворення не є характерним – аморфізм, і тип у мові, для мов-репрезентантів якого формотворення є характерним – синкретизм аналітизму і синтетизму. Аналітизм і синтетизм справді об'єднуються за критерієм наявності словозміни, однак різняться за характером вияву словозміни, тому загальну

систему типів у мові представляємо тричленною, такою, що складається з аморфізму, синтетизму й аналітизму (сх. 1.2).

Схема 1.2

Отже, орієнтуючись на такий критерій виділення типів у мові, як наявність/відсутність формотворення (див. сх. 1.2), одержуємо такі результати:

1) тип у мові, за якого номінативні одиниці характеризується відсутністю формотворення, є аморфним типом у мові (аморфізмом) (наприклад: укр. *максі*, *сир пармезан*, *мити*; рос. *сафари*, *одежда секонд хенд*, *лампочка миньон*, *вдвое*; англ. *sheep*, *green*, *once*);

2) аналітичний і синтетичний типи в мові об'єднуються за наявністю в номінативних одиниць формотворення, але протиставляються за характером розташування формативів (дистантним (відокремленим) або компактним (контактним) у формальній структурі номінативної одиниці (наприклад: укр. *писатиму* і *буду писати*; рос. *хотел бы*; англ. *gentler* і *more gentle*).

1.2. Поняття аморфізму і його співвідношення з іншими типами в мові в сучасній лінгвістиці

Специфіка нашого дослідження полягає в тому, що вияви аморфізму досліджуватимуться в мовах, для яких ця типологічна риса не є домінантною, на відміну, наприклад, від китайської мови, яка належить до аморфного (ізолюючого) типу мов, а відтак вияви аморфізму в якій є регулярними та спостерігаються протягом дуже тривалого часу. Через таку специфіку об'єкта дослідження необхідно з'ясувати питання, що стосуються власне поняття аморфізму та його співвідношення з іншими типами в мові.

Протиставляючи різні типи в мові за критерієм морфологічного рівня (за наявністю/відсутністю формотворення), аморфізм і аналітизм зводяться до понять суперечних, оскільки характеризуються протилежними ознаками, що дає змогу говорити про нетотожність цих двох понять. Так, аморфізм виділяється в загальній системі типів у мові як такий тип у мові, за якого номінативні одиниці характеризується відсутністю формотворення. Тоді як аналітизм виділяється як такий тип у мові, номінативні одиниці якого характеризується наявністю формотворення. Аморфізм та аналітизм набувають різного змісту.

Причини, за якими аналітизм та аморфізм ототожнюються деякими авторами (див. [88; 98; 200; 202; 203]), зумовлені трактуванням рефлексів аморфізму та аналітизму як таких, що є ознаками одного з цих типів у мові (детальніше про різнорівневі рефлекси аморфізму див. 1.3.2. *Різнорівневі рефлекси аморфного типу в мові*). Маємо на увазі вияв на зразок використання порядку слів як граматичного засобу в мовах, яким притаманні ці два типи в мові (наприклад: кит. 我愛你 (*wǒ ài nǐ*) «я люблю тебе» і 你愛我 (*nǐ ài wǒ*) «ти любиш мене»; англ. *cats eat mices* «коти їдять мишей» і *mices eat cats* «миші їдять котів»). Подібні вияви за природою не притаманні жодному з типів, оскільки знаходяться поза морфологічним рівнем мови. Вони використовуються

через специфіку аналітизму та аморфізму і є їхніми різнорівневими рефlekсами. Наведений приклад порядку слів є рефlekсом аморфізму й аналітизму на синтаксичному рівні.

Додатковою проблемою в питанні про співвідношення аморфізму та аналітизму є той факт, що вияви аморфізму є більш частотними в мовах, у яких переважає аналітичний тип у мові (аналітичних мовах). Наприклад, у синтетичних українській і російській мовах після доміантного синтетичного типу в мові (наприклад: укр. *рука* [-a_{Н.в.}, одн.], *рукою* [-ою_{Ор.в.}, одн.]; рос. *писала* [-a_{ж.р.}, одн.], *пишу* [-у_{1 ос.}, одн.]) йде аналітизм (наприклад: укр. *сходив би* [«носій основного ЛЗ» + *би*_{ум.спос.}]; рос. *будут кричать* [*будут*_{майб.ч.} + «носій основного ЛЗ»]), а частка аморфізму (наприклад: укр. *ніке, мадам*; рос. *каноэ, хаки*) доволі мала.

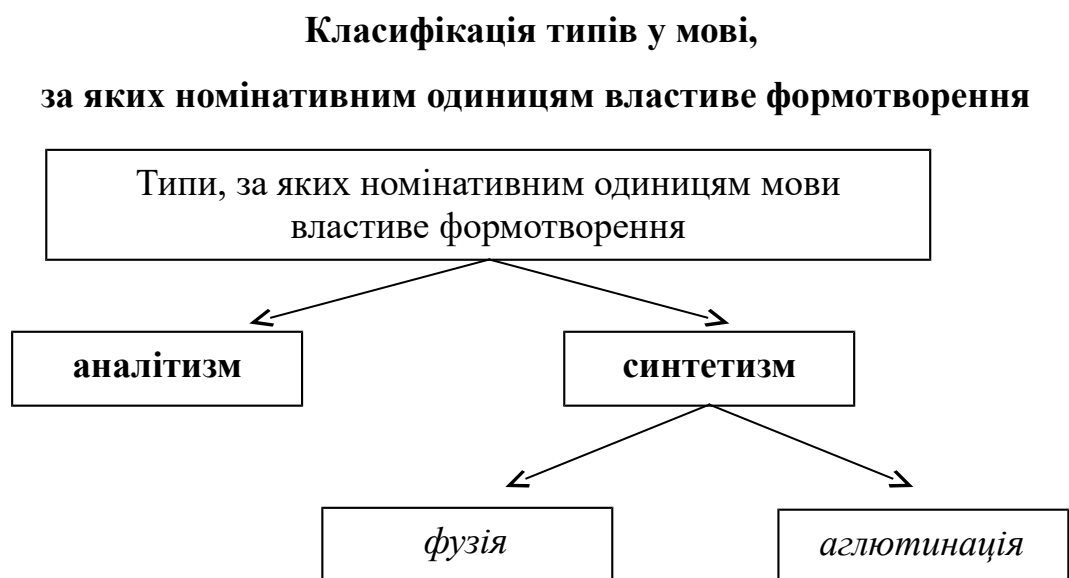
В аналітичній англійській після аналітизму (наприклад: англ. *will finish* [*will*_{майб.ч.} + «носій основного ЛЗ»]; *more difficult* [*more*_{вищ.ст.пор.} + «носій основного ЛЗ»]) йде аморфізм (наприклад: англ. імен. *milk*; прикм. *green*), а вже за ним синтетизм (наприклад: англ. *does* [-es_{3 ос.}, одн.]; *birds* [-s_{множ.}]). В аналітичній французькій (франц. *avais parlé* [*avais*_{plus-que-perfait} + «носій основного ЛЗ»]; *plus longue* [*plus*_{вищ.ст.пор.} + «носій основного ЛЗ»]) – синтетизм (наприклад: франц. *finissaient* [-aient_{3 ос., множ.}]), далі частка аморфізму (наприклад: франц. імен. *films, jazz*; прикм. *triste* (відсутня форма роду), *gris* (відсутня форма числа). В аналітичній болгарській (болг. *ще разкажеш* [*ще*_{майб.ч.} + «носій основного ЛЗ»]) синтетизм посідає друге місце (наприклад: болг. *чета* [-a_{1 ос.}, одн.]; *страхотна* [-a_{ж.р.}, одн.]), однак у болгарській, як і у французькій, відбулася аморфізація системи цієї мови (відмінкову парадигму було втрачено).

Вияви аморфізму за кількістю посідають друге місце після виявів доміантного аналітичного типу в мові або складають значну частку в аналітичних мовах. Не завжди можна констатувати конкретні одиниці виявами аморфізму. Протягом історії розвитку аналітичних мов цілі морфологічні системи підлягали аморфізації (наприклад: субстантивна система аналітичних французької та болгарської). Така поширеність аморфізму в аналітичних мовах

ускладнює процес ідентифікації ознак та/або рефлексів кожного з цих типів у мові (аморфізму або аналітизму).

В історії розвитку типологічної класифікації виділяли три або чотири тоді ще типи мов (не типи в мові), які стали традиційними в межах структурної морфологічної класифікації, а саме: 1) флективний (фузійний); 2) аглютинативний; 3) аморфний (ізолюючий); 4) полісинтетичний (інкорпорууючий) [2; 59; 117; 172]. Водночас мови характеризували за ступенем синтетизму та аналітизму [98, с. 69–73]. Оскільки в цій праці досліджується не загальна системна структурно-типологічна класифікація, а фрагментарна – структурно-морфологічна класифікація (див. дод. 1. *Структурно-типологічна класифікація*), то логічнішою є тричленна система типів у мові (аналітизм, синтетизм, аморфізм), представлена у класифікації, розробленій О. А. Дубовою [47]. В основу цієї системи типів у мові покладено використаний у сх. 1.2 критерій морфологічного рівня. На сх. 1.3 репрезентовано, як визначається місце аглютинації та фузії в опозиції «синтетизм – аналітизм» у концепції О. А. Дубової [47, с. 19–22]. В обраній типології об'єднано дві зазначені вище класифікації та кожному типу в мові відведено окреме місце.

Схема 1.3

Для того щоб пояснити співвідношення типів у мові, поданих на схемі 1.3, спочатку подамо визначення таких понять, як синтетизм, аналітизм, фузія, аглютинація:

1) аналітичний тип у мові – це така типологічна властивість, за якої номінативні одиниці мови характеризуються наявністю формотворення, та формальна структура номінативної одиниці має розчленовану будову – дистантне розташування формативів (носіїв додаткового модифікаційного значення) відносно основного елемента (носія основного лексичного значення) (наприклад: англ. *He **has** already **finished** his work*, де *has* – форма допоміжного дієслова, *finished* – форма дієслова-носія основного лексичного значення завершеності; форма *has finished* виражає такі грамеми: часу – Present Perfect, аналітико-синтетичним способом ($[V_{aux}(have) + V+-ed]$); третьої особи – аналітичним способом (у формі допоміжного дієслова – *has finished*); однини – аналітичним способом (у формі допоміжного дієслова);

2) синтетичний тип у мові – це така типологічна властивість, за якої номінативним одиницям мови властиве формотворення, та формальна структура номінативної одиниці має компактну будову (компактне розташування формативів по відношенню до основного елемента) (наприклад: укр. *квітам* – форма множини давального відмінка ($\left[(subst.осн.) + \frac{дав.відм.,множ.}{-ам} \right]$), засобом вираження цих грамем є флексія *-ам*, компактно розташована до носія основного лексичного значення одиниці – кореня *квіт-* «трав'яниста рослина, що має на кінці стебла утворення, яке складається із серцевини й пелюсток навколо неї» (СУМ т. 4, с. 135));

3) аглютинація – це така типологічна властивість, що характеризується наявністю в мові формотворення, специфікою якої є, по-перше, чітке розрізнення морфів через відсутність морфонологічних змін на морфемному шві, по-друге, моносемія формативів – носіїв граматичного значення (наприклад: тур. *Bankada çalışıyorum* «я працюю в банку», де *banka* – «банк»

-*da* – форматив грамеми місцевого відмінка, який приєднується до твірної основи без жодних фонетичних змін) [184, с. 5; 186, с. 42; 187, с. 45–47];

4) фузія – це така типологічна властивість, яка характеризується наявністю в номінативних одиниць формотворення, специфікою якої є, по-перше, нечітке розрізнення морфів через регулярність морфонологічних змін на морфемному шві та, по-друге, омонімія граматичних значень морфем та полісемія форматива (наприклад: рос. *готов*[л'у] [-у₁ ос., одн.], *человеку* [-у_{дав.} відм., одн.]; *плачя* (пла[ча]) (дієприсл.), *карта* (імен. наз. відм., одн.), *берега́* (імен. наз. відм., множ.), *бе́рега* (імен. род. відм., одн.)) [184, с. 5; 186, с. 42; 187, с. 45–47].

Якщо співвідношення синтетизму та аналітизму було з'ясоване ще в попередньому пункті 1.1.3. *Загальна система типів у мові*, то місце фузії та аглютинації в системі типів у мові (див. сх. 1.3) потребує коментарів. Оскільки фузія та аглютинація – типологічні властивості, які виділяються в структурно-морфологічній класифікації на підставі наявності формотворення, то їх можна співвіднести з синтетизмом та аналітизмом. Зрозуміло, що явища аглютинації та фузії не розглядаються в межах аморфізму, адже йому не властиве формотворення, та критерії виділення аморфізму відрізняються від критеріїв виділення фузії та аглютинації (для аморфізму використовується тільки критерій морфологічного рівня, тоді як фузії та аглютинації – критерії морфологічного та морфемно-дериваційного рівнів (див. визначення фузії та аглютинації вище).

Інша ознака фузії та аглютинації, а саме, наявність/відсутність морфонологічних змін на морфемному шві, свідчить про вибір критерію морфемно-дериваційного рівня для класифікації виявів фузії або аглютинації. Встановити наявність/відсутність морфонологічних змін на морфемному шві можливо тільки за компактного розташування формативів відносно основного елемента номінативної одиниці, а отже, відповідно до дефініції синтетизму явища фузії та аглютинації визначаємо видовими поняттями відносно родового поняття синтетизму. Таким чином, фузію та аглютинацію ідентифікуємо як

типологічні властивості, що є не типами в мові, а підтипами синтетичного типу в мові, виділеними на основі критеріїв морфемно-дериваційного рівня (виділені (1) за наявністю/відсутністю морфонологічних змін на морфемному шві та (2) за кількістю значень, які виражає форматив (моносемія, синтетосемія, омонімія формативів)).

У межах дослідження відношень аморфізму з іншими типами в мові (аналітизмом і синтетизмом) було встановлено: 1) аморфізм і аналітизм є різними типами в мові, ці два поняття характеризуються різним змістом; 2) вияви аморфізму є більш частотними в мовах, у яких переважає аналітичний тип у мові (аналітичних мовах), ці вияви за кількістю можуть посідати друге місце після виявів домінантного аналітичного типу в мові або бути частотними; 3) у синтетичних мовах вияви аморфізму мають меншу частотність.

Іншим важливим питанням, яке безпосередньо стосується поняття аморфізму, є співвідношення понять *ізолюючий тип у мові*, *кореневий тип у мові* й *аморфний тип у мові*. У лінгвістичній термінології фігурують синонімічні поняття *ізоляція*, *кореневий тип* та *аморфізм* (див. [6; 53; 98; 117; 133; 165; 168]), співвідношення між якими не є однозначним. Далі з'ясуємо статус цих понять у типологічній класифікації.

Термін *кореневий тип у мові* не відображує типологічну властивість, притаманну сучасним мовам, адже цей термін свідчить перш за все про наявність єдиної морфемі в структурі слова – кореня. Досить умовно можна кореневою назвати давньокитайську мову, оскільки корінь був основною одиницею, і більшість слів складалися тільки з кореня. Лінгвісти наголошують на наявній тенденції аморфних мов, зокрема китайської, в'єтнамської мов, до аглютинативності на морфемно-дериваційному рівні [180, с. 12]. Цей факт також свідчить проти терміна *кореневий тип мов*, оскільки вказує на поєднання корневих морфем зі службовими.

Термін *кореневий тип мови* можна використовувати стосовно еталона аморфних мов (у В. М. Солнцева такий тип називається *чистим ізолюючим*), який репрезентується сукупністю всіх традиційних ознак аморфних мов та

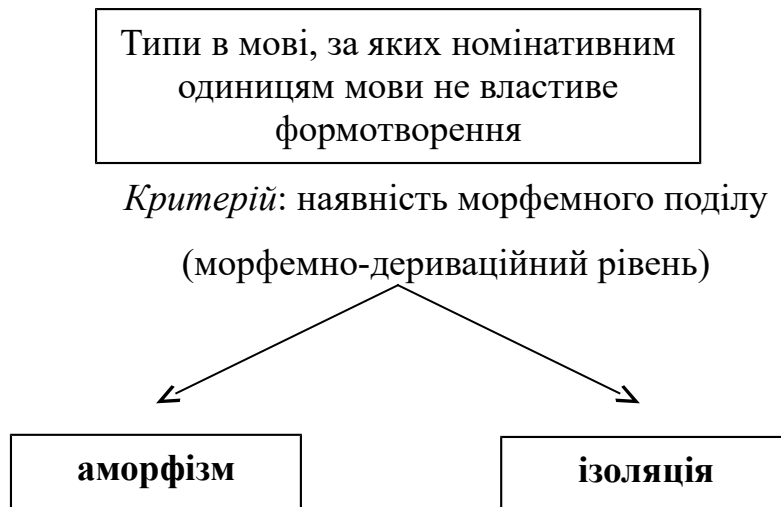
можливих рефлексів, зокрема тотожності складу, кореня і слова. Однак, як підтверджують В. М. Солнцев і Н. С. Шарафутдинова [168, с. 64], представників такого чистого типу на сучасному етапі не існує.

Особливої уваги заслуговує проблема співвідношення понять *аморфізму* й *ізоляції*, і власне критерії, за якими ці два поняття представляють у загальній морфологічній класифікації мов. У працях більшості лінгвістів-дослідників типології мов (див. [6; 53; 98; 117; 133; 165; 168]) терміни *аморфний тип у мові* та *ізолюючий тип у мові* використовуються як абсолютні синоніми; деякі лінгвісти віддають перевагу одному з цих термінів, не диференціюючи їхні ознаки (див. [137; 139]). Спробуємо з'ясувати, чи насправді ці терміни є абсолютними синонімами, чому, у такому разі, вони продовжують рівноправно існувати вже 200 років (термін *аморфний тип мови* увів у вжиток на початку XIX ст. А. Шлегель, термін *ізолюючий тип мови* – В. Гумбольдт дещо пізніше).

Якщо використовувати критерій морфологічного рівня мови, аморфізм та ізоляція зводяться до тотожних понять, оскільки номінативні одиниці, які є репрезентантами цих типів, характеризуються відсутністю формотворення. Якщо аморфізм було визначено як тип у мові, що вказує на відсутність у номінативних одиниць формотворення, то явище ізоляції часто визначають як типологічну властивість, за якої номінативні одиниці позбавлені здатності до афіксації [88, с. 13–16; 184, с. 5; 186, с. 424; 187, с. 45].

Якщо за основу взяти таке розуміння ізоляції, то можна спробувати вирішити проблему співвідношення аморфізму й ізоляції за допомогою визначення критерію не морфологічного (наприклад, за наявністю/відсутністю формотворення, як у сх. 1.2), а морфемно-дериваційного рівня – за можливістю поділу компактно розташованих номінативних одиниць на морфеми (афіксації) (сх. 1.4). Так, ізоляція протиставляється аморфізму на основі відсутності в слів морфемного поділу [187, с. 45–47], тоді як за умов аморфізму за відсутності формотворення морфемний поділ слів є можливим (хоча й не облігаторним). Ці два типи в мові набувають характеристик, за якими аморфізм і ізоляцію можна розрізнити.

Аморфізм та ізоляція

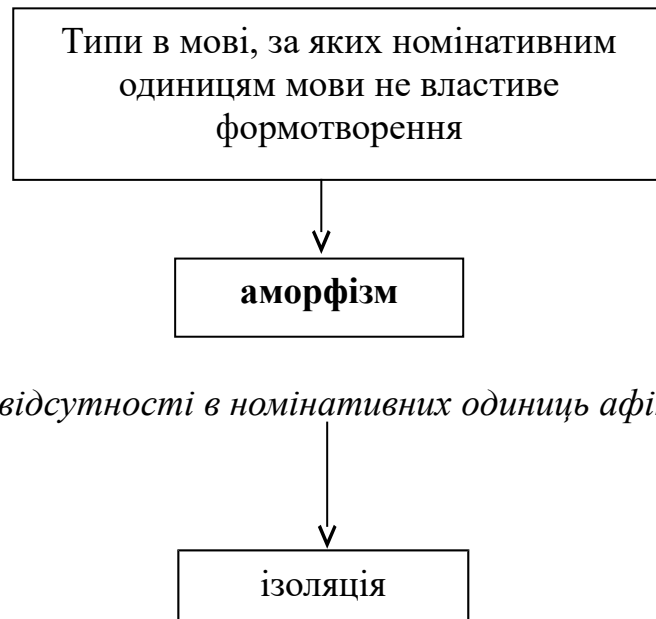

Співвідношення між цими типами в мові можна продемонструвати за допомогою дослідження їхньої актуалізації в мовах ізолюючого або аморфного типу: в ізолюючій мові (мові з доміантним ізолюючим типом у мові) обов'язково спостерігаються вияви аморфізму (відсутність формотворення), з іншого боку, не кожна аморфна мова (мова з доміантним аморфним типом у мові) є ізолюючою (за умови актуалізації необлігаторної можливості морфемного поділу така мова не може визначатися як ізолююча).

Ці два типи в мові набувають характеристик, за якими їх можна розрізняти. З'ясувавши співвідношення між аморфізмом та ізоляцією, робимо висновок, що ізоляція є частковим випадком аморфізму, оскільки вона характеризується ознаками аморфізму (відсутністю формотворення), на які накладено додаткове обмеження – нездатність мовних номінативних одиниць до морфемного поділу (сх. 1.5).

Розглядаючи в такий спосіб поняття *ізоляція* та *аморфізм*, повернемося до проблеми співвідношення аморфізму та аналітизму, точніше з'ясуємо, як має бути сформульована ця проблема. Адже, як було вже зазначено, у літературі з лінгвістичної типології спостерігається переважне ототожнення понять аморфізму та ізоляції. У 1.1.3. *Загальна система типів у мові* було розглянуто

Співвідношення аморфізму та ізоляції

співвідношення власне аморфізму з аналітизмом, у результаті ці два типи в мові були диференційовані. З іншого боку, не розглядалося співвідношення аналітизму та ізоляції. Якщо ж розкрити це питання, то стає зрозуміло, що складнішою проблемою є недиференціація аналітизму та ізоляції, ніж аналітизму та аморфізму [100; 200; 202]. Причиною відсутності диференціації цих двох типів у мові є природа самих явищ ізоляції та аналітизму, оскільки ізоляція виділяється як такий тип у мові, номінативним одиницям якого не властивий морфемний поділ, аналітизм – такий тип, номінативним одиницям якого властива розчленована формальна структура номінативної одиниці. По суті, номінативним одиницям за аналітизму також не властивий морфемний поділ між формативом та основним компонентом. Проте потрібно зауважити, що принциповою диференційовальною відмінністю між цими двома типами в мові є те, що одиницям мови за аналітизму властиве формотворення, ізоляції – ні. Для більшої наочності та зручності у **додатках** подано повну систему типів у мові морфологічної структурно-типологічної класифікації (див. дод. 2).

Після з'ясування багатьох питань, що пов'язані з аморфізмом, можемо переходити до уточнення поняття цього типу в мові. У літературі з

лінгвістичної типології не спостерігається узгодженості з приводу визначення поняття аморфного типу в мові, зміст цього терміна не є одноставно визначеним на сучасному етапі. Так, існує проблема недиференціації окремих ознак як таких, що належать явищам аморфізму та ізоляції, аморфізму та аналітизму, про що йшлося вище, через це в багатьох випадках автори праць ототожнюють аморфізм з ізоляцією та/або аналітизмом. Про співвідношення понять *аморфізм* та *аналітизм* йшлося в 1.1.3. *Загальна система типів у мові*. Диференціація цих двох типів у мові сприяла визначенню характерних рис кожного з типів (див. сх. 1.1, 1.2).

Як уже зазначали, під аморфізмом у цій роботі розуміємо тип у мові (типологічну властивість мови), який характеризується відсутністю формотворення. Отже, ознака *відсутність формотворення* була визначена інваріантною ознакою аморфного типу в мові. Для того щоб з'ясувати, чи насправді в аморфізмі є тільки одна інваріантна ознака, та визначити другорядні ознаки аморфного типу в мові, подамо огляд літератури з приводу дослідження поняття аморфізму. Існує багато визначень цього терміна, автори цих визначень підходили до розгляду аморфізму з різних аспектів. Проаналізуємо наявні визначення аморфізму та подамо сукупність загальних (інваріантних) та другорядних ознак цього типу в мові, важливих для нашої праці.

М. О. Журинська [53–54] дає таке визначення аморфним мовам: «...ізолюючі, або аморфні, наприклад, китайська мова, бамана, більшість мов Південно-Східної Азії. Для них характерні відсутність словозміни, граматична значимість порядку слів, слабке протиставлення повнозначних та службових слів» [53, с. 511]. У цьому визначенні виділено 3 ознаки аморфних мов: (1) відсутність словозміни, (2) граматична значимість порядку слів і (3) слабке протиставлення повнозначних та службових слів. Як бачимо, М. О. Журинська характеризує не тип у мові, а тип мови, на основі якого можна зробити висновки про тип у мові. Як у більшості робіт, ці характеристики не диференціюються за належністю аморфізму або ізоляції (це питання

розглядалося вище, було встановлено, що явища аморфізму та ізоляції не є тотожними, диференціюються за здатністю до морфемного поділу).

О. С. Ахманова [6] аморфні мови визначає так: «Мови аморфні (мови аморфно-синтетичні, мови безформні, мови ізолюючі, мови кореневі, мови кореневоізолюючі) – мови, які не мають афіксів, які виражають відношення між словами або шляхом поєднання декількох слів за способом аппозиції, або за допомогою службових слів» [6, с. 530–531]. Можемо виділити такі ознаки: 1) не мають афіксів; 2) виражають відношення між словами шляхом аппозиції слів або службовими словами. Жодну з цих ознак не можемо прийняти, оскільки перша ознака (відсутність афіксів) належить не аморфізму, а ізоляції. Друга ознака пов'язана з різнорівневими рефлексами типів у мові (порядок слів), про що йтиметься далі, та з інваріантною ознакою аналітизму (розчленована структура формативів та носія основного лексичного значення номінативної одиниці), а ніяк не аморфізму. Зауважимо, що О. С. Ахманова [6], як і М. О. Журинська, не диференціює поняття аморфізму та ізоляції (далі цей факт коментувати не будемо).

Н. С. Шарафутдінова [168] у своїй праці «Лінгвістична типологія і мовні ареали» визначає такі ознаки, характерні для аморфних (ізолюючих) мов:

- 1) відсутність афіксальної словозміни і деривації; домінантним способом визначається словоскладання;
- 2) кожен склад має своє значення;
- 3) кожен наголошений склад характеризується мелодикою або тоном, що має смислорозрізнювальну функцію;
- 4) провідна роль порядку слів і службових слів;
- 5) складність у частиномовній кваліфікації номінативних одиниць;
- 6) велика кількість моносилабічних слів-омонімів, які диференціюються завдяки музичному наголосу;
- 7) відсутність формальних показників зв'язку між словами в реченні [168, с. 53–54].

Н. С. Шарафутдінова визначає ознаки аморфізму на всіх мовних рівнях. Однак аморфізм є типом у мові морфологічної типологічної класифікації, тому після перевірки того, що ці ознаки дійсно належать аморфізму, розподілимо їх на основні й другорядні ознаки аморфізму та його різнорівневі рефлексії.

Один з видатних синологів С. Є. Яхонтов [180–181], аналізуючи китайсько-тибетські мови, визначив такі загальні риси: 1) межі складів є межами морфем або слів; 2) чітко визначений порядок слідування звуків у складі; 3) тенденція до спрощення консонантизму, ускладнення системи голосних і тонів; 4) перевага способу словоскладання; 5) нечітке розмежування слова та словосполучення, афікса та службового слова; 6) складна розрізненість частин мов – переважно за можливістю входити до складу певних синтаксичних конструкцій і за сполучуваністю зі службовими морфемами; 7) велике поширення конверсії [181, с. 226–227]. С. Є. Яхонтов виходить з позиції тотожності аналітизму та аморфізму [180, с. 12]. Як і попередні лінгвісти, С. Є. Яхонтов наголошує на проблемі частиномовної диференціації, викликаній, скоріше за все, відсутністю формотворчих засобів та провідною роллю порядку слів у реченнях аморфного зразку.

М. Л. Халдоєніді зазначає, що «ізолюючі мови отримали свою назву за основною ознакою, яка характеризує їхній устрій – незмінюваність слова» [165, с. 27]. Робимо уточнення про те, що незмінюваність слова свідчить про аморфність. М. Л. Халдоєніді визначає такі ознаки, притаманні мовам цього типу: 1) незмінюваність слова; 2) нездатність слів самотійно передавати понятійно-категорійні ознаки, актуалізація частиномовної належності слова в контексті; 3) визначна роль порядку слів, службових слів, просодичних засобів; 4) поширення конверсії; 5) аналітична морфологія; 6) відсутність межі між морфемою та словом; 7) однозначність граматичних форм [165, с. 27–28]. Деякі пункти визначення видаються суперечними. Якщо слова мов аморфного типу незмінювані (пункт 1), то звідки з'являються однозначні граматичні форми (пункт 7) та аналітична морфологія (пункт 5). До ознак, які можуть визначатися такими, що характеризують аморфізм, належать незмінюваність номінативних

одиниць (інваріантна характеристика аморфізму), актуалізація частиномовної належності в контексті та спричинена попередньою ознакою висока частотність конверсії.

Г. М. Смирнова [133] наголошує на тому, що аморфні мови не позбавлені граматики, а використовують свою специфічну граматичну техніку, приховану граматику, що від мов інших типів вони відрізняються лише невеликим поширенням формотворення [133, с. 12–13]. До ознак аморфних мов Г. М. Смирнова відносить такі: 1) майже повна відсутність афіксальної словозміни та афіксального словотворення; 2) семантичне навантаження кожного складу; 3) визначна роль просодичних засобів (мелодики та тону); 4) велика роль порядку слів і службових слів; 5) проблема частиномовної диференціації [133, с. 15–16]. Зауважимо, що термін *прихована граматика* дійсно відображає специфіку граматичної будови аморфних мов, однак формотворення не може бути ознакою аморфізму.

Т. Мілевський [100], виділяючи 4 типи мов – ізолюючий, аглютинативний, флективний і альтернуючий, визначав, що для ізолюючих мов (учений їх характеризував як гранично аналітичні) характерні такі ознаки: 1) музичний наголос; 2) межі складів збігаються з межами морфем; 3) максимальна (у порівнянні з іншими типами в мові) свобода в побудові синтагм; 4) недостатня самостійність слова (нечітке розмежування складного слова та синтагми, афіксу та простого слова), через що Т. Мілевський стверджував про несловесний характер ізолюючих мов [100, с. 26]. Незрозумілим залишається питання про співвідношення аналітизму і аморфізму, а саме, на якій підставі аморфні мови визначаються гранично аналітичними, якщо подані ознаки аморфізму повністю відрізняються від тих, що виділяють для аналітизму.

В. М. Солнцев [137–138] визначає ізоляцію як характеристику особливого способу зв'язку слів у реченні, тому виділяє засоби для встановлення синтаксичного зв'язку: 1) порядок слів; 2) службові слова; 3) інтонація. Щодо ознак ізолюючих мов В. М. Солнцев звертається до характеристик, на основі яких і був виокремлений аморфний тип у мові, а саме таких, що були

притаманними давньокитайській мові. Традиційними атрибутами ізолюючих мов були такі: 1) збіг слова з коренем; 2) моносилабізм; 3) аморфність, яка передбачала відсутність частин мови та граматичних категорій [137, с. 9–10; 138, с. 11–19]. Однак, як визнає В. М. Солнцев, сучасні ізолюючі мови не відповідають набору цих вимог, тому вчений виділяє подані ознаки як такі, що притаманні чистому ізолюючому типу, представників якого не існує на сучасному етапі. Типологічними властивостями так званих сучасних ізолюючих мов за В. М. Солнцевим є такі: 1) полісилабізм як наслідок складання слів-моносилабів; 2) словоскладання та афіксальне словотворення; 3) факультативність граматичних форм; 4) відсутність формотворення; 5) визначна роль порядку слів, службових слів, інтонації; 6) переважання аглютинативного характеру зв'язку між повнозначними та службовими елементами в слові [138, с. 11–19]. З приводу ознаки (3) про факультативність граматичних форм Аошуан Тань [146] зауважила, що для ізолюючих мов існує проблема облігаторності – обов'язкового/необов'язкового використання граматичного маркера. Вона зазначає, що не можна ототожнювати поняття факультативність використання цього маркера («хочу – використовую, не хочу – не використовую» [146, с. 24]) та проблему облігаторності [146, с. 18–28]. Отже, аморфізм визначається за відсутності формотворення, однак граматичні значення можуть виражатися засобами прихованої граматики.

На основі поданих характеристик і дефініцій аморфізму можна визначити набір ознак, які різні вчені надають аморфізму. Ці ознаки будемо розглядати з позиції справжньої відповідності поняттю аморфізму, класифікуючи їх як інваріантні та другорядні ознаки аморфізму, різнорівневі рефлекси різних типів у мові, ознаки інших типів у мові. Результати було представлено у вигляді таблиці (див. дод. 3).

Як бачимо в дод. 3, серед усіх ознак, що їх виділяють зазначені вище лінгвісти, тільки ознаки *відсутність формотворення* та *здатність до морфемного поділу* безпосередньо стосуються аморфізму. Головними причинами такої невідповідності ознак є нерозрізнення, або нечітке

розрізнення, типів у мові, зокрема аморфізму та ізоляції, аморфізму та аналітизму, та орієнтація одночасно на різні рівні мовної структури. Однак аморфізм розглядається в межах морфологічної структурно-типологічної класифікації, тому й ознаки мають виділятися, орієнтуючись на дослідження одиниць морфологічного рівня.

Ознаками, виділеними шляхом дослідження одиниць інших рівнів (не морфологічного), є такі (див. табл. 1.1):

- визначна роль просодичних засобів, чітко визначений порядок слідування звуків у складі, ускладнення вокалізму і системи тонів, спрощення консонантизму, свобода в побудові синтагм, семантичне навантаження кожного складу на фонетико-фонологічному рівні;

- збіг меж складів з межами морфем на фонетичному і морфемному рівнях;

- частотність конверсії та словоскладання як способів словотворення на морфемно-дериваційному рівні;

- нечітка диференціація слова і морфеми, афікса та службового слова, повнозначного та службового слова, складного слова і словосполучення на морфемному, лексичному і синтаксичному рівнях;

- граматична значимість порядку слів, актуалізація частиномовної належності лексичних одиниць у контексті на синтаксичному рівні.

Умовні позначки до таблиці 1.1: ФФР – фонетико-фонологічний рівень; МДР – морфемно-дериваційний рівень; ЛСР – лексико-семантичний рівень; МР – морфологічний рівень; СР – синтаксичний рівень.

Таблиця 1.1

Різнорівневі рефлекси типів у мові

Рівні мовної структури	ФФР	МДР	ЛСР	МР	СР
Різнорівневі рефлекси типів у мові					
1. Граматична значимість порядку слів					√
2. Граматична значимість просодичних засобів	√				
3. Проблема частиномовної диференціації				√	
4. Актуалізація частиномовної належності лексичних одиниць у контексті					√
5. Семантичне навантаження (значимість) кожного складу	√				
6. Збіг меж складів з межами морфем	√	√			
7. Велика частотність конверсії		√			
8. Поширення словоскладання		√			
9. Тенденція до спрощення консонантизму	√				
10. Ускладнення вокалізму	√				
11. Нечітка диференціація слова і морфеми, складного слова і словосполучення		√	√		√
12. Поширення моносилабічних слів-омонімів			√		
13. Факультативне використання однозначних граматичних маркерів					
14. Відсутність формальних показників зв'язку між словами в реченні					√
15. Моносилабізм	√				

Отже, *аморфізм* – це такий тип у мові, за якого номінативні одиниці характеризуються відсутністю формотворення (граматичного варіювання), другорядною факультативною ознакою якого є можливість поділу номінативних одиниць на морфеми.

Через те, що не всі ознаки, подані у визначеннях лінгвістів, трактуємо як безпосередні ознаки якогось конкретного типу в мові (наприклад, ознака використання порядку слів як засобу синтаксичного рівня не може входити до складу ознак жодного з морфологічних типів у мові), визначаємо ці ознаки рефlekсами типів у мові на різних рівнях мовної структури. Різномірні рефlekси різних типів у мові аналізуватимемо далі на предмет того, яким саме типам у мові властивий кожен з визначених рефlekсів. Особливу увагу звернемо на виявлення рефlekсів аморфізму.

1.3. Аморфізм та його різномірні рефlekси

Під аморфізмом у цій роботі розуміємо такий тип у мові, що вказує на відсутність морфологічного структурно-семантичного варіювання (формотворення). Через те що, наприклад, однією з ознак аморфізму виділяли граматичну значимість порядку слів [6; 53; 133; 165; 168], яка є характерною також для аналітизму, необхідно визначити не тільки інваріантні та другорядні ознаки типу в мові, а також його рефlekси на різних рівнях мовної структури.

У процесі уточнення поняття аморфізму було встановлено основні інваріантні ознаки аморфізму. З іншого боку, явище аморфізму, як і будь-який інший тип у мові, через свою специфіку має вплив на загальну мовну структуру, цей вплив може відображатися на різних рівнях мови. Під такими виявами впливу аморфізму на різних рівнях мовної структури розуміємо *різномірні рефlekси* аморфізму.

Процес ідентифікації рефlekсів аморфізму ускладнюється регулярним трактуванням рефlekсів ізоляції та аналітизму як таких, що є рефlekсами аморфізму [98; 181]. У цьому підрозділі спробуємо з'ясувати рефlekси власне

аморфізму та відділити їх від його псевдорефлексів. У табл. 1.1 подані рефлекси різних типів у мові, які будемо аналізувати. Нагадаємо, що ці рефлекси було виділено з характеристик аморфізму, визначених такими лінгвістами, як М. О. Журинська, О. С. Ахманова, Т. Мілевський, С. Є. Яхонтов, В. М. Солнцев, М. Л. Халдоєніді, Г. М. Смирнова, Н. С. Шарафутдінова та ін. Оскільки ми не впевнені остаточно у виокремленні цих ознак як ознак аморфізму, було проаналізовано кожен з них і співвіднесено з аморфізмом та іншими типами в мові.

Граматична значимість порядку слів. Граматичну значимість порядку слів вважаємо рефлексом, оскільки порядок слів є характеристикою синтаксичного рівня, тоді як аморфізм, синтетизм і аналітизм виділяються за критерієм морфологічного рівня (наявність/відсутність формотворення). Фіксований порядок слів є характерним рефлексом аморфізму, оскільки нездатність до граматичного варіювання (утворення морфологічних форм слів) спричиняє необхідність вираження граматичних категорій ресурсами інших рівнів, зокрема запровадженням фіксованого порядку незмінюваних слів (наприклад: аморфні китайська і в'єтнамська мови мають фіксований порядок слів SPO). Граматична значимість порядку слів є також рефлексом аналітизму на синтаксичному рівні, що виявляється в послідовному сполученні формативів з основним компонентом у номінативній одиниці. Через багатоманітність компактних форм у мовах-представниках синтетичного типу в мові роль порядку слів не є визначною. Наведемо речення, які є прикладами з мов із фіксованим порядком слів SPO (підмет (S) + присудок (P) + додаток (O) / другорядні члени речення), беручи до уваги їхню типологічну кваліфікацію:

англ. (аналітична мова) *The best (S) is often the enemy (P) of the good (O)* «від добра добра не шукають»;

франц. (аналітична мова) *L'amour (S) ne se commande pas (P)* «на милування нема силування»;

нім. (мова з великим ступенем синтетизму та аналітизму) *Träume (S) sind Schäume (P)* «мрії – це піна»;

кит. (аморфна мова) 一舉兩得 (*Yī jǔ (S) liǎn (P) gǎo (O)*) «убити двох зайців».

Як бачимо, цей рефлекс поширений в аморфних і аналітичних мовах, тоді як не характерний для синтетичних (наприклад: укр. *На охочого робочого (O) діло (S) знайдеться (P)*; *Праця (S) чоловіка (O) годує (P), а лінь (S) марнує (P)*; *Привикай (P) до господарства (O) змолоду, то не будеш знати (P) на старість голоду (O)*). Потенціал вільного порядку слів продемонструємо на простому реченні з предикативним центром та додатком:

рос. (синтетична мова) *Кот (S) поймал (P) мышь (O) /*
Кот (S) мышь (O) поймал (P) /
Поймал (P) кот (S) мышь (O) /
Поймал (P) мышь (O) кот (S) /
Мышь (O) кот (S) поймал (P) /
Мышь (O) поймал (P) кот (S).

Граматична значимість просодичних засобів. Ця ознака не є характеристикою жодного з типів у мові, виділених на основі критерію морфологічного рівня, тобто синтетизму, аналітизму та аморфізму, оскільки специфіка цих типів у мові не може стати визначальною в ідентифікації необхідності використання просодичних засобів, наприклад, тону, музичного наголосу. Тоді як специфіка ізолюючого типу в мові (відсутність афіксації) є наслідком моносилабізму. За необхідності розрізнення моносилабічних слів у вираженні граматичних і модифікаційних лексичних значень нагальними є допоміжні засоби різних рівнів (наприклад: 買 (mǎi) з висхідним тоном – це «купляти», і 賣 (mài) з низхідним тоном – це «продавати»). Одним з таких засобів є використання просодичних засобів, що розглядаємо як рефлекс ізоляції. Оскільки ізоляція є частковим випадком аморфізму, то граматична значимість просодичних засобів стає рефлексом аморфізму. Однак не тільки через ізоляцію цей рефлекс належить аморфізму. Просодичні засоби разом з попереднім рефлексом (порядком слів у реченні) стають засобами інших рівнів

(не морфологічного), завдяки яким у реченні репрезентуються граматичні значення.

Проблема частиномовної диференціації. Проблема частиномовної диференціації, на наш погляд, спостерігається в мовах з домінантним аналітичним, аморфним або ізолюючим типом у мові, оскільки частиномовна належність не визначається матеріальними показниками, як за синтетизму (наприклад: укр. *робити, робиш* (дієсл.); рос. *река* (імен.), *зелений* (прикм.). Не даремно В. М. Солнцев відзначає, що однією з характеристик ізолюючих мов є відсутність частин мови та граматичних категорій (див. [93; 138, с. 11–19]). Найактуальнішою проблема частиномовної належності слів стає за ізолюючого типу в мові, оскільки моносилабізм позбавляє можливості абсолютної частиномовної диференціації через обмеженість ресурсів і постійну відтворюваність однакових одиниць у різних дистрибуціях.

Актуалізація частиномовної належності в контексті. Цей рефлекс аморфізму впливає з інваріантної ознаки аморфного типу в мові, яка полягає у відсутності формотворення. За браком морфологічних показників частиномовну належність можна визначити переважно тільки в контексті, орієнтуючись на позицію одиниці відносно інших [93; 166]. Цей рефлекс є притаманним і аналітичному типу в мові. Наприклад: пор. англ. *Hand* (V) *me the paper, please!* і *Mother asked him to show his right hand* (N).

Семантичне навантаження кожного складу. Семантичне навантаження кожного складу є характерним тільки для ізолюючого типу в мові, є наслідком нездатності до морфемного поділу та моносилабізму. Для аморфізму семантичне навантаження кожного складу не є провідним рефлексом, адже слова можуть бути, як моносилабічними, так і полісилабічними. Наприклад: укр. *беж* – односкладовий іменник або прикметник, тому єдиний склад і має семантичне навантаження, тоді як у двоскладовому іменнику подібного характеру або прикметнику *бордо* семантично навантажене слово, а не окремі два склади. З іншого боку, якщо межі складів збігаються з межами морфем, то автоматично для кожного складу можна знайти значення. Однак це значення не

складу, а морфеми (наприклад: укр. *рейс, політ*). Як бачимо, **збіг меж складів з межами морфем** також не можна назвати рефлексом аморфізму. Цей рефлекс може виявлятися тільки в тому випадку, коли слова в мові моносилабічні, а отже, коренева морфема збігається зі складом та словом.

Збіг меж складів з межами морфем. Зрозуміло, що цю ознаку визначали лінгвісти, котрі ототожнювали ізоляцію та аморфізм, у результаті чого цей рефлекс ізоляції потрапив до переліку ознак аморфізму, під морфемами розуміються кореневі морфеми. До рефлексів аморфізму цю ознаку віднести не можна, оскільки подібним чином аморфний тип у мові не впливає на мови, у яких є периферійним. Водночас номінативні одиниці сучасних аморфних мов також не відповідають правилу «склад = корінь = слово», цей факт доводить наявність афіксації та службових слів у китайській і в'єтнамській мовах. Наприклад: англ. *beatiful, clever і fast* є виявами аморфізму, оскільки втратили словозміну, у першому слові наявні три склади і дві морфеми (корінь і суфікс), у другому – два склади, коренева морфема, у третьому – один склад = коренева морфема = слово.

Велика частотність конверсії. Частотність конверсії є характерним рефлексом ізоляції, знов-таки через обмеженість мовних ресурсів за цього типу в мові, а отже, через це поширення конверсії стає рефлексом аморфізму, хоча аморфізм доволі самодостатній тип у мові з позиції морфемно-дериваційного та лексико-семантичного рівнів, чому сприяє можливість афіксації. Наприклад: англ. *phone* (N, V) «телефон; телефонувати»; *shoulder* (N, V) «плече; вдарити в плече»; укр. і рос. *беж* (імен., прикм.) та ін. Зауважимо, що конверсія може супроводжуватися аморфізацією, яка виявляється в утраті неактуальних для одиниці-результату (конверсива) граматичних категорій вихідної одиниці (наприклад: первинно номінативна одиниця *father* була іменником, парадигма якого складалася з форм номінатива і посесива, однини і множини, у результаті утворився конверсив-дієслово, для якого ці значення не є актуальними, тому категорія відмінка була втрачена, а числа – редукована, тобто граматичні ознаки пристосовано до особливостей дієслова англійської мови).

Поширення словоскладання. Під поширенням словоскладання розуміємо рефлекс ізоляції, спрямований на заповнення лакуни, спричиненої відсутністю афіксації. Цей рефлекс може бути викликаний і аморфізмом, і аналітизмом. Для аморфізму цей рефлекс характерний, однак не є провідним через факультативну здатність до морфемного поділу. Наприклад: в'єтн. *quần áo* «одяг» = *quần* «штани» + *áo* «сорочка»; *vợ chồng* «подружжя» = *vợ* «дружина» + *chồng* «чоловік»; кит. 羊肉 *yáng ròu* «баранина» = 羊 *yáng* «баран» + 肉 *ròu* «м'ясо».

Нечітка диференціація слова і морфем, складного слова і словосполучення. Ця ознака є рефлексом ізоляції, оскільки за відсутності афіксів кореневі морфемі формально не дуже різняться, тому немає чіткої межі між простими та складними, повнозначними та службовими словами, морфемами і словами. За аморфізму цей рефлекс також виявляється у мові, оскільки відсутнє формотворення.

Тенденція до спрощення консонантизму. Тенденція до спрощення консонантизму є характерним рефлексом ізоляції (знову-таки ця ознака належала аморфізму через ототожнення з ізоляцією, насправді для аморфізму така ознака не є характерною). Однак ця ознака не є рефлексом аморфізму, оскільки набір приголосних у мові не залежить від наявності або відсутності в ній виявів аморфізму. Аргументуючи цей погляд, можна простежити специфіку консонантизму в різних мовах. У сучасній китайській мові нараховують близько 25 приголосних фонем, російській – 37, українській – 32.

Ускладнення вокалізму. Ускладнення вокалізму є також характерним рефлексом ізоляції. Специфіка ізолюючого типу в мові (відсутність афіксації) є наслідком моносилабізму, який є результатом ускладнення вокалізму. Ця ознака не є рефлексом аморфізму на фонетичному рівні, оскільки поява виявів аморфізму в мові не впливає на зміну вокалізму. Аргументуючи цей погляд, можна простежити специфіку вокалізму в різних мовах. У сучасній китайській мові нараховують близько 30 голосних фонем, представлених великою кількістю алофонів. У праіндоєвропейській мові нараховувалося 5 основних

голосних, представлених короткими і довгими, шва, 6 дифтонгів, декілька довгих дифтонгів. У сучасних українській і російській мовах нараховують близько шести голосних фонем, болгарській – 6 голосних фонем, англійській – 12 монофтонгів (коротких і довгих) і 8 дифтонгів. Усім цим мовам притаманний аморфний тип у мові. Якщо порівнювати з праіндоєвропейською, то відбулося спрощення вокалізму. Частка аморфізму як периферійного типу в мові не залежить від розвиненості вокалізму, з іншого боку, наявність виявів аморфізму не впливає на зміну вокалізму. Однак, як бачимо, за домінування аморфізму в мові дійсно спостерігається розвинена система вокалізму.

Отже, основними рефlekсами аморфного типу в мові є граматична значимість порядку слів, просодичних засобів, проблема частиномовної диференціації, актуалізація частиномовної належності в контексті, поширення конверсії.

Спробуємо визначити різнорівневі рефлекси власне аморфізму. Для цього розглянемо кожен рівень мовної структури та визначимо, який вплив аморфізм справляє на структуру мови, тобто які різнорівневі рефлекси він має. Вище було визначено рефлекси аморфізму, тепер спробуємо визначити рефлекси на кожному рівні мови. Зауважимо, що рефлекси аморфізму як типу в мові морфологічного рівня є результатом необхідності вираження морфологічних значень за відсутності формотворення.

Фонетико-фонологічний рівень. Відкинувши ідею про те, що спрощення консонантизму та ускладнення вокалізму є рефlekсами аморфізму, на фонетико-фонологічному рівні знаходимо один рефлекс аморфного типу в мові – граматична значимість просодичних засобів як безумовний рефлекс, як ізоляції, так і власне аморфізму.

Морфемно-дериваційний рівень. У межах морфеміки та деривації аморфізму притаманна афіксація (наприклад: *comfort-able, sport-ive, beauti-ful* – незмінювані прикметники). Цю характеристику визначаємо і як рефлекс аморфізму на морфемно-дериваційному рівні, і як другорядну ознаку аморфізму

морфемно-дериваційного рівня, яка допомагає внести ясність в опозицію *аморфізм – ізоляція*.

Велика частотність конверсії є рефлексом ізоляції та власне аморфізму. Специфіка моно- та полісилабічних полісемічних слів, які можуть виступати самостійними і службовими одиницями, зумовлює утворення лексичних одиниць цим способом.

Морфологічний рівень. На морфологічному рівні були виявлені рефлекси, що полягають у нечіткій диференціації частиномовної належності слів (наприклад: англ. *book, call, work* – іменники або дієслова, *bronze, wall* – іменники або прикметники; укр. *бордо, хакі*, рос. *банту, декольте* – іменники або прикметники та ін.).

Синтаксичний рівень. Іншою пов'язаною з попередньою ознакою є актуалізація частиномовної належності в контексті (наприклад: укр. *сукня беж* (прикм.), *беж* (субст. імен.) *тобі пасує*; рос. *мова майя* (прикм.), *представники банту* (імен.); англ. *Green* (імен.) *waters* (дієсл.) *flowers* (імен.). На синтаксичному рівні основним рефлексом аморфізму є використання порядку слів як засобу вираження граматичних значень (наприклад: *Green* (S) *waters* (P) *flowers* (O)), де *Green* – це суб'єкт дії, виражений власною назвою, *waters* – дія, дієслово в третій особі однини Present Simple, *flowers* – об'єкт, іменник у формі множини; пор. *All of the twelve arched entrances to the building are enclosed with a set of majestic bronze gates* і *Bronze is an alloy consisting primarily of copper*). Використання порядку слів є наслідком відсутності граматичного варіювання за аморфізму.

Отже, рефлекси власне аморфізму були виявлені на фонетичному, морфемно-дериваційному, морфологічному та синтаксичному рівнях. Вони полягають у поширенні конверсії, нечіткій частиномовній диференціації, використанні просодичних засобів (тонів, інтонації тощо) та порядку слів для вираження граматичних значень.

1.4. Методика дослідження аморфізаційних змін у мовах різних типів

У попередніх підрозділах було уточнено поняття *аморфізм*, далі, для того щоб перейти безпосередньо до ідентифікації виявів аморфізму та дослідження причин їхньої появи, порушуються загальні питання, розв'язання яких сприяє подальшому вивченню виявів аморфного типу в мові, які становлять аморфізаційні зміни. Перед дослідниками аморфізаційних змін у мовах постають такі питання: 1) проблема розрізнення понять *формотворення* та *словотворення* як суттєвий фактор у визначенні наявності/відсутності аморфізації в мові, ступеня поширення цих явищ аморфізму в мові; 2) проблема визначення виявів аморфного типу в мові та аморфізаційних змін; 3) термінологічний апарат для з'ясування причин аморфізаційних змін.

Для встановлення причин аморфізаційних змін необхідно ідентифікувати одиниці або явища, які можна назвати виявами цих змін. Оскільки інваріантною ознакою аморфного типу в мові є відсутність формотворення в номінативних одиницях мови, для правильної ідентифікації виявів аморфізму обов'язковим є вирішення проблеми розрізнення явищ формотворення та словотворення. Вияви аморфізму можна визначити за наявності редуції або повної втрати граматичного варіювання (формотворення) як системи певної частини мови, так і окремих лексем. Наявність у мові словотворення не є показником наявності або відсутності в мові аморфізації. Численні праці присвячені проблемі розрізнення формотворення та словотворення (див. [27; 49; 58; 76; 86; 170]), тому, не претендуючи на повноту, зупинимося на основних моментах, що є важливими для нашого дослідження – зокрема для розробки методики дослідження аморфізаційних змін, першим етапом якого є ідентифікація виявів аморфізму на підставі відсутності формотворення в номінативних одиниць.

О. С. Ахманова [6] визначає термін *словотворення* як утворення нових слів шляхом поєднання кореневих та афіксальних морфем за певними моделями й правилами [6, с. 424]. Доповнивши цю дефініцію ознаками, визначеними

лінгвістами-дериватологами, констатуємо, що *словотворення* – це процес утворення одних мовних одиниць (похідних) на базі інших (твірних) за допомогою наявних у мові внутрішніх ресурсів (формантів) [73, с. 618; 87, с. 467; 94; 103, с. 218–219; 150, с. 25–28].

Термін *формотворення* визначається О. С. Ахмановою [6] як «утворення форм слова, які виражають несинтаксичні категорії» [6, с. 502]. Потрібно зауважити, що терміни *формотворення* та *словозміна*, які в цьому джерелі використовуються як синоніми, О. С. Ахманова [6] розмежовує: пор. дефініцію терміна *словозміна* як «утворення того чи іншого ряду граматичних форм або всіх граматичних форм одного й того ж слова» [6, с. 423] та дефініцію терміна *формотворення*, подану вище. На проблему встановлення співвідношення між поняттями *формотворення* та *словозміни* звернула увагу у своїй праці «О формообразовании, словоизменении, словообразовании и их соотношении» О. С. Кубрякова [86]. Автор визначила, що *формотворення* стає різновидом *словозміни* (у термінах логіки поняття *формотворення* вступає у відношення включення стосовно поняття *словозміна*).

Як уже зазначалося, у межах цього дослідження терміни *формотворення* та *словозміна* використовуються як синонімічні поняття, що не суперечить класифікації О. С. Кубрякової, під *формотворенням* та *словозміною* розуміємо граматичне варіювання слів, утворення форм слова [58, с. 467].

В. М. Живов [49], А. А. Залізник [57–58], О. В. Бондарко [17–18] звертають увагу на протистояння явища *формотворення* *словотворенню*. У розрізненні випадків *формотворення* та *словотворення* провідним фактором, за В. М. Живовим [49], є відповідність або невідповідність лексичного значення початкової (базової) одиниці та результату *формотворення* або *словотворення* [49, с. 558].

Услід за Л. В. Щербою [173], В. В. Виноградовим [25–27], Р. І. Ліхтманом [94], О. М. Тихоновим [149–150] та іншими видатними лінгвістами, О. С. Кубрякова [84–87] також наголошує на необхідності ідентифікації виявів *формотворення* та *словотворення* шляхом аналізу

відсутності або наявності змін у лексичному значенні одиниці-результату порівняно з вихідною номінативною одиницею. У разі збігу лексичного значення одиниць спостерігається процес формотворення, в іншому випадку – словотворення [86, с. 514–526]. Якщо лексичне значення утвореної одиниці збігається з лексичним значенням початкової одиниці, то аналізованим явищем є формотворення (наприклад: *робити* і *зробити* – це видова пара, тобто дві форми виду, оскільки лексичне значення виконання певної дії зберігається, змінюється тільки граматичне категорійне значення виду; одиниця *шрифтом* є результатом формотворення, оскільки лексичне значення цієї та початкової (*шрифт*) одиниць є однаковими («набір графічних символів»), ці дві форми різняться граматичними елементарними значеннями називного та орудного відмінків). Якщо лексичне значення утвореної одиниці не збігається з лексичним значенням початкової одиниці, то аналізованим явищем є словотворення (наприклад: *робити* і *переробити* – це два різні слова (не форми), оскільки лексичне значення першої одиниці виявляється у виконанні певної дії, а другої – повторному виконанні певної дії; *бігти* і *біг* – це два різні слова, оскільки перша одиниця має лексичне значення швидкого пересування, а друга – абстрактного поняття). Такого підходу до розрізнення виявів формотворення та словотворення будемо дотримуватися в цій роботі.

Перед тим, як розв'язувати питання, які безпосередньо стосуються матеріалу дослідження, з'ясуємо деякі теоретичні засади, які було частково висвітлено в попередніх підрозділах.

Визначення аморфного типу в мові було уточнено в 1.2. *Поняття аморфізму і його співвідношення з іншими типами в мові в сучасній лінгвістиці*. Залишилися не повністю з'ясованими терміни, які тісно пов'язані з дослідженням виявів аморфізму. Слід розрізняти поняття **аморфізм** і **аморфізація**. Аморфізація – це процес, за якого мова набуває ознак аморфізму. Набуття ознак аморфного типу в мові може виявлятися по-різному. Цей процес залежить від того, на які одиниці спрямована аморфізація.

Якщо аморфізуються окремі номінативні одиниці, то спостерігається **аморфізація лексики** (наприклад: іменник є відмінюваною частиною мови, про що свідчить наявність парадигми форм відмінка і числа в переважній більшості іменників, однак у субстантивній системі є обмежена кількість незмінюваних одиниць, які за всіма ознаками мають вважатися іменниками, пор. укр. змін. *зебра, автомобіль* та незмін. *альпака, кенгуру, таксі*; рос. змін. *куртка, желуди* та незмін. *пальто, бигуди*). Якщо аморфізуються не окремі номінативні одиниці, а система певної частини мови, то спостерігається **аморфізація системи** (наприклад, субстантивної системи болгарської, французької та англійської мов). Цей тип аморфізації може привести до повної втрати формотворення (наприклад, ад'єктивної системи англійської мови), тоді можна казати про **повну аморфізацію**, або до редукції форм, **неповної (часткової) аморфізації** (наприклад, відмінкової парадигми англійського іменника).

З аморфізацією пов'язаний термін **аморфізаційні зміни**, під яким маються на увазі всі діахронічні та синхронічні процеси аморфізації, зафіксовані в досліджуваних мовах. Обов'язковою умовою є наявність результату аморфізації в сучасних мовах (або на синхронному досліджуваному етапі). Аморфізм і аморфізація, як бачимо, співвідносяться, як результат і процес. Існують первинно аморфні мови (китайська, в'єтнамська, тибетська, кхмерська тощо) та такі мови, у яких аморфізм є недомінантним типом у мові (наприклад, наш матеріал дослідження – українська, російська, англійська). У другому випадку можна казати про аморфізацію та аморфізаційні зміни.

Головним у цьому дослідженні є встановлення причин аморфізаційних змін для подальшого встановлення характеру впливу цих змін на аналізовані мови. Далі подамо класифікацію причин мовних змін, яку виділяють у загальному мовознавстві, звертаючи особливу увагу на ті, які можуть стати поясненням аморфізаційних змін. Причини аморфізаційних змін, як і будь-яких інших змін у мові, класифікуються на внутрішньомовні та зовнішньомовні [39, с. 104–115; 52, с. 26–60; 79, с. 333–354; 107, с. 217–266]. Причини мовних змін можуть бути такими:

зовнішньомовні (причини, викликані дією зовнішніх факторів):

– мовні контакти унаслідок займання суміжних територій, переселення, міграції тощо;

– особливості історичного розвитку;

– прогрес у науці, техніці й культурі;

– об'єднання та розпад мовленнєвих колективів;

– соціальні екстралінгвальні чинники;

внутрішньомовні (зміни спричинені внутрішніми питомими потребами системи мови):

– тенденція до вдосконалення мовної системи;

– «тенденція до вираження однакових або близьких значень однією формою» [107, с. 241];

– економія мовних зусиль;

– антиномія норми і системи;

– «усуненню надмірності засобів вираження» [107, с. 250];

– «тенденція до обмеження складності мовленнєвих повідомлень» [107, с. 247];

– «тенденція до вживання більш експресивних форм» [107, с. 251];

– дефункціоналізація форм або категорії або «тенденція до усунення форм, які втратили свою споконвічну функцію» [107, с. 253];

– «необхідність збереження мови в стані комунікативної придатності» [107, с. 254].

З'ясувавши важливі теоретичні питання, опишемо методикау виявлення аморфізаційних змін у мовах різних типів. У дисертації аморфний тип у мові досліджується як одиниця фрагментарної морфологічної структурно-типологічної класифікації (див. дод. 1), тому для ідентифікації аморфних виявів потрібен критерій морфологічного рівня. Оскільки одиниці різних частин мови характеризується різними морфологічними особливостями, на основі яких номінативні одиниці й групуються в загальні класи слів (частини мови), найраціональнішим видається орієнтація на частиномовний критерій, тобто

необхідно ідентифікувати вияви аморфізму в системі кожної частини мови мов різних типів. Таким чином, обсяг матеріалу для дослідження визначається в межах кожної частини мови окремо через специфіку морфологічних ознак різних частин мови. Окрім цього, на характер і обсяг досліджуваного матеріалу (виявів аморфізму) значний вплив справляють і особливості кожної аналізованої мови. Для української та російської мов вияви аморфізму є відносно новими, тому дослідження будуть мати синхронічний і діахронічний характер, в англійській мові аморфізаційні зміни відбувалися протягом історії, не є новими, тому дослідження здійснюватимуться переважно в діахронії. Ураховуючи специфіку об'єкта дослідження, спробуємо побудувати алгоритм ідентифікації аморфних виявів у синтетичних та аналітичних аналізованих мовах, за допомогою якого встановимо обсяг досліджуваного матеріалу (див. сх. 1.6–1.9 або дод. 4).

Об'єкт дослідження становить аморфізаційні зміни в українській, російській та англійській мовах, тому службові та історично незмінювані частини мови виходять за межі дослідження, оскільки можуть бути виявами аморфізму, однак не репрезентують аморфізаційні зміни. Набір повнозначних частин мови української, російської та англійської мов збігається. Алгоритм, поданий у сх. 1.6–1.9, допоможе з'ясувати, які саме частини мови та власне номінативні одиниці будуть досліджуватися у двох наступних розділах.

На першому етапі (див. сх. 1.6) потрібно встановити, які саме повнозначні частини мови є змінюваними на сучасному етапі розвитку мов, для того щоб у подальшому з'ясувати, чи наявні в межах цих повнозначних частин мови аморфізаційні зміни, а саме, чи відбулася аморфізація певних одиниць частини мови або її системи в цілому. На цьому етапі також з'ясуємо, які частини мови є незмінюваними, для того щоб встановити, чи є аморфізація причиною цієї незмінюваності, чи це первинно незмінювана частина мови.

Змінюваними повнозначними частинами мови української та російської мов є іменник, дієслово, прикметник, займенник, числівник, англійської – іменник, дієслово, займенник. Незмінюваною повнозначною частиною мови

української та російської мов є прислівник, незмінюваними повнозначними частинами мови англійської мови є прикметник, прислівник, числівник.

Схема 1.6

Етап 1 алгоритму виявлення аморфізаційних змін у мовах різних типів. **Визначення змінюваного / незмінюваного характеру частини мови (ч. м.)**

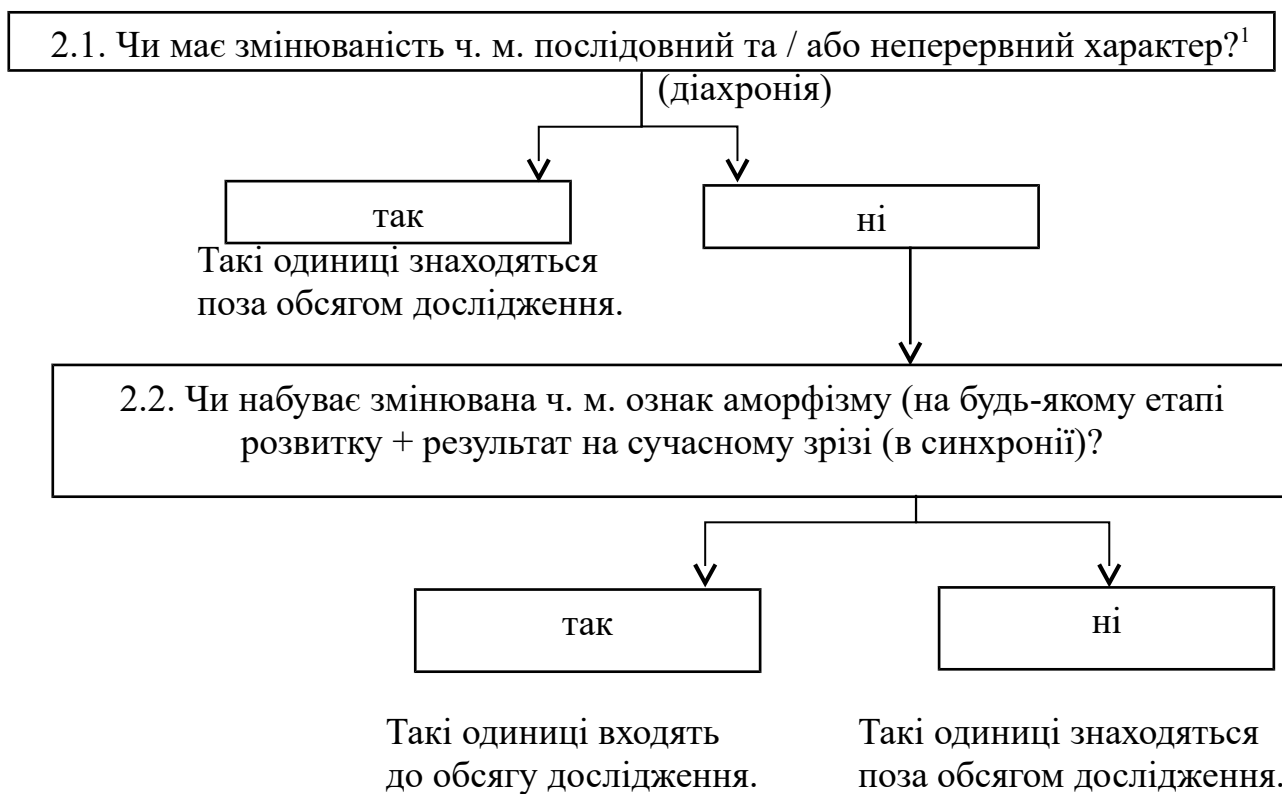
На другому і третьому етапах (див. сх. 1.7 і 1.8) працюємо з результатами першого етапу. Іменник, дієслово, прикметник української та російської мов, іменник, дієслово, займенник англійської мови є непослідовно змінюваними. Серед іменників та прикметників української та російської мов є незмінювані лексеми (наприклад: укр. *кімоно, шосе, хакі, декольте*; рос. *пальто, шими, бардо, екрю* тощо), які становлять аморфізаційні зміни в іменній системі сучасних української та російської мов. Субстантивна та ад'єктивна системи англійської мови зазнали історичних аморфізаційних змін (втрата або редукція парадигми форм відмінка та числа).

Дієслово характеризується наявністю таких незмінюваних форм, як інфінітив та дієприслівник, що виникли завдяки аморфізації. Саме ці дві форми розглядаються як вияви аморфізаційних змін у дієслівних системах української та російської мов. В англійській мові система фінітних і нефінітних форм також підлягла аморфізації, однак, на відміну від української та російської мов, маємо справу переважно з редукцією форм, тобто відбулася неповна аморфізація. У

системі дієслова також перевіряються всі інші форми на наявність аморфізаційних змін.

Схема 1.7

**Етап 2 алгоритму виявлення аморфізаційних змін
у мовах різних типів**

На третьому етапі (сх. 1.8) визначено, що незмінюваність прислівника української, російської, англійської мов має послідовний характер, адже ця частина мови в усіх досліджуваних мовах була завжди незмінюваною. Отже, прислівник знаходиться поза об'єктом дослідження, оскільки не містить аморфізаційних змін, а є власне виявом аморфізму з початку свого існування.

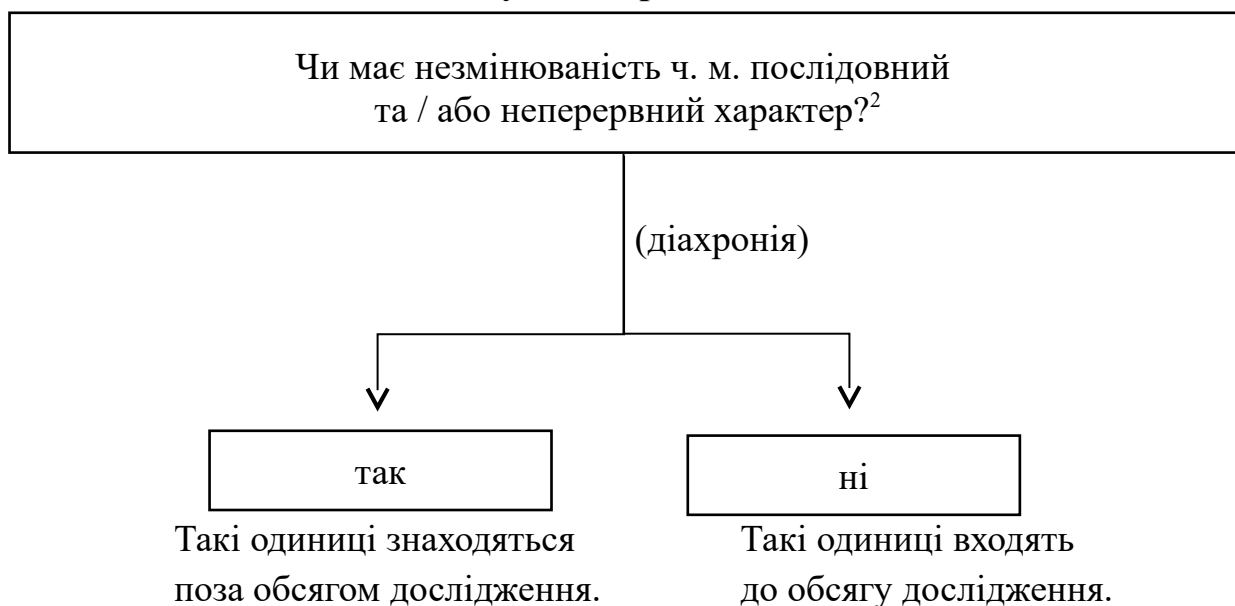
Незмінюваність прикметника та числівника англійської мови має

¹ **Пояснення:** якщо всі одиниці частини мови в діахронічному аспекті послідовно змінюються, то змінюваність ч. м. має *послідовний характер*, якщо за умов переважання змінюваності спостерігаються вияви незмінюваності, то змінюваність ч. м. має *непослідовний характер*. Якщо ч. м. була змінювана протягом всієї історії розвитку, то така ч. м. має неперервний змінюваний характер, якщо спостерігаються окремі незмінювані одиниці на будь-якому етапі розвитку, то така ч. м. має перервний змінюваний характер.

непослідовний характер, оскільки в діяхронії прикметник мав форми відмінка, роду і числа, числівник – відмінка. Отже, прикметник і числівник входять до об'єкта дослідження як частини мови, що втратили словозміну протягом історії розвитку мови.

Схема 1.8

**Етап 3 алгоритму виявлення аморфізаційних змін
у мовах різних типів**

На четвертому етапі (див. сх. 1.9) відбувається перевірка незмінюваних частин мови. Якщо незмінювана частина мови утворилася внаслідок транспозиції змінюваних номінативних одиниць, то ці одиниці підлягли аморфізації, тому є об'єктом нашого дослідження. У результаті проходження трьох підетапів четвертого етапу було встановлено, що до об'єкта дослідження входять транспоновані прислівники, утворені від іменників, прийменниково-

² **Пояснення:** якщо всі одиниці частини мови в діяхронічному аспекті послідовно не змінюються, то незмінюваність ч. м. має *послідовний характер*, якщо за умов переважання незмінюваності спостерігаються вияви змінюваності, то змінюваність / незмінюваність ч. м. має *непослідовний характер*. Якщо ч. м. не змінювалася протягом всієї історії розвитку, то така ч. м. має неперервний незмінюваний характер, якщо спостерігаються окремі незмінювані одиниці на будь-якому етапі розвитку, то така ч. м. має перервний незмінюваний характер.

іменникових сполучень, займенників, числівників, прикметників української, російської та англійської мов.

Схема 1.9

Етап 4 алгоритму виявлення аморфізаційних змін у мовах різних типів (для незмінюваних частин мови)

Подамо результати ідентифікації виявів аморфізму в синтетичних українській (УМ) і російській (РМ) мовах та аналітичній англійській мові (АМ) відповідно до алгоритму виявлення аморфізаційних змін у мовах різних типів (див. сх. 1.6–1.9 або повний алгоритм у дод. 4):

На етапі 1 (див. сх. 1.6) було визначено, що змінюваними частинами мови є іменник, дієслово, займенник УМ, РМ, АМ, прикметник, числівник УМ, РМ.

Незмінюваними частинами мови є прикметник і числівник АМ, прислівник УМ, РМ, АМ.

На етапах 2 і 3 (див. сх. 1.7, 1.8) було виявлено матеріал дослідження. До частин мови з непослідовним характером словозміни, який виявляється в набутті ознак аморфізму, належать іменник (незмінювані іменники УМ і РМ; редукція словозміни іменника АМ), прикметник (незмінювані прикметники УМ і РМ; втрата ад'єктивної словозміни АМ), дієслово (інфінітив УМ, РМ, АМ; дієприслівник УМ, РМ).

На етапі 4 (див. сх. 1.9) було виявлено такий матеріал дослідження: прислівники УМ, РМ, АМ, утворені від змінюваних частин мови шляхом морфологічної адвербіалізації.

Приблизно спрогнозувавши обсяг виявів аморфізму, у наступних розділах переходимо до ідентифікації та дослідження аморфізаційних змін у мовах різних типів та виявлення причин цих змін.

Висновки до розділу 1

У наступних розділах з'ясуємо причини аморфізаційних змін у мовах різних типів, тому важливо було вирішити теоретичні та методологічні питання для досягнення цієї мети. У цьому розділі було встановлено співвідношення аморфізму з іншими типологічними властивостями та відредаговано визначення аморфного типу в мові. У підсумках дослідження було встановлено, що співвідношення аморфізму з іншими типами в мові виявляється в тому, що аморфізм протиставляється іншим типам у мові як такий, що характеризується відсутністю формотворення, аналітизм і синтетизм виділяються як типи в мові, що характеризується наявністю формотворення. Фузія та аглютинація кваліфікуються як підтипи синтетичного типу в мові. Встановлено, що явища формотворення та словотворення мають розрізнятися за співвідношенням лексичного значення вихідної (початкової) одиниці та досліджуваної

номінативної одиниці. Якщо лексичне значення номінативної одиниці не змінюється, то спостерігається процес формотворення, якщо змінюється, то – словотворення. У результаті дослідження проблемних питань, пов'язаних з аморфним типом у мові, ми дійшли певних висновків.

1. Унаслідок уточнення понять *тип мови* й *тип у мові* з'ясовано, що під терміном *тип у мові* розуміємо певні системно пов'язані типологічні властивості мовної структури. Поняття *тип у мові* є родовим відносно видового поняття *аморфізм*, тому тип у мові стає предметом нашого дослідження. *Тип мови* – це загальна класифікаційно-типологічна характеристика мови, що визначається за домінантним для досліджуваної мови типом у мові. Цей термін буде використано при прогнозуванні типологічних змін досліджуваних мов.

2. Загальна система типів у мові, в основі якої лежить критерій наявності або відсутності формотворення в номінативних одиницях мови, представлена аналітизмом, синтетизмом та аморфізмом. Тип у мові, який характеризується відсутністю формотворення, є аморфним типом у мові (аморфізмом). Аналітичний і синтетичний типи в мові об'єднуються за наявністю формотворення, але протиставляються за розташуванням формативів (дистантним або компактним) відносно основного елемента (носія основного лексичного значення) у формальній структурі номінативної одиниці.

3. Аморфізм і аналітизм є нетотожними, контрадикторними поняттями. Аморфний тип у мові – типологічна властивість, яка полягає у відсутності формотворення. Аналітичний тип у мові – типологічна властивість, яка виділяється за наявності формотворення в номінативних одиницях мови.

4. Явища аморфізму та ізоляції характеризуються різним змістом, ці дві типологічні властивості протиставляються за критерієм морфемно-дериваційного рівня, а саме, за здатністю (факультативна ознака аморфізму) або нездатністю (для ізоляції) до морфемного поділу. Визначено, що ізоляція є частковим випадком аморфізму.

5. Уточнено поняття аморфного типу в мові: *аморфізм* – це такий тип у мові, за якого номінативні одиниці характеризуються відсутністю

формотворення (граматичного варіювання), факультативною ознакою якого є можливість морфемного поділу.

6. Основними різнорівневими рефлексамі власне аморфізму є нечітка частиномовна диференціація на морфологічному рівні, граматична значимість просодичних засобів на фонетико-фонологічному рівні, поширення конверсії на морфемно-дериваційному рівні і актуалізація частиномовної належності в контексті та визначна роль порядку слів на синтаксичному рівні.

Іншими рефлексамі аморфізму, які належать ізоляції, є поширення словоскладання на морфемно-дериваційному рівні, велика кількість моносилабичних слів-омонімів на лексико-семантичному і морфемно-дериваційному рівнях, збіг меж морфем і меж складів і значимість кожного складу на фонетико-фонологічному та морфемно-дериваційному рівнях, тенденції до спрощення консонантизму та ускладнення вокалізму на фонетико-фонологічному.

7. Унаслідок застосування розробленої методики, за якою здійснюється ідентифікація виявів аморфізму, одержано такі результати. Матеріалом дослідження в аналізованих синтетичних і аналітичній мовах стануть такі аморфізаційні зміни (конкретні одиниці й процеси) в мовних системах:

– незмінювані іменники української та російської мов, редукція або втрата субстантивної словозміни англійської мови;

– незмінювані прикметники української та російської мов, редукція або втрата ад'єктивної словозміни російської та англійської мов;

– редукція або втрата словозміни інфінітивом, дієприслівником аналізованих мов та інші аморфізаційні зміни в системі дієслова української, російської та англійської мов;

– повністю адвербіалізовані іменники, займенники, прикметники, числівники цих мов.

РОЗДІЛ 2

ПРИЧИНИ АМОРФІЗАЦІЙНИХ ЗМІН У СИНТЕТИЧНИХ УКРАЇНСЬКІЙ І РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ

У цьому розділі увага буде зосереджена на дослідженні причин аморфізаційних змін у синтетичних українській і російській мовах. Розв'язуватимуться такі завдання:

- ідентифікувати вияви аморфізму в синтетичних українській і російській мовах;
- з'ясувати причини аморфізаційних змін у синтетичних українській і російській мовах, кваліфікувати ці причини як спільні і специфічні.

2.1. Причини субстантивних аморфізаційних змін в українській та російській мовах

2.1.1. Субстантивна аморфізація в українській мові. Дослідження характеру та причин аморфізаційних змін у системі іменника української мови здійснювалося в межах праць із теоретичної граматики та історико-типологічних розвідок М. А. Жовтобрюха [51], В. В. Німчука [66–67], М. В. Леонової [91], О. К. Безпояско [10], І. Р. Вихованця [28–33], О. А. Дубової [47], В. М. Русанівського [10; 119; 153], В. О. Горпинича [35–36], М. Я. Плющ [113], А. П. Загнітка [55] та ін. Дискусійними залишаються питання про типологічну кваліфікацію незмінюваних іменників та причини невідмінюваності іменників у синтетичній українській мові.

Відповідно до визначення аморфізму (див. 1.2. *Поняття аморфізму і його співвідношення з іншими типами в мові в сучасній лінгвістиці*) об'єктом дослідження в субстантивній системі мають стати незмінювані іменники. Однак у лінгвістичній літературі відсутня загальноприйнята типологічна

характеристика незмінюваних іменників. Невідмінювані іменники розглядають як вияв аналітизму [16, с. 8–16; 55, с. 166–167; 153, с. 150], аморфізму [47, с. 130–131], не відокремлюють від синтетичних словоформ, визнаючи, що незмінювані іменники утворюють парадигму, яка складається з омонімічних словоформ з нульовими флексіями [10, с. 19, 89; 21, с. 69–70; 31, с. 110–111; 72], або взагалі не кваліфікують за типологічними ознаками [51, с. 151–152; 91, с. 107; 142, с. 134].

Кваліфікацію невідмінюваних іменників як виявів синтетизму аргументують тим, що парадигма форм невідмінюваного іменника являє собою опозицію омонімічних відмінкових форм з нульовими флексіями [10, с. 19, 89; 31, с. 110–111]. Однак таке розуміння нульової флексії суперечить загальноприйнятому визначенню флексії як словозмінного афікса, оскільки нульову флексію можна виділити тільки за наявності опозиції форми з нульовою флексією та форми (або форм) з матеріально репрезентованою флексією в межах однієї морфологічної парадигми (наприклад: *стіл-ø* – *стол-а*, *стол-ів* тощо, але *кіно* – ?). Таким чином, парадигму синтетичних форм невідмінюваних іменників не можна побудувати, тому такі іменники не є виявом синтетизму.

Кваліфікацію невідмінюваних іменників як виявів аналітизму аргументують тим, що в контексті невідмінювані іменники набувають відмінково-числових значень. Однак ці значення реалізуються не за допомогою аналітичних формативів, а завдяки синтагматичній сполучуваності, валентності слів у реченні, отже, не засобами морфології, а синтаксису.

Якщо кваліфікувати невідмінювані іменники як вияви синтетизму або аналітизму, то це має означати, що ці одиниці мають субстантивну відмінкову або відмінково-числову парадигму форм, оскільки вияви аналітизму та синтетизму характеризуються наявністю формотворення (див. 1.1.3. *Загальна система типів у мові*). Мінімальною можливою для наявності формотворення є двочленна парадигма, тому що в структурі парадигми завжди є вихідний елемент або початкова форма (для іменника це форма називного відмінка

однини) та мінімум ще один елемент, який вступає у відношення опозиції з вихідним елементом [82, с. 324–326]. Невідмінювані іменники не утворюють навіть мінімальної парадигми, оскільки не мають жодної маркованої аналітичним або синтетичним формативом форми, яка б вступала у відношення опозиції з іншою маркованою або немаркованою формою, тобто невідмінювані іменники характеризуються відсутністю словозміни, а отже, не можуть бути кваліфіковані як вияви синтетизму або аналітизму. Незмінювані іменники характеризуються відсутністю формотворення, що свідчить про доцільність їх віднесення до виявів саме аморфізму. Отже, незмінювані іменники є репрезентантом відносно нової для української мови типологічної риси – аморфізму. Подібного роду є незмінювані іменники російської мови, які досліджуватимуться далі у 2.1.2. *Субстантивна аморфізація в російській мові.*

Процес, за якого мова набуває ознак аморфізму, називається *аморфізацією*. Зокрема, під *субстантивною аморфізацією* розуміємо процес, за якого відбувається редукція або втрата субстантивного формотворення. Для української мови субстантивна аморфізація полягає в тому, що окремі номінативні одиниці іменникової системи не набувають або втрачають формотворення. Процес аморфізації спостерігається на сучасному етапі існування української мови, не має сталих результатів, до того ж не охоплює всієї системи іменника, можливо, через те, що аморфізм є відносно новою типологічною властивістю для синтетичної української мови (незмінювані іменники в українській мові з'являються не раніше XVII ст. [51, с. 51–54]).

Появу невідмінюваних іменників в українській мові історично пов'язують з появою слів, запозичених з мов, у яких відсутня відмінкова словозміна [51, с. 57–58]. Однак іменники іншомовного походження можуть бути як змінюваними (наприклад: *армія, бамбук, комп'ютер, панорама*), так і незмінюваними (наприклад: *мадемуазель, кенгуру, тюре, боа*). Водночас власне українські іменники можуть бути як змінюваними (наприклад: *батько, ягня, Семен Петренко*), так і незмінюваними (наприклад: *ДАІ, ТЕС, ВНЗ, МВС, сільпо, міськвно, комроти, Міносвіти, Лідія Петренко*). Отже, сам факт

запозичення не дає вичерпного пояснення причин незмінюваності іменників сучасної української мови.

Для подальшого визначення причин субстантивної аморфізації переходимо до складу незмінюваних іменників. Перелік незмінюваних іменників сучасної української мови в лінгвістичній літературі визначений досить повно (див. [10, с. 65–70, 89; 31, с. 111; 51, с. 251–252; 55, с. 168–177; 154, с. 125, 128, 144] та ін.). Єдиним недоліком цього переліку є деяка довільність критеріїв їх подання. Невідмінювані іменники можна впорядкувати за критеріями, які допоможуть встановити причини аморфізаційних змін. До цих критеріїв належать такі:

1) за походженням незмінюваного іменника (іншомовні або власне українські);

2) за лексико-граматичним розрядом (власні або загальні; іменники на позначення істот або неістот);

3) за способом словотворення іменника (прості іменники або аббревіатури);

4) за фонетичним оформленням фіналі (за кінцевим звуком або звукосполученням). У нашому дослідженні провідними критеріями можуть стати походження незмінюваного іменника, його лексико-граматичний розряд та фонетичне оформлення фіналі іменників, оскільки за критерієм (3) фактично протиставляється значна кількість простих іменників невеликій кількості аббревіатур. Однак усі чотири критерії застосовуються при аналізі невідмінюваних іменників.

Використовуючи визначений у лінгвістичній літературі перелік, вибірку зі словників сучасної української мови (у яких поданий граматичний маркер, зокрема характеру формотворення, та/або вказано походження, як, наприклад, ВТС 2005; СІС 2006; ССУМ 1998; СУМ 1970–1980) та застосовуючи обрані критерії, можна констатувати, що до виявів субстантивного аморфізму сучасної української мови належать:

1) незмінювані іншомовні загальні назви:

– незмінювані загальні назви іншомовного походження з кінцевим *-i*, *-y* (наприклад: *візаві, гран-прі, джіу-джітсу, іглу, леді, окані, рагу* тощо);

– незмінювані загальні назви іншомовного походження з кінцевим *-e* чоловічого або жіночого роду (наприклад: *безе* (поцілунок), *валіде, греф'є, цеце, шансоньє* тощо);

– незмінювані загальні назви іншомовного походження середнього роду з кінцевим приголосним (наприклад: *амінь, валансьєн, от кутюр*);

2) незмінювані власні назви іншомовного походження (антропоніми, топоніми, наприклад: *Дурново, Острово, Черних; Гюго, Кармен; Баку, Бурунді, Кабо-Верде, Кіліманджаро, Конго, Чилі* тощо);

3) незмінювані аббревіатури іншомовного походження чоловічого роду з кінцевим *-o* або жіночого роду з кінцевим приголосним або *-o* (наприклад: *ГОЕЛРО, НАТО, ЦЕРН, ЮНЕП, ЮНЕСКО, ЮНКТАД*);

4) власне українські незмінювані власні назви на позначення осіб жіночої статі з кінцевим приголосним або *-o* (наприклад: *Ольга Петренко, Марія Непийтиво, Ірина Швець, Ганна Тягнибок* тощо);

5) власне українські незмінювані складноскорочені назви (наприклад: *АТС, МФА; НАН; завкладу, крайфу* (крайове фінансове управління), *Мінгео, Мінкультури* тощо).

Маючи перелік незмінюваних іменників, переходимо до встановлення причин аморфізаційних змін. Для цього маємо перш за все з'ясувати механізм субстантивної словозміни, щоб визначити, чому незмінювані іменники не відповідають механізму субстантивного відмінково-числового формотворення.

Іменник визнають одним з основних засобів номінації (див. [143, с. 418; 174, с. 36–39, 51–52]), тому ідентифікація слова мовцем відбувається з початкової форми, у якій номінативна функція одиниці виявляється в неускладненому вигляді. Для субстантивної системи такою початковою формою є форма називного відмінка, а отже, якщо іменник можна ідентифікувати за певною узагальненою моделлю називного відмінка, то такий іменник має змінюваний (або потенційно змінюваний) характер, якщо ні – одиниця

характеризується відсутністю формотворення. Такою узагальненою моделлю відмінкових форм є формомодель (термін О. А. Дубової [47]), оскільки становить одиницю-конструкт із «...неелементарною (бінарною) структурно-семантичною організацією..., що виявляє абстраговану репрезентацію лексичної основи й конкретизовану репрезентацію форматива» [47, с. 43]. Формомодель матеріалізується в такій формулі:

$$\left[\frac{\text{лексичне значення}}{\text{тип основи}} + \frac{\text{морфологічне значення}}{\text{форматив}} \right].$$

Формомоделі називного відмінка однини іменників сучасної української мови схематично представлені з урахуванням таких суттєвих для формомоделі ознак, як родова належність іменника та флексія іменника в називному відмінку однини. Формомоделі називного відмінка однини сучасної української мови репрезентовані в такому переліку:

$$\left[(\text{субстантивна основа жін. р.}) + \frac{\text{наз. відм., одн.}}{-a} \right];$$

$$\left[(\text{субст. осн. чол. р.}) + \frac{\text{наз. відм., одн.}}{-a} \right]; \quad \left[(\text{субст. осн. чол. р.}) + \frac{\text{наз. відм., одн.}}{-(\text{нульова флексія})} \right];$$

$$\left[(\text{субст. осн. сер. р.}) + \frac{\text{наз. відм., одн.}}{-o} \right]; \quad \left[\frac{(\text{назви осіб})}{(\text{субст. осн. чол. р.})} + \frac{\text{наз. відм., одн.}}{-o} \right];$$

$$\left[(\text{субст. осн. сер. р.}) + \frac{\text{наз. відм., одн.}}{-e} \right]; \quad \left[(\text{субст. осн. сер. р.}) + \frac{\text{наз. відм., одн.}}{-a} \right];$$

$$\left[(\text{субст. осн. жін. р.}) + \frac{\text{наз. відм., одн.}}{-(\text{нульова флексія})} \right].$$

Відповідність іменника формомоделі називного відмінка визначається шляхом встановлення аналогії формально-семантичної структури іменника з формально-семантичною структурою формомоделі називного відмінка. Під формально-семантичною структурою іменника розуміємо специфіку фонетичного оформлення кінцевого звука або звукосполучення іменника (формальна структура) та графему роду і лексичне значення іменника (семантична структура). Якщо можна встановити аналогію іменника з

формомоделлю називного відмінка, то це може спричинити ускладнення морфемної структури іменника, що виявиться в поділі його структури на основу та флексію [47, с. 130–135].

Як уже було зазначено, складниками формально-семантичної структури певної формомоделі є фонетичні, морфонологічні та семантичні характеристики, які мають бути враховані в усіх іменниках певної формомоделі. Традиційним для всіх субстантивних формомоделей є консонантний характер основ іменників, що запобігає появі нетипового для сучасної української мови звукосполучення двох голосних на морфемному шві (кінцевого голосного основи та початкового голосного флексії). Через консонантний характер українських субстантивних основ іменники з кінцевим звукосполученням голосних (наприклад: *адажіо, апное, боа, гохуа, імпресаріо, каланхое, радіо, фейхоа; ДАІ, Маріо, Нікарагуа* тощо) не відповідають жодній формомоделі сучасної української мови, а отже, ускладнення морфемної структури іменників з кінцевим звукосполученням голосних не відбудеться. Єдиним способом набуття словозміни деякими іменниками з кінцевим звукосполученням голосних є використання інтервокального консонантного інтерфікса (наприклад: *мультимедіа* → *мультимеді[ja]: мультимеді[ji], мультимеді[je]ю*). Такі вияви спостерігаються в просторіччі (наприклад: *алое* → *ало[je]: ало[je]м, ало[jy]; радіо* → *радіво: радіву, радівом; какао* → *какаво*).

Такі складники структури формомоделі називного відмінка сучасної української мови, як родова належність та фонетичне оформлення фіналі іменника, розглядаємо в комплексі, оскільки ці складники є взаємозалежними. Типові для сучасної української мови сполучення кінцевого приголосного з голосним флексії репрезентуємо в таблицях (див. табл. 2.1, 2.2), побудованих на базі вибірки з інверсійного словника української мови (ІСУМ 1985). У табл. 2.1, 2.2 подані початкові голосні всіх флексій іменників називного відмінка відповідно до наявних у сучасній українській мові формомоделей називного відмінка однини та всі потенційні кінцеві звуки основ іменників.

Маркер наголосу використовується, оскільки було виявлено, що від наголошеності/ненаголошеності кінцевого голосного може залежати можливість відмінювання (пор. напр. *желé* і *пóле*, *альпакá* і *толóка* тощо). І. Р. Вихованець [31] відзначає роль наголосу як диференціального морфологічного засобу та аналізує специфіку акцентуації іменників першої та другої відміни [31, с. 111–115]. Основною метою є демонстрація ролі наголосу як важливого морфологічного засобу, особливо для розрізнення омонімічних словоформ. Для нашого дослідження важливим є не морфологічна функція наголосу, оскільки розглядаємо одиниці, яким не властиве граматичне варіювання, а специфіка акцентуації форм іменника називного відмінка сучасної української мови. Якщо невідмінювані іменники не відповідають акцентним типам початкових форм відмінюваних іменників, це може стати причиною їхньої аморфізації. Наприклад, двоскладові іменники другої відміни середнього роду у формі однини називного відмінка можуть мати кореневий наголос (на першому складі) на відміну від структурно аналогічних незмінюваних іменників (наприклад: *пóле* і *желé*, *мóре* і *пюре́*, *карé* тощо).

У табл. 2.1, 2.2 використовуються такі умовні позначки:

“+” – таке звукосполучення кінцевого приголосного основи та голосного

флексії можливе (для формоделей $\left[(\text{субст. осн. чол. р.}) + \frac{\text{наз. відм., одн.}}{\text{-(нульове закінчення)}} \right]$,

$\left[(\text{субст. осн. жін. р.}) + \frac{\text{наз. відм., одн.}}{\text{-(нульове закінчення)}} \right]$: основа слова може закінчуватися на такий приголосний у формоделях);

“–” – звукосполучення кінцевого приголосного основи та голосного флексії не трапляється (для двох зазначених вище формоделей: основа слова не може закінчуватися на такий приголосний).

Таблиця 2.1

Оформлення кінцевого звукосполучення іменника чоловічого роду в формоделях називного відмінка сучасної української мови

Формо- моделі СУМ Кінц. пригол. основи	$\left[\begin{array}{c} \text{(субст.осн.ч.р.)} \\ + \\ \text{наз.відм.,одн.} \\ \hline - a \end{array} \right]$	$\left[\begin{array}{c} \text{(субст.осн.ч.р.)} \\ + \\ \text{наз.відм.,одн.} \\ \hline - (\text{нульова флексія}) \end{array} \right]$	$\left[\begin{array}{c} \text{назви осіб} \\ \hline \text{(субст.осн.ч.р.)} \\ + \\ \text{наз.відм.,одн.} \\ \hline - 0 \end{array} \right]$
б	–	+	–
в	+ (ненаголошена флексія)	+	–
г	+ (ненаголош.)	+	–
д	+ (ненаголош.)	+	–
д'	+	+	–
дз	–	–	–
дз'	–	+	–
дж	+	–	–
ж	+	+	–
з	+ (ненаголош.)	+	–
з'	–	+	–
і	–	+	–
к	+ (ненаголош.)	+	+
л	–	+	–
л'	–	+	–
м	–	+	–
н	–	+	–
н'	–	+	+ (ненаголош.)
п	–	+	–
р	+ (ненаголош.)	+	–
р'	–	–	–
с	–	+	–

Продовження табл. 2.1

с'	–	–	+ (ненаголош.)
т	+	+	–
т'	+ (ненаголош.)	+	+
ф	–	+	–
х	+ (ненаголош.)	+	–
ц	–	+	–
ц'	+ (ненаголош.)	+	+
ч	–	+	+ (ненаголош.)
ш	–	+	–
ш'	–	–	+ (ненаголош.)

Таблиця 2.2

Оформлення кінцевого звукосполучення іменника жіночого та середнього роду в формомоделях називного відмінка сучасної української мови

Формо- моделі СУМ	[(субст.осн.с.) + наз.відм.,одн. -о	[(субст.осн.с.) + наз.відм.,одн. -е	[(субст.осн.с.) + наз.відм.,одн. -а	[(субст.осн.ж.) + наз.відм.,одн. -а	[(субст.осн.ж.) + наз.відм.,одн. -(нульова флек
б	+ (ненаголош. флексія)	–	–	+	–
в	+ (ненаголош.)	–	–	+	+
г	+ (ненаголош.)	–	–	+	–
д	+ (ненаголош. переважають)	–	–	+	–

д'	-	-	+ (ненаголош.)	-	+

Продовження табл. 2.2

ДЗ	–	–	–	+	–
ДЗ'	–	–	–	–	–
ДЖ	–	–	–	–	–
Ж	–	–	–	+	+
				(ненаголош.)	
З	+	–	–	+	–
	(ненаголош.)				
З'	–	–	+	–	+
			(ненаголош.)		
Ј	–	+	+	+	–
		(ненаголош. переважають)	(ненаголош.)		
К	+	–	–	+	–
	(ненаголош.)				
Л	+	+	–	+	–
	(ненаголош. переважають)	(ненаголош.)			
Л'	–	–	+	+	+
			(ненаголош.)		
М	+	–	–	+	–
				(ненаголош.)	
Н	+	–	–	+	–
	(наголош.)				
Н'	–	–	+	+	+
П	–	–	–	+	–
Р	+	+	–	+	–
	(ненаголош. переважають)	(ненаголош.)			
Р'	–	–	–	+	+
				(ненаголош.)	
С	+	–	–	+	–
	(ненаголош.)				
С'	–	–	+	+	+
			(ненаголош.)		
Т	+	–	–	+	–
	(ненаголош.)				
Т'	–	–	+	–	+
Ф	–	–	–	+	+
Х	+	–	–	+	–
	(ненаголош.)			(ненаголош.)	
Ц	–	+	–	+	–
				+	
Ц'	–	–	–	+	–

Продовження табл. 2.2

ч	–	+	+(ненаголош.)	+	–
ш	–	–	–	+	+
ш'	–	–	+	–	–

Використовуючи результати, наведені в табл. 2.1 і 2.2, можна стверджувати, що через комплекс причин, а саме, відмінність родової належності та фонетичного оформлення кінцевого звука/звукосполучення, наявним формоделлям називного відмінка однини сучасної української мови не відповідають такі іменники:

– іменники середнього роду з кінцевим голосним *-o*, якому передують м'які приголосні або приголосні *дз, дж, ж, j, п, ц, ч* (наприклад: *банджо, депо, інтермецо, ранчо, скерцо* та ін.);

– незмінювані загальні назви іншомовного походження з кінцевим *-e* чоловічого або жіночого роду (наприклад: *аташе, безе, валіде, камікадзе, конференсьє, кюре, цеце, шансоньє*);

– іменники середнього роду з кінцевим наголошеним *-e*, якщо йому передує приголосний, окрім *ц, ч* (наприклад: *апліке, буриме, драже, есе, желе, карате, купе, муміє, портмоне*);

– іменники середнього роду з кінцевим ненаголошеним *-e*, якому передує приголосний, окрім *л, р, ц, ч* (наприклад: *анданте*);

– іменники середнього роду з кінцевим наголошеним *-a*, якому передує твердий приголосний (наприклад: *антраша, бакара, бра, па* тощо).

Одним зі складників формально-семантичної структури формоделі, як було зазначено раніше, є специфіка лексичного значення. Отже, через семантичну невідповідність жодній формоделі називного відмінка сучасної української мови не можна ідентифікувати за жодною субстантивною формоделлю такі іменники:

– іменники чоловічого роду з кінцевим *-o*, що не позначають осіб (наприклад: *ескудо, ніело, торнадо, фламінго, фламенко, НАТО*);

– іменники жіночого роду з кінцевим приголосним на позначення осіб жіночої статі (*мадам, мадемуазель, міс, місіс; Кармен, Рене Зеллвегер, Наталі Портман, Марія Швець*).

Наведені вище іменники, що не відповідають жодній формомоделі називного відмінка сучасної української мови, можна умовно назвати **абсолютно незмінюваними (аморфними)**, оскільки причини аморфізації таких іменників полягають у невідповідності механізмам української субстантивної словозміни. Отже, основною причиною незмінюваності іменників є формальна (невідповідність фонетичного оформлення фіналі) та/або семантична (невідповідність родової належності або лексичного значення) невідповідність субстантивним формомоделям називного відмінка сучасної української мови.

Однак ця причина не пояснює незмінюваність іменників з формально-семантичною структурою, аналогічною наявним формомоделям, **потенційно змінюваних іменників** на кшталт іменника *болеро*, який відповідає формомоделі $\left[(\text{субст. осн. сер. р.}) + \frac{\text{наз. відм., одн.}}{-о} \right]$, але не відмінюється. До незмінюваних іменників з ознаками, аналогічними наявним формомоделям називного відмінка сучасної української мови, належать:

– іншомовні іменники середнього роду з кінцевим *-о*, якому передують тверді приголосні, окрім *ж, н, ф, ц, ч, ш* (наприклад: *болеро, бунгало, лото, манго, плато, плацебо, сальто* тощо);

– іншомовні іменники середнього роду з кінцевим наголошеним *-е*, якому передують приголосні *ц, ч*, та ненаголошеним *-е*, якому передують *л, р, ц, ч* (наприклад: *варикоцеле, кураре*);

– іншомовні іменники чоловічого роду з кінцевим твердим приголосним (наприклад: *плей-оф, мейк-ап* (або *мейкан*), *пін-ап* (*пінап*));

– ініціальні звукові аббревіатури з кінцевим твердим приголосним (наприклад: *АЕС, КЮЗ, НАН, ЮНЕП*);

– іменники з кінцевим *-і* зі значенням множинності (наприклад: *бігуді, жалюзі*);

– іншомовні антропоніми чоловічого роду з кінцевим *-o* на позначення осіб чоловічої статі (наприклад: *Барбаро, Гюго, Дідро, Пачіно, Руссо* тощо);

– запозичені з російської мови антропоніми на позначення осіб чоловічої статі, що за походженням становлять прикметники у формі родового відмінка однини (*Живаго, Дурново*) або множини (*Молодих, Сєдих, Черних*);

– абрєвіатури, які складаються з початкової частини слова (слів) та форми непрямого відмінка іменника (наприклад: *комроти, завкафедри* та ін.).

Подані вище невідмінювані іменники мають ознаки, аналогічні субстантивним формоделям називного відмінка, тому потрібно встановити причини субстантивних аморфізаційних змін цих іменників. Для встановлення причин аморфізації доведемо, що всі перелічені вище іменники відповідають наявним у сучасній українській мові субстантивним формоделям називного відмінка.

Невідмінювані іменники середнього роду з кінцевим *-o*, якому передують тверді приголосні, окрім *ж, н, ф, ц, ч, ш* (*болєро, манго, сальто, бунгало*), характеризуються ознаками, аналогічними формоделі

$\left[(\text{субст. осн. сер. р.}) + \frac{\text{наз. відм., одн.}}{-o} \right]$. Перспектива адаптування

загальноживаних іншомовних іменників до граматичної системи української мови, що виявиться в ускладненні морфемної структури, членуванні на консонантну основу та флексію *-o* за формоделлю

$\left[(\text{субст. осн. сер. р.}) + \frac{\text{наз. відм., одн.}}{-o} \right]$, є цілком імовірною. Адаптування

іншомовних невідмінюваних іменників з кінцевим *-o* спостєригається як у просторіччі, розмовному мовленні носіїв, які не дотримуються норми (наприклад: *метро, метра; бюро, бюра*), так і в літературній мові (*пальто, пальта; ситро, ситра*).

Хоча в чинному правописі відзначається, що іншомовні іменники на *-o* не відмінюються, фактично у суспільстві наявні два варіанти норми. Один – це кодифікована норма в чинному правописі, інший – це норма, подана у проекті

правопису, у якому відроджується кодифікована норма «Українського правопису» 1928 р.:

«Відмінюються чужі іменники так, як відповідні українські. Зокрема, відмінюються як іменники ніякого роду слова: *авто, бюро, депо, кіно, мотто, пальто, піяніно, трюмо, саго, цицери*» [66, с. 478].

На кінці 90-х рр. було здійснено спробу реформувати правопис, подано низку проектів змін. Багато дискусій розгорнулося навколо тих чи інших питань (див. детальніше [28; 101; 114; 116; 120]). Найбільш реформаторським став «Проект нової редакції українського правопису» (1999) [116], однією з пропозицій якого була уніфікація іншомовних іменників на *-о*, яка б виявилася в тотальному їх відмінюванні. Однак ці реформи не було внесено, тому що зміна норми – це процес не швидкий і не спонтанний.

Відголоски цього проекту спостерігаємо в мовленні дикторів телебачення. Не через брак освіченості з екранів телебачення нерідко лунають форми *автом, на метрі, евра/євра* та ін., особливо в новинах каналу СТБ. Причиною є їхня спроба пропагування «Проекту найновішої редакції “Українського правопису”» [116]. Тому питання відмінювання або невідмінювання іншомовних іменників на *-о* скоріше постає не в оцінці самої відмінкової форми, а у ставленні до чинного правопису і проектів (або колишніх чинних правописів).

Іменники середнього роду з кінцевим наголошеним *-е*, якому передують приголосні *ц, ч*, та ненаголошеним *-е*, якому передують *л, р, ц, ч*, можуть

ідентифікуватися за формоделлю
$$\left[(\text{субст.осн.сер.р.}) + \frac{\text{наз.відм.,одн.}}{-e} \right].$$

Однак іншомовних іменників з такими характеристиками мало, ці іменники переважно є термінами вузького вжитку (наприклад: *варикоцеле, кантабіле, кураре, кюсле* тощо). Можна припустити, що саме вузька сфера застосування цих іменників є поясненням їх неадаптованості до граматичної системи сучасної української мови, а отже, причиною цієї аморфізаційної зміни.

Деякі іменники з кінцевим *-i* характеризуються ознаками, аналогічними формомоделі $\left[(\text{субст. основа}) + \frac{\text{наз. відм., множ.}}{-i} \right]$ (наприклад: *бігуді, жалюзі*). За нормами сучасної української мови іменник *бігуді* є незмінюваним. Основа цього іменника закінчується на *-i*, якому передуює приголосний, а отже, план вираження цілком відповідає наведеній вище формомоделі. План змісту виявляється у позначенні іменником нерозчленованої сукупності предметів (див. тлумачення «пристосування для накручування волосся при завивці або укладці, що мають циліндричну форму і виготовлені з дерева, металу, пластмаси або гуми» (ВТС 2005), «металеві, пластмасові та інші трубочки, на які накручують пасма волосся для завивки» (СЛУМ1 2012) та ін.), а отже, спостерігається синкретизм семи множинності та грамеми множини. Через відповідність іменника *бігуді* формально-семантичній структурі формомоделі $\left[(\text{субст. основа}) + \frac{\text{наз. відм., множ.}}{-i} \right]$ мовці використовують його як змінюваний у просторіччі, розмовному мовленні (наприклад: *бігудям, на бігудях, бігудь* тощо). Аналогічним способом використовують невідмінюваний за нормами іменник *жалюзі* (*жалюзів, жалюзями* тощо). За наявності в семантичній структурі іменника *жалюзі* семи множинності (див. тлумачення: «складені з вузьких дощечок або металевих пластинок віконниці або штори для регулювання світла і повітряного потоку в приміщенні» (СУМ 1971), «віконні штори з вузьких пластин на шнурах, повертаючи які, можна регулювати світловий або повітряний потік» (СІС 2000) та ін.) та ненабутті за нормами грамеми множинності, можна припустити, що грамема і сема множинності сприймаються мовцями синкретично. Внутрішньомовних причин невідмінюваності іменників з кінцевим *-i*, які характеризуються наявністю семи множинності, не знайдено, невідмінюваність іменників *бігуді* та *жалюзі* зумовлена екстралінгвальними чинниками.

Отже, незмінюваність потенційно змінюваних іменників з кінцевим *-o*, *-e* або *-i* зумовлена не можливостями системи сучасної української мови, а такими

екстралінгвальними чинниками, як естетична оцінка відмінкових форм цих іменників, рівень освіченості, звички й уподобання мовців, виховання, культура мовлення, ставлення, як до чинної норми, так і до варіантів, зумовлених наявністю інших проектів правописів, заснованих на чинних у якийсь період розвитку української мови нормах, тощо (див. про екстралінгвальні причини мовних змін [47, с. 134–135; 101, с. 6; 144, с. 536–537]). Ці зовнішньомовні причини існують завдяки наявній антиномії норми і системи – внутрішньомовній причині аморфізації потенційно змінюваних іменників.

Причиною невідмінюваності складноскорочених назв, які складаються з початкової частини слова (слів) та форми непрямого відмінка іменника (наприклад: *Головавтозаводів, завскладами, КиївНДПМістобудівництва, командпівденгрупи, комвійськами, Комдопомоги, компраці, помкомвзводу*), є омонімічність кінцевої частини складноскороченого слова з формою іменника непрямого відмінка. У подібних складноскорочених назвах чоловічого роду з кінцевим приголосним аналогія з формою непрямого відмінка іменника не встановлюється, тому вони є змінюваними (наприклад: *Комзаксправ, -у* (Народний комісаріат закордонних справ)). Утрата асоціації кінцевого звука/звукосполучення з флексією іменника непрямого відмінка може спричинити ідентифікацію абрєвіатури за формомоделлю називного відмінка та морфемне ускладнення (наприклад: іменник *комроти* може ідентифікуватися за формомоделлю $\left[(\text{субст. осн.}) + \frac{\text{наз. відм., множ.}}{-и} \right]$). У результаті ускладнення морфемної структури складноскорочене слово може набути змінюваного характеру (наз. відм. одн. *комрота/комрот* (залежно від родової належності), ор. відм. множ. *комротами* та ін.).

О. А. Дубова [47] відмічає тенденцію використання змінюваних аналогів замість незмінюваних складноскорочених слів такого зразку, наприклад: *завідувачем* замість *завкафедри*, *командиріві* замість *комроти* та ін. [47, с. 134–135]. З іншого боку, спостерігається також тенденція до усічення первинної флексії та використання змінюваного варіанту складноскороченої назви

(наприклад: *командир взводу – комвзводу* (невідм.) і *комвзвод, -а*). Це способи нейтралізації виявів аморфізму.

Іншомовні антропоніми чоловічого роду з кінцевим *-о* на позначення осіб чоловічої статі (наприклад: *Гюго, Дідро, Пачіно* та ін.) визначаються незмінюваними, хоча мають формально-семантичні ознаки, аналогічні формомоделі $\left[\frac{(\text{назви осіб})}{(\text{субст.осн.чол.р.})} + \frac{\text{наз.відм.,одн.}}{-о} \right]$. Причини невідмінюваності

таких іменників є екстралінгвальними. Невідмінюваність іншомовних антропонімів чоловічого роду з кінцевим *-о* ймовірно зумовлена збереженням традиції незмінюваності запозичених антропонімів мови-джерела або мови-посередника запозичення. Подібна ситуація спостерігається в запозичених з російської мови антропонімах на позначення осіб чоловічої статі, що за походженням являють собою прикметники у формі родового відмінка однини (*Живаго, Дурново*) або множини (*Молодих, Седих, Черних*), співвідносних з

формомоделями $\left[\frac{(\text{назви осіб})}{(\text{субст.осн.чол.р.})} + \frac{\text{наз.відм.,одн.}}{-о} \right]$ і

$\left[(\text{субст.осн.чол.р.}) + \frac{\text{наз.відм.,одн.}}{-(\text{нульове закінчення})} \right]$.

Незмінюваність поодиноких невідмінюваних іншомовних іменників чоловічого роду з кінцевим твердим приголосним, аналогічних формомоделі

$\left[(\text{субст.осн.чол.р.}) + \frac{\text{наз.відм.,одн.}}{-(\text{нульове закінчення})} \right]$, може пояснюватися неологічним

характером цих іменників (наприклад: *плей-оф, мейкап (мейк-ап), пінап (пін-ап)* та ін.), комунікативною обмеженістю (вузькою сферою використання), незвичним (переважно нестійким, пор. *плей-оф* та *пінап/пін-ап*) планом вираження (нетипове написання через дефіс; про рекомендації щодо написання разом (*плейоф*) див. [Витяг із протоколу № 3 2010]), асоціативними зв'язками з мовою-джерелом (*play-off, pin-up, take-up*). Усі наведені чинники є результатом нестійкого положення цих іншомовних іменників у складі української мови. Найімовірніше, що з часом ці одиниці адаптуються до лексичної та граматичної

системи мови, доказом чого є приклади набуття подібними іменниками словозмінного характеру в просторіччі або розмовному мовленні (наприклад: *Малому плей-офу бути!*).

У наведених групах іменників можна встановити аналогію ознак невідмінюваних за нормою іменників з наявними в українській мові субстантивними формоделами називного відмінка, тому такі іменники можна умовно назвати потенційно змінюваними. Потенційно змінювані іменники переважно належать до загальноживаної лексики побутового спілкування та можуть мати змінюваний характер у просторіччі та розмовному мовленні. Звісно, причини невідмінюваного характеру таких іменників відрізняються від причин невідмінюваності абсолютно незмінюваних іменників, які полягають у невідповідності механізмам словозміни сучасної української мови.

До потенційно змінюваних іменників сучасної української мови можуть належати також ініціальні звукові аббревіатури (акроніми) з кінцевим твердим приголосним. Причиною аморфізації таких назв є формально-семантична невідповідність родової належності аббревіатури та її формальної структури. Ці іменники можуть характеризуватися ознаками, аналогічними формоделі

$$\left[(\text{субст. осн. чол. р.}) + \frac{\text{наз. відм., одн.}}{- (\text{нульове закінчення})} \right],$$
 якщо у визначенні родової належності ініціальної звукової аббревіатури відбувається орієнтація не на рід головного слова у твірній базі (жіночий або середній), а на кінцевий звук складноскороченої назви відповідно до наведеної формоделі (наприклад: *ВАК* (жін. р. за головним словом твірної бази *Вища атестаційна комісія*) – *ВАК* (чол. р. за кінцевим твердим приголосним: *ВАКø*, *ВАКу* тощо) [47, с. 133; 55, с. 175].

Адаптація незмінюваних іменників до синтетичної системи української мови може здійснюватися не тільки шляхом морфемного ускладнення, а й за допомогою дериваційних ресурсів, які виявляються у використанні замість незмінюваного іменника його змінюваного похідного. Утворилася модель творення змінюваних похідних від загальноживаних незмінюваних іменників

іншомовного походження з основою на *-o*, *-e*, *-y* за допомогою суфікса *-к-* з інтерфіксом *ш* або *й* (*-шк-/-йк-*). Інтерфікс необхідний для можливості деривації, оскільки субстантивна твірна основа повинна мати консонантний характер. Подамо декілька прикладів застосування цієї моделі в розмовному мовленні: *болеро* → *болерошкa* (наприклад: *До блузочки дуже пасує болерошкa черокі*), *кіно* → *кіношкa* (наприклад: *Комусь в голову прийшла ідея піти на фільм жахів в кіношкy ввечері*), *пюре* → *пюрейкa/пюрешкa* (наприклад: *Нехай поки пюрешкa постоїть, а ми обсмажуємо лучок до гарної золтавої скоринки, додаємо в нього грибочки*), *меню* → *менюшкa* (наприклад: *До питань лукнфіла менюшкi (банальні такі речі шо ми не можемо взнати де ми зараз, посилення з головної на головну) ітд чіплятись не хочеться і не будеться бо як правило мені в лом верстати все аж на стільки ідеологічно на малих замовленнях, засім сам цимво грішу*), *філе* → *філейкa* (наприклад: *Ви маєте змогу зробити онлайн замовлення свинної філейки*) та ін.

У результаті дослідження аморфізаційних змін субстантивної системи сучасної української мови можемо стверджувати, що основною причиною невідмінюваності іменників є їхня невідповідність механізмам субстантивної словозміни, точніше – формальна та/або семантична невідповідність іменників субстантивним формомоделям називного відмінка сучасної української мови (*інтерв'ю, гризлі, мадам, бакара, фламінго, фейхоа, валансьєн, Рене, Самоа, Ганна Петренко* тощо).

У підсумках дослідження аморфізаційних змін субстантивної системи сучасної української мови було визначено, що незмінюваність потенційно змінюваних іменників зумовлена такими чинниками:

1) екстралінгвальними (негативна естетична оцінка відмінкових форм цих іменників, рівень освіченості, звички й уподобання мовців, виховання, культура мовлення тощо);

2) неологічним характером одиниць (внутрішньомовна причина) та комунікативною обмеженістю іменників (зовнішньомовна причина) (*плей-оф, варикоцеле, кураре* та ін.);

3) незвичним (нетрадиційним) планом вираження (внутрішньомовна причина), асоціативними зв'язками з мовою-джерелом (зовнішньомовна причина контактування мов) (*плей-оф, пін-ап* та ін.);

4) омонімічністю другої твірної основи складноскороченого слова з формою іменника непрямого відмінка (внутрішньомовна причина) (*завкадрів, завкафедри, завскладу, комроти*);

5) збереженням традиції незмінюваності запозичених антропонімів мови-джерела або мови-посередника запозичення (зовнішньомовна причина) (*Гюго, Дідро, Пачіно, Сєдих*).

Отже, активізація процесу адаптування незмінюваних іменників, що потенційно можуть набути змінюваний характер (потенційно змінюваних іменників), до синтетичної граматичної системи української мови залежить не стільки від можливостей мови, скільки від екстралінгвальних чинників. Як бачимо, не було виявлено жодної внутрішньомовної причини, яка б не йшла в комплексі із зовнішньомовною або не існувало б актуальних способів нейтралізації аморфізаційних змін.

Основною причиною субстантивних аморфізаційних змін в українській мові є їхня невідповідність іменниковим формоделам називного відмінка сучасної української мови. Ця причина пояснює відсутність формотворення більшої частини невідмінюваних іменників сучасної української мови. Водночас такі іменники визнаються абсолютно незмінюваними, і в мові не виявлено універсальних способів боротьби з такими виявами аморфізму.

2.1.2. Субстантивна аморфізація в російській мові. У п. 2.1.1. *Субстантивна аморфізація в українській мові* було визначено, що невідмінювані іменники становлять вияви аморфізму. Дослідження характеру та причин аморфізаційних змін у системі іменника російської мови здійснювалося в межах праць із граматики та типологічних розвідках таких учених: Л. Л. Буланіна [21], Л. К. Граудіної [38], В. В. Виноградова [26], Н. Ю. Шведової [122], В. В. Бабайцевої [136], В. А. Белошапкової [134], І. О. Мельчука [97], О. О. Каминіної [69], О. А. Дубової [47], М. А. Ярмашевич [175–176],

А. А. Залізняка [57], В. Д. Аракіна [5], Л. П. Крисіна [135] Д. В. Бондаревського [16], С. П. Анохіної [4] та ін. На основі матеріалу з цих праць та вибірки зі словників сучасної російської мови із граматичними маркерами (БАС 1950–1965, МАС 1985–1988, РОС 2007) можна констатувати, що до виявів субстантивного аморфізму сучасної російської мови належать:

1) незмінювані загальні назви іншомовного походження (наприклад: *драже, желе, эссе, цеце; кенгуру; кино; баккара; такси, колибри; радио, каное* та ін.);

2) незмінювані власні назви іншомовного походження (*Головка, Дидро, Кармен, Тбіліси, Хоменко* та ін.);

3) власне російські незмінювані власні назви (антропоніми, що являють собою застиглу форму родового відмінка однини (*Живаго, Дурново*) або множини (*Островских*) прикметника; топоніми на *-ово (-ево), -ьно (-ино)*, наприклад: *Репино, Лермантово*);

4) власне російські незмінювані аббревіатури (наприклад: *завскладом, завкафедрой, замдиректора, управделами, АТС* тощо);

5) незмінювані аббревіатури іншомовного походження (наприклад: *НАТО, ЮНЕСКО*).

Визначення причин невідмінюваності іменників названих груп фактично полягатиме в тому, щоб установити невідповідність цих іменників механізмам субстантивної словозміни (див. детальніше п. 2.1.1. *Субстантивна аморфізація в українській мові*). Формомоделі називного відмінка однини сучасної російської мови виявляються в такому переліку:

$$\left[(\text{субст. основа жін. р.}) + \frac{\text{наз.відм.,одн}}{-а} \right]; \quad \left[(\text{субст.осн.чол.р.}) + \frac{\text{наз.відм.,одн}}{-а} \right];$$

$$\left[(\text{субст.осн.чол.р.}) + \frac{\text{наз.відм.,одн}}{-(\text{нульове закінчення})} \right]; \quad \left[(\text{субст.осн.сер.р.}) + \frac{\text{наз.відм.,одн}}{-о} \right];$$

$$\left[(\text{субст.осн.сер.р.}) + \frac{\text{наз.відм.,одн}}{-е} \right]; \quad \left[(\text{субст.осн.жін.р.}) + \frac{\text{наз.відм.,одн}}{-(\text{нульове закінчення})} \right]$$

Основа іменників російської мови, як і української, має консонантний характер, тому ускладнення морфемної структури іншомовних іменників з кінцевим звукосполученням голосних не відбудеться (наприклад: *боа, какао, каноэ, кечуа, масаи, радио* та ін.). Такі іменники мають абсолютно незмінюваний характер (у просторіччі або розмовному варіанті можуть набувати змінюваний характер завдяки використанню інтервокального консонантного інтерфікса та/або суфікса, наприклад: *какаво, какава, какаушко, какавушко* та ін.).

Однією із суттєвих умов встановлення відповідності іменника формомоделі називного відмінка сучасної російської мови є відповідність фонетичного оформлення фіналі іменника. Типові для сучасної російської мови сполучення кінцевого приголосного основи з голосним флексії репрезентуємо в таблиці (див. табл. 2.3), побудованій на основі вибірки з інверсійного словника сучасної російської мови (ОСРЯ 1988).

У табл. 2.3 використовуються такі умовні позначки:

$$\left[\begin{array}{c} (\text{осн. ж. р.}) \\ + \\ -a^{\text{ном., с.}} \end{array} \right] - \text{це} \left[(\text{субст. основа жін. р.}) + \frac{\text{наз. відм., одн}}{-a} \right];$$

$$\left[\begin{array}{c} (\text{осн. ч. р.}) \\ + \\ -a^{\text{ном., с.}} \end{array} \right] - \text{це} \left[(\text{субст. осн. чол. р.}) + \frac{\text{наз. відм., одн}}{-a} \right];$$

$$\left[\begin{array}{l} (\text{осн. ч. р.}) \\ + \\ - \otimes^{\text{ном., с.}} \end{array} \right] - \text{це} \left[(\text{субст. осн. чол. р.}) + \frac{\text{наз. відм., одн}}{- (\text{нульове закінчення})} \right];$$

$$\left[\begin{array}{l} (\text{осн. с. р.}) \\ + \\ - o^{\text{ном., с.}} \end{array} \right] - \text{це} \left[(\text{субст. осн. сер. р.}) + \frac{\text{наз. відм., одн}}{- o} \right];$$

$$\left[\begin{array}{l} (\text{осн. с. р.}) \\ + \\ - e^{\text{ном., с.}} \end{array} \right] - \text{це} \left[(\text{субст. осн. сер. р.}) + \frac{\text{наз. відм., одн}}{- e} \right];$$

$$\left[\begin{array}{l} (\text{осн. ж. р.}) \\ + \\ - \otimes^{\text{ном., с.}} \end{array} \right] - \text{це} \left[(\text{субст. осн. жін. р.}) + \frac{\text{наз. відм., одн}}{- (\text{нульове закінчення})} \right].$$

“+” – таке звукосполучення кінцевого приголосного основи та голосного

флексії можливе (для формомоделей $\left[\begin{array}{c} (\text{осн. ч. р.}) \\ + \\ - \otimes \text{ном., с.} \end{array} \right]$, $\left[\begin{array}{c} (\text{осн. ж. р.}) \\ + \\ - \otimes \text{ном., с.} \end{array} \right]$: основа слова

може закінчуватися на такий приголосний у формомоделях);

“–” – звукосполучення кінцевого приголосного основи та голосного

флексії не трапляється (для формомоделей $\left[\begin{array}{c} (\text{осн. ч. р.}) \\ + \\ - \otimes \text{ном., с.} \end{array} \right]$, $\left[\begin{array}{c} (\text{осн. ж. р.}) \\ + \\ - \otimes \text{ном., с.} \end{array} \right]$: основа

слова не може закінчуватися на такий приголосний).

Таблиця 2.3

**Оформлення кінцевого звукосполучення іменників у формомоделях
називного відмінка сучасної російської мови**

	$\left[\begin{array}{c} (\text{осн. ж. р.}) \\ + \\ -a^{\text{ном., с.}} \end{array} \right]$	$\left[\begin{array}{c} (\text{осн. ч. р.}) \\ + \\ -a^{\text{ном., с.}} \end{array} \right]$	$\left[\begin{array}{c} (\text{осн. ч. р.}) \\ + \\ -\otimes^{\text{ном., с.}} \end{array} \right]$	$\left[\begin{array}{c} (\text{осн. с. р.}) \\ + \\ -o^{\text{ном., с.}} \end{array} \right]$	$\left[\begin{array}{c} (\text{осн. с. р.}) \\ + \\ -e^{\text{ном., с.}} \end{array} \right]$	$\left[\begin{array}{c} (\text{осн. ж. р.}) \\ + \\ -\otimes^{\text{ном., с.}} \end{array} \right]$
б	+	+	-	+	-	-
		(наголош.)		(ненаголош.)		
в	+	+	-	+	-	-
		(ненаголош.)				
г	+	+	-	+	-	-
				(ненаголош.)		
д	+	+	-	+	-	-
д'	-	+	-	-	-	-
		(ненаголош.)				
ж	+	+	-	-	+	-
					(ненаголош.)	
з	+	+	-	+	-	-
				(ненаголош.)		

Продовження табл. 2.3

	$\left[\begin{array}{c} (\text{осн. ж. р.}) \\ + \\ -a^{\text{ном., с.}} \end{array} \right]$	$\left[\begin{array}{c} (\text{осн. ч. р.}) \\ + \\ -a^{\text{ном., с.}} \end{array} \right]$	$\left[\begin{array}{c} (\text{осн. ч. р.}) \\ + \\ -\otimes^{\text{ном., с.}} \end{array} \right]$	$\left[\begin{array}{c} (\text{осн. с. р.}) \\ + \\ -o^{\text{ном., с.}} \end{array} \right]$	$\left[\begin{array}{c} (\text{осн. с. р.}) \\ + \\ -e^{\text{ном., с.}} \end{array} \right]$	$\left[\begin{array}{c} (\text{осн. ж. р.}) \\ + \\ -\otimes^{\text{ном., с.}} \end{array} \right]$
ј	+	+	+	+	+	-
				(наголош.)	(ненаголош. переважають)	
к	+	+	+	+	-	-
л	+	+	+	+	-	-
л'	+	+	+	-	+	+
		(ненаголош.)			(ненаголош.)	
м	+	+	+	+	-	-
		(ненаголош.)				
м'	-	-	-	-	-	+
н	+	+	+	+	-	-
		(ненаголош.)		(наголош.)		
н'	+	+	+	-	-	+
п	+	+	+	-	-	-
		(ненаголош.)				
п'	-	-	+	-	-	+
р	+	+	+	+	-	-
		(ненаголош.)				
р'	+	-	+	-	+	+
					(ненаголош.)	
с	+	+	+	+	-	-
		(ненаголош.)				
с'	+	-	+	-	-	+
	(ненаголош.)					
т	+	+	+	+	-	-
		(ненаголош.)				
т'	+	+	+	+	-	+
	(ненаголош.)	(ненаголош.)		(наголош.)		
ф	+	+	+	-	-	-
ф'	-	-	-	-	-	+
х	+	+	+	+	-	-
		(ненаголош.)		(ненаголош.)		
ц	+	+	+	+	+	-
		(ненаголош.)		(наголош.)	(ненаголош.)	
ч	+	+	+	+	+	+
		(ненаголош.)		(наголош.)	(ненаголош.)	
ш	+	+	+	-	-	-

	$\left[\begin{array}{c} (\text{осн. ж. р.}) \\ + \\ -a^{\text{ном., с.}} \end{array} \right]$	$\left[\begin{array}{c} (\text{осн. ч. р.}) \\ + \\ -a^{\text{ном., с.}} \end{array} \right]$	$\left[\begin{array}{c} (\text{осн. ч. р.}) \\ + \\ -\otimes^{\text{ном., с.}} \end{array} \right]$	$\left[\begin{array}{c} (\text{осн. с. р.}) \\ + \\ -o^{\text{ном., с.}} \end{array} \right]$	$\left[\begin{array}{c} (\text{осн. с. р.}) \\ + \\ -e^{\text{ном., с.}} \end{array} \right]$	$\left[\begin{array}{c} (\text{осн. ж. р.}) \\ + \\ -\otimes^{\text{ном., с.}} \end{array} \right]$
ш'	+	-	+	-	+	(ненаголош.) -

Через невідповідність фонетичного оформлення кінцевого звука/звукосполучення (див. табл. 2.3) не можна ідентифікувати за жодною формоделлю називного відмінка однини сучасної російської мови такі іменники:

– іншомовні та власне російські іменники середнього роду з кінцевим голосним *-o*, якому передують палаталізовані приголосні та приголосні *ж, н, ф, ш* (наприклад: *банджо, кашпо, гестапо, тортуфо, Ретино* тощо);

– іншомовні іменники середнього роду з кінцевим наголошеним *-e* (наприклад: *дефиле, драже, карате, клише, пенсне, реле, филе, фойе, шоссе* тощо);

– іншомовні іменники середнього роду з кінцевим ненаголошеним *-e*, якому передують більшість приголосних, окрім *ж, j, л', р', ц, ч, ш'* (наприклад: *караоке, манде* тощо);

– іменники іншомовного походження однини з кінцевим *-и* (наприклад: *бенгали, манипури, пари, Сомали* тощо);

– іншомовні іменники з кінцевим *-у* (наприклад: *какаду, кенгуру, меню, Перу, рагу, рандеву* тощо).

Через невідповідність родової належності не можна ідентифікувати за жодною формоделлю називного відмінка сучасної російської мови такі іменники:

– іншомовні та власне російські іменники чоловічого або жіночого роду з кінцевим голосним *-о* (наприклад: *річка Арно, Надежда Петренко, Петр Гуцало, ГОЭЛРО, ЮНЕСКО, гуанако, ниелло, палоло, сирокко, Живаго*);

– іншомовні іменники з кінцевим *-е* жіночого (наприклад: *цеце, бере, Рене*) або чоловічого (наприклад: *камикадзе, шевальє*) роду;

– іншомовні іменники середнього роду з кінцевим *-а* (наприклад: *баккара, бра, па* та ін.);

– іншомовні іменники середнього роду з кінцевим приголосним (наприклад: *валансьєн*).

Через семантичну невідповідність не можна ідентифікувати за жодною формоделлю називного відмінка сучасної російської мови такі іменники: іншомовні іменники жіночого роду з кінцевим приголосним на позначення осіб жіночої статі (наприклад: *мадам, мадемуазель, миссис, Кармен, Ольга Витязь, Пенелопа Крус Санчес*).

До абсолютно незмінюваних іменників сучасної російської мови також належать такі одиниці, план вираження яких суперечить чинним нормам сучасної російської літературної мови, зокрема іншомовні іменники (загальні та власні назви) з кінцевим звукосполученням голосних (наприклад: *каноэ, портфолио, радио*), оскільки російська субстантивна основа має закінчуватися на приголосний, а основа наведених іменників має вокальну фіналь.

Традиційно незмінюваними є ініціальні аббревіатури, які утворюються за допомогою назв початкових літер слів твірного словосполучення (наприклад: *РФ, КПРС*), причиною незмінюваності може бути незвичне фонетичне оформлення (наприклад: [эрэф, капээрэс]). Незмінюваність аббревіатур, які складаються з початкової частини слова (слів) та форми непрямого відмінка іменника (далі група рос./скл.-скор.; наприклад: *завкафедрой, комполка*), пов'язана з тим, що фіналь сприймається, як флексія непрямого відмінка, до того ж повні назви (наприклад: *заведующий кафедрой, командир полка*) продовжують функціонувати. Іменники групи рос./скл.-скор. можна віднести, як до абсолютно незмінюваних, так і до потенційно змінюваних іменників. Форма

родового відмінка однини іменника жіночого роду утворюється за допомогою флексії *-ы*, що є омонімічною до форми множини, а тому іменник на кшталт *комроты* може ідентифікуватися за формомоделлю

$\left[(\text{субст.осн.}) + \frac{\text{наз.відм., множ.}}{-ы} \right]$. З іншого боку, фіналі більшості іменників рос./скл.-скор. не встановлюють відношення аналогії з формомоделями російської мови, тому є скоріше абсолютно невідмінюваним, якщо не розглядати наведений приклад як еталон для набуття формотворення рештою подібних іменників.

Отже, основною причиною незмінюваності абсолютно незмінюваних іменників (іменників, які не відповідають (або в яких не встановлюється аналогія) жодній формомоделі називного відмінка сучасної російської мови) є формальна та/або семантична невідповідність (невідповідність фонетичного оформлення фіналі, родової належності, лексичного значення) формомоделям називного відмінка сучасної російської мови. До потенційно змінюваних іменників сучасної російської мови належать:

– іншомовні іменники середнього роду з кінцевим *-о*, якому передують тверді приголосні, окрім *ж, н, ф, ш* (далі: рос./с.р./о; наприклад: *кино, манго, сомбреро, фламенко, шапито*);

– іншомовні іменники середнього роду з кінцевим ненаголошеним *-е*, якому передують *ж, j, л', р', ц, ч, ш'* (далі: рос./с.р./е);

– деякі іншомовні іменники чоловічого роду з кінцевим твердим приголосним (далі: рос./ч.р./т; наприклад: *плей-офф, мэйк-ап* (або *мэйкап*) та ін.);

– запозичені іменники з кінцевим *-и*, якому передують м'який або шиплячий звук (далі: рос./и; наприклад: *бигуди, жалюзи, киви, Натали, пони, такси*);

– ініціальні звукові аббревіатури з кінцевим твердим приголосним (далі: рос./ініц.звук.абр./т; наприклад: *НАН, АЭС, ТЭС, ВАК*);

– антропоніми на позначення осіб чоловічої статі, що за походженням є прикметниками, застиглими у формі родового відмінка множини (*Молодых, Седых, Черных*).

Іменники групи рос./с.р./о ідентифікуються за формомоделлю $\left[(\text{субст.осн.сер.р.}) + \frac{\text{наз.відм.,одн}}{-о} \right]$, але не відмінюються за нормами сучасної російської мови. Перспектива адаптування часто вживаних незмінюваних іншомовних іменників середнього роду на *-о* до синтетичної граматичної системи російської мови є менш імовірною, ніж в українській мові, через значну усталеність або категоричність граматичної норми в російській мові (в українській мові наявні іншомовні іменники, які набули формотворення на кшталт *пальто*, з іншого боку, є два варіанти норми відмінювання таких іменників). Відмінювання потенційно відмінюваних іменників групи рос./с.р./о може спостерігатися в тих сферах мовленнєвої діяльності, де літературна норма має менший вплив.

Іменники групи рос./и характеризуються ознаками, аналогічними формомоделі $\left[(\text{субст.осн.}) + \frac{\text{наз.відм.,множ.}}{-и} \right]$, тому цю групу можна умовно назвати потенційно змінюваними. Незмінюваність потенційно змінюваних загальноживаних іменників груп рос./с.р./о та рос./и зумовлена не можливостями системи сучасної російської мови, а екстралінгвальними чинниками, про які ми згадували в попередньому пункті 2.1.1. *Субстантивна аморфізація в українській мові*, а саме: негативна естетична оцінка відмінкових форм цих іменників, рівень освіченості, звичка й уподобання мовців, виховання, культура мовлення, вплив норми тощо [89, с. 12–25; 144, с. 536–537].

Іменники групи рос./ч.р./т (*плей-офф, мэйк-ап* та ін.) можна ідентифікувати за наявною в сучасній російській мові формомоделі називного відмінка однини $\left[(\text{субст.осн.чол.р.}) + \frac{\text{наз.відм.,одн}}{-(\text{нульове закінчення})} \right]$. Можливі причини незмінюваності подібних одиниць було визначено в п. 2.1.1. *Субстантивна*

аморфізація в українській мові (неологічний характер, комунікативна обмеженість (вузька сфера використання), незвичний план вираження, асоціативні зв'язки з мовою-джерелом (*play-off, take-up*)).

Група рос./ініц.звук.абр./t належить до потенційно змінюваних іменників через можливість визначення родової належності ініціальної звукової аббревіатури не за родом головного слова у твірній базі, а за фонетичним оформленням кінцевого звука складноскороченої назви (наприклад: ЖЭК (жін. р. за головним словом твірної бази *Жилищно-эксплуатационная контора*) – ЖЭК (чол. р. за формою (кінцевим звуком): ЖЭК \emptyset , ЖЭК ом тощо) [122, с. 506]. Зміна родової належності іменника зумовлює морфемне ускладнення через відповідність формоделі

$\left[\begin{array}{l} (\text{субст. осн. чол. р.}) + \frac{\text{наз. відм., одн}}{- (\text{нульове закінчення})} \end{array} \right]$. Можливість зміни родової

належності аббревіатури свідчить про потенційну змінюваність ініціальних звукових аббревіатур з кінцевим приголосним, які за нормами є незмінюваними, за умови частої вживаності (наприклад: *МИД, ГЭС* та ін.).

Адаптація незмінюваних іменників до синтетичної системи російської мови здійснюється переважно не шляхом морфемного ускладнення, а за допомогою дериваційних засобів, а саме, завдяки використанню замість незмінюваного іменника його змінюваного літературного (переважно розмовного) або просторічного похідного (див. 2.1.1. *Субстантивна аморфізація в українській мові*; наприклад: *болерошка, кофеек, киношка, тюрешка, пальтишко, юсбишка, сидишка, менюшка* та ін.).

Отже, абсолютна незмінюваність іменників сучасної російської мови зумовлена такими чинниками: 1) формальна та/або семантична невідповідність формоделям називного відмінка сучасної російської мови; 2) омонімічність кінцевої частини складноскороченого слова з формою іменника непрямого відмінка (група рос./скл.-скор.), внаслідок чого не встановлюється аналогія за наявними в мові формоделями. Незмінюваність потенційно змінюваних іменників зумовлена такими основними чинниками: 1) екстралінгвальними

(негативна естетична оцінка відмінкових форм цих іменників, рівень освіченості, звичка й уподобання мовців, виховання, культура мовлення, ступінь та радіус дії впливу літературної норми тощо); 2) неологічним характером одиниць (внутрішньомовна причина), комунікативною обмеженістю (зовнішньомовна причина), незвичним планом вираження (внутрішньомовна причина), асоціативними зв'язками з мовою-джерелом (зовнішньомовна причина).

Як бачимо, серед зазначених причин субстантивних аморфізаційних змін немає таких, які б ми не знайшли в українській мові. Різниця простежується тільки в загальному ставленні до норми. Це твердження також доводить той факт, що, окрім спільних для обох мов причин аморфізаційних змін, було виділено також причини, що пояснюють наявність субстантивних аморфізаційних змін тільки української мови. Маємо на увазі специфічну протидію або взаємодію норми і системи, норми чинної і норми колишньої в українській мові та традицію невідмінювання деяких запозичених онімів.

З іншого боку, синтетична система обох мов виробила механізми протидії аморфізму, які полягають у відмінюванні широко використовуваних за нормою невідмінюваних слів такими шляхами: ускладнення основи, якщо слово може встановлювати аналогію за наявними формоделами; використання дериваційних ресурсів; заміна в контексті відмінюваними синонімами, загальними назвами або твірними. Однак невідмінюваних слів небагато, якщо порівнювати з загальною кількістю іменників, особливих труднощів у використанні та розумінні вони не викликають, тому їх наявність може свідчити про деяку надлишкову роль флексії (пор.: *Я зустріну пані* і *Я зустріну господиню*; *на красивому панно* і *на красивій картині*). З іншого боку, роль флексії є провідною в передаванні релятивної семантики в реченні, оскільки в синтетичних українській і російській мовах вільний порядок слів (пор. *Ледве долає дефіле шансоньє, наче фойє панно наповнені* і *Ледве долає співак (вузькі) проходи, наче приміщення картинами наповнені*). Отже, на пропорцію

типологічних властивостей у синтетичних українській і російській мовах аморфізовані іменники не впливають.

2.2. Аморфізація як засіб поповнення адвербіальної системи української та російської мов

Одним з джерел поповнення складу одиниць адвербіальної системи сучасних української та російської мов є адвербіалізація, яка зумовлює появу аморфізаційних змін у цих синтетичних мовах. Цей факт було з'ясовано на четвертому етапі алгоритму виявлення аморфізаційних змін у мовах різних типів, розробленому для незмінюваних частин мови (див. дод. 4). Аналогічну аморфізаційну зміну було ідентифіковано і в англійській мові.

Адвербіалізація як різновид транспозиції є наслідком асиметричного дуалізму мовного знака (див. [70, с. 85–93; 124, с. 119–127]). Дуалізм виявляється в непаралельності форми та функції (значення) номінативної одиниці та, як зазначає В. В. Бабайцева [7; 8], синкретизмі мовного знака [8, с. 77–87, 180–181, 235–241]. У лінгвістичній літературі термін *транспозиція* розуміють по-різному (див. [8, с. 38–39, 73–74, 77, 191–198; 9, с. 114–150; 31, с. 692; 34, с. 519; 84, с. 64–76; 97, с. 460–464; 131, с. 30–31; 167, с. 134–135] та ін.). Отже, потрібно, перш за все, встановити межі транспозиції, для того щоб з'ясувати обсяг одиниць, які стали виявами аморфізму в результаті адвербіалізації.

У лінгвістичній літературі термін *транспозиція* використовують у широкому та вузькому розумінні. У широкому розумінні транспозицію розглядають як будь-яке явище переходу слова з однієї частини мови в іншу (наприклад: *ходить* (дієслово) → *ходьба* (іменник); див. [9, с. 114–150; 32, с. 692; 36, с. 104–105; 84, с. 64–76; 97, с. 460–464; 147, с. 375–425; 122, с. 264–267] та ін.). У цій праці термін *транспозиція* використовуємо у вузькому розумінні, а саме, як морфолого-синтаксичний спосіб словотвору, що

виявляється в утворенні омонімів, які належать до різних частин мови [8, с. 38–39, 73–74, 77, 191–198; 34, с. 519; 81, с. 15–16; 84, с. 75; 85, с. 235; 131, с. 30–31; 167, с. 134–135]. Шляхом використання терміна *транспозиція* у вузькому розумінні можна диференціювати афіксацію як морфемне словотворення та власне перехідні явища, у результаті яких, за умови переходу одиниць змінюваної частини мови в незмінювані, відбувається аморфізація.

За вузького розуміння явища транспозиції транспоноване слово характеризується такими ознаками:

- зберігає план вираження слова, яке транспонується (не відбувається змін у морфемному поділі слова);
- набуває іншого загальночастиномовного значення;
- змінюється склад морфологічних категорій (слово може набувати нові морфологічні категорії, втрачати первинні);
- виконує інші синтаксичні функції [8, с. 76–77; 131, с. 30–31].

Згідно з визначенням транспозиції та ознаками транспонованої одиниці можна стверджувати, що адвербіалізація – це різновид транспозиції, що становить перехід у прислівник одиниць іншої частини мови. Якщо вихідна одиниця належить до змінюваної частини мови, то адвербіалізація виявляється в зміні синтаксичної функції на обставинну, утраті первинних категорій адвербіалізованою одиницею. Відповідно до визначення аморфізму (див. 1.2. *Поняття аморфізму і його співвідношення з іншими типами в мові в сучасній лінгвістиці*) об'єктом дослідження стає саме процес утрати первинних категорій адвербіалізованою одиницею. Далі з'ясуємо, одиниці яких частин мови адвербіалізуються та які з адвербіалізованих одиниць є виявами аморфізму.

Адвербіалізація є давнім та активним у наш час процесом [50, с. 232–233]. У граматиках української мови (див. [10, с. 255–270; 32, с. 190; 51, с. 330–335]) визначають, що адвербіалізуватися можуть іменники, дієприслівники, числівники, займенники, прикметники. Водночас адвербіалізація прикметників визнається історичним процесом, який полягає в тому, що прислівники на *-о*, *-е*

(наприклад: *гаряче, добре, високо, тихо* тощо) є застиглими відмінковими формами прикметників – колишні короткі прикметники середнього роду в називному (знахідному) відмінку [51, с. 334]. Однак на сучасному етапі ці прислівники розглядаються як такі, що є відприкметниковими похідними, утвореними за допомогою суфіксів *-о, -е*, тому прислівники на *-о, -е* виходять за межі нашого дослідження.

Адвербіалізація деяких займенникових слів є процесом, який завершився досить давно. Прислівники, що історично є застиглими формами займенників (наприклад: *по* (прийм.) *къ* (знах. відм. множ.) → *поки*; див. [51, с. 331]), не є адвербіалізованими одиницями з погляду сучасного словотвору, оскільки вихідні одиниці розглядаються непохідними. Вони втратили зв'язки з давніми твірними настільки, що взагалі не сприймаються результатами адвербіалізації, тому є непохідними прислівниками на сучасному етапі розвитку мови, а отже, виходять за межі нашого дослідження.

На сучасному етапі розвитку української мови адвербіалізуються іменники (наприклад: *докупи, навесні, риссю, спочатку, часом*), дієприслівники (наприклад: *співати лежачи*), деякі числівники (наприклад: *вдвох, утричі*), прикметники (наприклад: *здавна, начисто*) та займенники (наприклад: *зовсім, нізащо, тому*). У сучасній російській мові адвербіалізуються іменники (наприклад: *вовєки, виширь, местами, сверху*), дієприслівники (наприклад: *курить стоя, не торопясь упасть, уходит неспеша*), займенники (наприклад: *вовсе, оттого, посему*), числівники (наприклад: *втрое, заодно, помалу*) та прикметники (наприклад: *вкрутую, вмёртвую, напрямую, подчистую*). У сучасних українській та російській мовах дієприслівники не характеризуються словозмінними категоріями, тому адвербіалізація дієприслівника не супроводжується втратою формотворення, а отже, не є аморфізацією. Таким чином, наше дослідження буде зосереджено на процесі втрати первинних морфологічних категорій адвербіалізованими іменниками, прикметниками, займенниками і числівниками. Для цього спершу потрібно з'ясувати, за яких умов відбувається втрата категорій транспонованою одиницею.

І. Р. Вихованець [31–33] виділяє такі два ступені адвербіалізації: 1) синтаксичну, або неповну (початкову), адвербіалізацію, за якої не змінюється частиномовна належність одиниці, яка виступає в синтаксичній функції прислівника (наприклад: *Ми довго спускалися з гори*); 2) морфологічну, або повну (завершену), адвербіалізацію, за якої вихідна одиниця втрачає первинні категорії та стає прислівником (наприклад: *Згори було все видно*) [32, с. 692]. Ці два етапи адвербіалізації не існують ізольовано, вони є послідовними. Основою для морфологічної адвербіалізації є використання одиниці (іменника, займенника або числівника) в нетиповій обставинній функції на етапі синтаксичної адвербіалізації. Якщо ця одиниця виступає в нетиповій функції часто та тривалий час, відбуваються певні лексико-семантичні зміни (пор. *згори і з гори*), то така одиниця може адвербіалізуватися, підлягати аморфізації [31, с. 314–315].

Як бачимо, за синтаксичної адвербіалізації вихідна одиниця не втрачає первинні категорії, а лише використовується в нетиповій для цієї одиниці синтаксичній функції обставини (*спускалися з (тієї) гори*), а отже, аморфізація одиниці не відбувається. Аморфізація відбувається тільки на другому, морфологічному, етапі адвербіалізації після втрати іменником, займенником або числівником первинних категорій. Повністю адвербіалізовані – які пройшли етап морфологічної адвербіалізації – іменники, займенники та числівники, як правило, позначаються в словниках прислівниками. Існує декілька способів перевірки ступеня адвербіалізації.

Перевірити ступінь адвербіалізації можна так [169, с. 14–16]:

1) сполучити вихідний іменник з атрибутивним словом (наприклад: *чекати на (найближчій) зупинці (імен.); чекатиму нагорі (присл.), бути на (цій) горі (імен.) та ін.) – аналіз синтаксичної дистрибуції аналізованої одиниці;*

2) визначити, чи може аналізована одиниця використовуватися в інших синтаксичних функціях, окрім обставинної;

3) з'ясувати, чи встановлюється лексико-семантичний зв'язок між адвербіалізованою одиницею та вихідною – лексична дистрибуція одиниці;

4) визначити, які зміни відбулися в морфологічних ознаках одиниці (чи всю парадигму форм утрачено);

5) визначити, чи відбуваються зміни в морфемній структурі одиниці;

6) визначити, чи відбуваються фонетичні зміни;

7) з'ясувати, чи змінюються орфографічні характеристики одиниці.

З'ясувавши, що аморфізаційні зміни становлять морфологічну адвербіалізацію іменників, числівників, прикметників і займенників, потрібно встановити причини цих змін. Аморфізація виявляється в утраті числівником словозмінної категорії відмінка, займенником – відмінка, числа, роду, іменником – словозмінних категорій відмінка та числа, прикметником – відмінка, числа, роду. Імовірно, що втрата категорій зумовлена неактуальністю цих категорій в адвербіалізованих одиницях. Причину втрати актуальності названих категорій іменника, прикметника, числівника та займенника потрібно встановити.

Однією з названих вище ознак транспонованої одиниці є зміна загальночастиномовного значення. У результаті морфологічної адвербіалізації іменника, займенника, числівника, прикметника їхні первинні загальночастиномовні значення втрачаються. Адвербіалізовані числівники можна розглядати разом з адвербіалізованими іменниками та займенниками, оскільки до адвербіалізації такі числівники пройшли стадію субстантивації (*втръох* («у складі тръох осіб» (СУМ 1970 т. 1, с. 777)) ← *трое* ← *трое людей* (осіб); *надвое* – «на дві частини; пополам» (СУМ 1974 т. 5, с. 64)). Тоді постає питання, як відбувається втрата предметності в аморфізованих одиницях.

К. Г. Городенська [10] зауважує, що змінювані одиниці адвербіалізуються в декілька етапів. В іменниках спочатку «семантично модифікується відмінкова форма і зовсім залишаються без змін нерелятивні морфеми іменника на позначення роду і числа», остаточним етапом є «нейтралізація граматичних категорій вихідних частин мови» [10, с. 245]. Потрібно з'ясувати, чому процес адвербіалізації починається зі зміни та втрати категорії відмінка, і що призводить до абсолютної втрати решти категорій.

Категорія відмінка є актуальною для систем іменника, прикметника, числівника та займенника, оскільки саме відмінкова форма виражає відношення між одиницями в словосполученні, реченні [31, с. 54–56], а отже, є носієм релятивної семантики, яка входить у структуру граматичного значення. У прислівнику релятивна семантика (реляційне значення) зазвичай передається в його лексичному значенні (пор. *швидко читати* і *читати книжку*; *рухатися швидко* і *рухатися зі швидкістю*; *типологічно різні* і *різні за типом у мові*), тому категорія відмінка не є актуальною для прислівника, тоді як для іменника вона стає основним засобом вираження релятивної семантики. Для того щоб з'ясувати специфіку релятивної семантики адвербіалізованих одиниць, розглянемо детальніше форми, що адвербіалізуються.

У сучасних українській та російській мовах адвербіалізуються власне відмінкові форми та прийменниково-відмінкові сполучення. Сферу поширення адвербіалізації можна репрезентувати в наборі субстантивних відмінкових форм та прийменниково-відмінкових сполучень, що можуть адвербіалізуватися (див. [10, с. 256–267; 31, с. 313–319; 50, с. 232–236; 51, с. 330; 69, с. 119]; (РОС 2007; СРЯ 2002; СУМ 1970–1980)):

1) форма називного відмінка (далі N_{nom} ; наприклад: укр. *вік, жах, лихо, мінімум, страх*; рос. *смерть, страсть, страх, ужас*);

2) форма родового відмінка без прийменника (далі N_{gen} , наприклад: укр. *всього*; рос. *сегодня, дома*), зазвичай з прийменником (далі $(prep+N_{gen})$, наприклад: укр. *відроду, догори, засвітла, звечора, згори, зранку, скраю*; рос. *донизу, извека, издали, оттого, отчего, сначала*);

3) форма давального відмінка без прийменника (далі N_{dat} , наприклад: укр. *тому*; рос. *горе, долу*), у російській мові зазвичай з прийменником (далі $(prep+N_{dat})$, наприклад: рос. *кверху, помногу, поначалу, понизу, потому, поутру, поэтому*);

4) форма знахідного відмінка без прийменника (рідко, наприклад: рос. *сейчас*), зазвичай прийменниково-відмінкове сполучення (далі $(prep+N_{acc})$; наприклад: укр. *ввись, вголос, вдалечінь, вдень, взапас, заочі, навитяжку*,

надвір, неклад, підвечір, повіки, уволю; нізащо, нащось; втроє, надвоє; рос. вброд, вволю, вглубь, вручну, подчистую, вконец, вовсе, заодно, назло, насмерть, наудачу, наутро, почто);

5) форма орудного відмінка з прийменником (рідко, наприклад: укр. *передусім*; рос. *засим, зачем, совсем*), зазвичай без прийменника (далі N_{instr} , наприклад: укр. *оптом, верхи, порою, проїздом, ранком, риссю, слідом, ступою, уривками, часом, чвалом*; рос. *веером, дорогой, ночами, раком, солдатиком, утром, хором, чудом, экстерном*);

б) форма місцевого відмінка (далі N_{loc} , наприклад: укр. *ввечері, влітку, вночі, вранці, напідпитку, ніпочому, наверху, поволі, поодинці*; рос. *вдали, вместе, наверху, накануне, вначале*).

Окрім визначених вище форм, іменникові форми називного відмінка на кшталт *базар* («дуже багато» (СУМ 1970 т. 1, с. 87), *максимум, мінімум* у “Словнику української мови” (СУМ 1970–1980) визначаються такими, що можуть використовуватися в значенні прислівників, якщо несуть квантитативне значення, зберігаючи словозміну (*базар народу; мінімумом зусиль* та ін.), тобто виступати результатом синтаксичної адвербіалізації. Однак специфіка синтаксичних зв’язків прислівника полягає в тому, що він виражає вторинну непередикативну ознаку, що виявляється в його підпорядкуванні дієслову або прикметнику (пор. з присл. *багато, мало: багато бігти, побачити мало, мало сказати*). З іменником прислівник може сполучатися в нетиповій функції означення (наприклад: *кава по-віденськи*), але подані форми називного відмінка не виконують жодну з цих функцій, виступають квантитативом. Імовірно, що використання поданих іменників з квантитативним значенням є нумералізацією.

Окрім квантитативного значення, поодинокі адвербіалізовані іменники у формі називного відмінка мають значення міри (наприклад: укр. *страх погано, страх сердиться*; рос. *страсть как хочется любви*), часу (укр. *вік* – «надзвичайно довго; завжди» (СУМ 1970 т. 1, с. 671); рос. *век* – «всегда; долго»).

Отже, N_{nom} може перебувати на стадії морфологічної адвербіалізації, якщо іменник у формі називного відмінка не характеризується типовим значенням суб'єкта дії, процесу та стану, а виражає значення міри та часу.

Сполучення ($prer+N_{gen}$) транспонується в прислівник, якщо не виражає об'єктні або посесивні відношення, а, як зазначає І. Р. Вихованець [31–33], функціонує в позавідмінковій сфері, а саме, несе значення простору (*доверху, догори, додола, зверху, згори, скраю*), часу (*відроду, довіку, завтра, засвітла, зранку*), способу дії (*безперестанку, дотла, наяву*) або причини (*зопалу, зосліпу, зострашу, спросоння*) [31, с. 69–71].

Сполучення ($prer+N_{acc}$) транспонується в прислівник, якщо не виражає об'єктні відношення, а несе обставинне значення часу (*навіки, підвечір, повік, увік, удень*), місця (*вдалину, угору, надвір*), способу дії (*влад, внапуск, впень, всуміш, заочі, назубок, напрокат, насилу, начистоту, убрид, уволю, уголос*), мети (*напоказ*).

Серед безприйменникових форм найчастіше адвербіалізуються форми орудного відмінка іменників [67, с. 391]. N_{instr} транспонується в прислівник, якщо несе обставинне значенням часу (наприклад: *вечорами, зимою, літком, мигцем, миттю, порою, ранком, світом, уривками, часом*), місця (наприклад: *долом, місцями, низом*) або способу дії (наприклад: *авансом, бігом, боком, бродом, відрубом, недаром, перевертом, разом, чвалом*). В аморфізованих формах N_{instr} на позначення часу або простору лексичне значення вихідного іменника обов'язково повинно мати у своїй структурі темпоральну або просторову сему. Інші прислівникові значення аморфізованих N_{instr} таких чітких обмежень не мають.

Значення сполучення ($prer+N_{loc}$) є переважно обставинним локативним або темпоральним, тому відмінкові форми місцевого відмінка транспонуються в прислівник зі значенням місця (*наверху, нагорі, надворі*), часу (*ввечері, влітку, вночі, вранці*). У позавідмінковій сфері знаходяться адвербіалізовані іменники зі значенням способу дії (*напідпитку, поволі, поодинці*).

Необхідно відзначити, що для вираження темпорального або локативного значення префікс в такому прислівнику має бути похідним від прийменника, що виражає часові або просторові відношення, та / або лексичне значення вихідного іменника повинно мати у своїй структурі темпоральну або просторову сему. Аргументуємо це твердження, проаналізувавши приклади аморфізованих прийменниково-іменникових сполучень ($prep+N_{gen}$), ($prep+N_{acc}$) і ($prep+N_{loc}$) з темпоральними та локативними значеннями.

Прислівник *відроду* має темпоральне значення («змалечку, з малих років, здавна» (СУМ 1970 т. 1, с. 632), є адвербіалізованим сполученням прийменника *від*, який «уживається... при означенні моменту початку дії, стану і т. ін.» (СУМ 1970 т. 1, с. 551), тобто виражає часові відношення, та іменника *рід*, що не містить у семантичній структурі темпоральну сему («ряд поколінь, що походять від одного предка» (СУМ 1977 т. 8, с. 554). Найвизначнішим у прислівнику *відроду* є навіть не набір темпоральних сем твірного сполучення, а той факт, що лексичне значення прийменника та іменника злилися в нерозривну єдність, і вже досить складно прослідкувати, як прийменниково-іменникове сполучення перетворилося на прислівник зі значенням «змалку», «ніколи». Однак іменник *рід* міг або втратити значення «час, коли народився» чи «народження», або використовуватися в переносному значенні, тоді гіпотеза про необхідність темпоральної семи в структурі іменника підтверджується.

Прислівник *засвітла* також характеризується темпоральним значенням («до настання темноти, поки видно» (СУМ 1972 т. 3, с. 303). Цей прислівник є результатом адвербіалізації прийменника з темпоральним значенням *за* («з *род. в.* уживається при вказуванні на час, період, коли що-небудь відбувається або відбувалося» (СУМ 1972 т. 3, с. 12) та іменника *світло* з темпоральною семою «час доби» («освітлення, характерне для певного часу доби», «*розм.* світанок, схід сонця» (СУМ 1978 т. 9, с. 92).

Прислівник *звечора* має темпоральне значення («з часу настання вечора; з вечірнього часу» (СУМ 1972 т. 3, с. 469). Твірне прийменниково-іменникове сполучення представлене прийменником з часовим значенням *з* («з *род. в.*

уживається при вказуванні на час, період, що є вихідним моментом у розвитку, поширенні якоїсь дії, стану» (СУМ 1972 т. 3, с. 8) та іменником *вечір* з темпоральною семою «час доби» («частина доби від кінця дня до початку ночі» (СУМ 1970 т. 1, с. 344). Якщо порівняти сполучення з *вечора* та аморфізовану одиницю *звечора*, то виявляється, що для прийменниково-іменникового сполучення може бути характерним протяжний інтервал часу (наприклад: з *того вечора* передбачає окреслення меж інтервалу часу моментом мовлення або іншим часовим показником), тоді як прислівник *звечора* вказує саме на час, коли дія виконується. Як бачимо, лексичне значення адвербіалізованої одиниці відрізняється від вихідної. Лексичне значення аморфізованої одиниці сприймається не як об'єднання значень прийменника й іменника, а як єдине ціле. В аналогічний спосіб можна проаналізувати й решту адвербіалізованих сполучень (наприклад: укр. *зранку*; рос. *извека, сначала*).

Проаналізувавши аморфізовані прийменниково-іменникові сполучення ($prep+N_{gen}$) з темпоральним значенням, було з'ясовано, що прийменник та іменник вихідного прийменниково-іменникового сполучення повинні мати в семантичній структурі темпоральні семи. Саме на цій підставі регулярно адвербіалізуються N_{instr} та сполучення ($prep+N_{acc}$) і ($prep+N_{loc}$) (наприклад: укр. *вдень, влітку, вранці*; рос. *ввек, вовремя, подчас*), про які йтиметься далі. Однак не всі іменники з темпоральною семою як самостійно, так і в складі іменниково-прийменникового сполучення можуть адвербіалізуватися. Відбір іменників може залежати від характеристики відрізків часу (пор. укр. *вдень, зранку, але у п'ятницю, від Нового року, з жовтня*; див. табл. 2.4).

В аналогічний спосіб можна проаналізувати аморфізовані прийменниково-іменникові сполучення ($prep+N_{gen}$) з локативним значенням. Прислівник з локативним значенням *згори* («у напрямку вниз; з якого-небудь місця, розташованого вгорі; з висоти» (СУМ 1972 т. 3, с. 519) було утворено від твірного сполучення прийменника *з*, який «з *род. в.* уживається при вказуванні на місце, простір, напрям і т. ін., у якому хто-, що-небудь знаходиться, щось відбувається або звідки спрямовані дія, рух» (СУМ 1972 т. 3, с. 7), та іменника

гора, що містить у семантичній структурі сему «місце в просторі» («значне підвищення над навколишньою місцевістю або серед інших підвищень» (СУМ 1971 т. 2, с. 124). Прислівник з локативним значенням *скраю* («на межі чого-небудь, на кінці чогось, на початку або на кінці ряду» (СУМ 1978 т. 9, с. 312) утворено від сполучення прийменника з та іменника *край* з просторовою семою «межа місцевості» («лінія, що обмежує поверхню чого-небудь, а також те, що прилягає до цієї лінії» (СУМ 1973 т. 4, с. 320). Прислівник *понизу* – прийменника *по*, що може вказувати на просторові відношення, та іменника з просторовою семою *низ* («низменное место, низина» (МАС 1986 т. 2, с. 496).

Таблиця 2.4

Адвербіалізовані номінативні одиниці з темпоральним значенням

Іменники, що позначають одиниці часу	Здатність до адвербіалізації								Приклади
	prep+N _{gen}		prep+N _{acc}		N _{instr}		prep+N _{loc}		
	укр.	рос.	укр.	рос.	укр.	рос.	укр.	рос.	
День (доба), тиждень, місяць, рік					+	+			укр. <i>днями,</i> <i>тижнями</i> рос. <i>днями,</i> <i>місяцями,</i> <i>годами</i>
Частина добы	+		+	+	+	+	+		укр. <i>звечора,</i> <i>удень, вечорами,</i> <i>вночі</i> рос. <i>наутро,</i> <i>утром, ночами</i>
Пора, сезон			+				+	+	укр. <i>порою,</i> <i>весною, навесні</i> рос. <i>осенью</i>
Вік	+	+	+	+					укр. <i>довіку,</i> <i>навік, повік, ввік</i> рос. <i>извека,</i> <i>навек, вовек</i>
Хвилина, година, час узагалі				+	+	+			укр. <i>часом</i> рос. <i>подчас,</i> <i>вовремя, часами</i>

									<i>мигом временами</i>
Відрізки часу (початок, кінець тощо)	+	+		+				+	укр. <i>відроду</i> рос. <i>издетства, наперёд, накануне, вначале</i>

Як і в аморфізованих іменниках та прийменниково-іменникових сполученнях з темпоральним значенням, іменник або прийменник та іменник вихідного прийменниково-іменникового сполучення повинні мати в семантичній структурі локативні семи (наприклад: укр. *вгорі, додоу, збоку, удома*; рос. *вниз, издали, набок, наверх*), щоб утворилася адвербіалізована одиниця з просторовим значенням. До того ж лексичне значення адвербіалізованої одиниці змінюється, а у випадку з вихідними прийменниково-іменниковими сполученнями виявляється синкретичним. Однак знову-таки іменники, які містять локативну сему, як і іменники з темпоральною семою, не обов'язково адвербіалізуються.

Отже, процес субстантивної адвербіалізації є можливим тільки за умови співвіднесеності лексичного значення словоформи або прийменниково-іменникового сполучення з обставинними значеннями, а саме, за наявності темпоральної або локальної семи в структурі лексичного значення іменника. Водночас обставинні значення способу дії, міри, причини, умови, мети прислівника також визначають обмеження семантичної структури іменника, оскільки тільки окремі групи іменників та прийменниково-іменникових сполучень підлягають аморфізації. Іншою умовою аморфізації форм іменників, числівників, займенників є лексико-семантичні зміни, а саме, функціонування у визначених вище переважно позавідмінкових значеннях та синкретичний характер лексичного значення адвербіалізованого сполучення. Однак врахування цих двох умов не обов'язково призводить до морфологічної адвербіалізації, оскільки адвербіалізація є досить тривалим історичним процесом.

Окрім категорії відмінка, в адвербіалізованих одиницях втрачається й категорія роду. Ця категорія представлена системою лексем (в іменниках) або словоформ (в означальних займенниках, прикметниках), що використовуються для сполучуваності з ад'єктивними словами (в іменниках) або узгодження ад'єктивного слова (означального займенника, прикметника) з іменником [31, с. 86]. У результаті зміни семантики відмінкової форми та ізоляції цієї форми з відмінково-числової парадигми, категорія роду стає не актуальною, оскільки більше не визначає специфіку відмінювання одиниць парадигми. Перевірити, чи відбулася повна або неповна адвербіалізація, здебільшого можна за допомогою використання ад'єктивного слова (наприклад: *звечора* (присл.) – «з часу настання вечора; з вечірнього часу» (СУМ 1972 т. 3, с. 469), *з того вечора* (імен.) – з вечора певного дня; *зовсім* (присл.) – «цілком, повністю» (СУМ 1972 т. 3, с. 677), *зо всім* (займ.) *майном*, *упоравшись зо всім* (займ.); про інші способи перевірки ступеня адвербіалізації йшлося вище).

Утративши словозміну, адвербіалізовані словоформи іменників, займенників, числівників змінюють свою структуру: флексія перетворюється на суфікс, а у відмінково-прийменникових сполученнях, окрім флексії, прийменник може трансформуватися в префікс [8, с. 213; 33, с. 188; 113, с. 257; 147, с. 393; 177, с. 73–74]. Наявність однакових афіксів, похідних від флексій і прийменників, у структурі транспонованих одиниць може спричинити появу дериваційних моделей або типів творення прислівників, про що відзначають В. В. Бабайцева і О. С. Кубрякова [8, с. 228–230; 84, с. 72–74]. Тоді прислівники, утворені суфіксальним або префіксально-суфіксальним способом переважно від іменників, не були б виявами аморфізму. Однак беззаперечних прикладів і достатніх доказів наразі не існує, тому існування дериваційних моделей творення відіменникових прислівників за допомогою афіксації є тільки гіпотезою.

Основною причиною адвербіальних аморфізаційних змін, що виявляються в повній (морфологічній) адвербіалізації, є дефункціоналізація категорій іменника, прикметника, займенника та числівника, зумовлена

внутрішньомовною необхідністю поповнення прислівникової системи як такої, що виражає релятивну семантику. В адвербіалізованих одиницях відбувається трансформація граматичної відмінкової семантики іменника, прикметника, займенника та числівника в лексичну семантику прислівників: *аванс* (імен.) – «частина грошей (або продуктів), яка дається наперед у рахунок майбутньої платні за роботу, товар і т. ін.» (СУМ 1970 т. 1, с. 8), форма орудного відмінка *авансом* додає до лексичного значення словоформи «спосіб дії». Відмінкове значення завдяки обставинній синтаксичній функції закріплюється за цією словоформою, фіксується як постійне її значення і в такий спосіб трансформується в лексичне значення прислівника. Якщо релятивна семантика певної словоформи (для поданого вище прикладу – значення способу дії) стала для неї лексичною, то зникає потреба виражати релятивне значення відмінковими формами, тобто відмінкового формотворення, а отже, ця словоформа аморфізується паралельно з процесом адвербіалізації. Визначена причина адвербіальної аморфізації є наслідком тенденції до уніфікації та економії мовних зусиль. Замість того, щоб генерувати нову двопланову одиницю для вираження релятивної семантики, використовуються наявні мовні ресурси.

Аморфний характер найпродуктивнішого способу поповнення складу прислівників не впливає на загальну типологічну характеристику української та російської мов як синтетичних мов. Доказом цього твердження є той факт, що адвербіалізація є дуже давнім процесом, який досі не призвів до типологічних змін.

2.3. Аморфізаційні зміни в ад'єктивній граматичній системі синтетичних української та російської мов

Відповідно до визначення аморфного типу в мові (див. п. 1.2. *Поняття аморфізму і його співвідношення з іншими типами в мові в сучасній лінгвістиці*)

та внаслідок застосування алгоритму виявлення аморфізаційних змін у мовах різних типів можна констатувати, що виявами аморфізму в прикметниковій системі української та російської мов мають стати незмінювані прикметники, тобто прикметники, що характеризуються відсутністю ад'єктивного формотворення. Окрім незмінюваних прикметників, об'єктом дослідження стають і процеси редукції парадигми ад'єктивних форм. Із теоретичних граматик та праць з історичного розвитку мов (див. [19, с. 231–233; 20, с. 168–169, 171–173; 37, с. 219–245; 50, с. 165; 51, с. 276–277; 63, с. 300–302; 112, с. 376–378]) можна визначити, що до ад'єктивних аморфізаційних змін належать:

а) утрата нечленними прикметниками відмінкової словозміни та злиття з короткими прикметниками;

б) утрата ад'єктивної словозміни формами вищого ступеня порівняння прикметників російської мови;

в) препозитивні власне російські та українські незмінювані атрибутивні одиниці (наприклад: рос. *чудо-богатырь*, *царь-пушка*, *жар-птица*; укр. *диво-дерево* тощо);

г) поява незмінюваних прикметників іншомовного походження (наприклад: укр. *беж*, *декольте*, *плісе*, *хакі*; рос. *индиго*, *маренго*, *терракот*, *факсимиле*, *екстра* та ін.).

Аморфізаційні зміни, що становлять утрату або редукцію формотворення прикметниками (перші два пункти), розглядаються в працях з історичної морфології української та російської мов, тобто становлять аморфізаційні зміни, зафіксовані в розвитку цих мов. Причиною втрати українськими та російськими нечленними прикметниками відмінкової словозміни визнають той факт, що іменні прикметники більше не виконували синтаксичної функції означення, мали предикативні функції. Відмінкові форми нечленних прикметників залишилися тільки в сталих виразах (наприклад: на *босу* ногу) [19, с. 224–237; 37, с. 219–240; 50, с. 165; 63, с. 300–302; 112, с. 376–378].

Іншим виявом аморфізації, що спостерігається в історичному розвитку аналізованих мов, є втрата ад'єктивної словозміни синтетичними формами вищого ступеня порівняння російської мови – у минулому форми на *-ейш/-айш-(-ий)*. Форми вищого ступеня порівняння припинили відмінюватися за родами, числами та відмінками (наприклад: *белее, красивее*) після втрати синтаксичної функції означення. У сучасній російській мові форма вищого ступеня порівняння в більшості випадків становить застиглу форму ступеня порівняння називного відмінка однини середнього роду, рідше – чоловічого [19, с. 230, 233–235; 20, с. 173; 25, с. 200–219; 37, с. 241–245; 63, с. 300–302; 141]. К. В. Горшкова [37] стверджує, що оскільки назви об'єктів порівняння могли бути формами, різними за родами, числами, то двостороння семантична співвіднесеність категорії ступеня порівняння знаходилася в протиріччі з односторонньою її залежністю від суб'єкта оцінки інтенсивності. У результаті відповідність формі суб'єкта стає неактуальною для категорії ступеня порівняння, що призводить до ранньої втрати словозміни формами ступеня порівняння [37, с. 241–242]. В українській мові аналогічний процес не відбувся. Таку відмінність можна пояснити, перш за все, тим, що синтаксичні функції форм ступеня порівняння прикметника української та російської мов різняться. Форми ступеня порівняння прикметника української мови виконують атрибутивні функції, тоді як російської – предикативні (наприклад: укр. *Як ідеши удвох, дорога стає коротша; Найкраще зерно ховається на дно; Як коротші кроки, то довше життя*; рос. *Был у друга, пил воду – показалаь слаще мёду; Здоровье дороже золота; Враг хитер, но мы хитрее, враг силен, но мы сильнее*).

Окрім як в історичному розвитку, ад'єктивні аморфізаційні зміни спостерігаються й у сучасних російській та українській мовах. Ці зміни виявляються в появі питомих (таких, що є власне українськими та власне російськими) та іншомовних незмінюваних одиниць з атрибутивною семантикою. Однак у лінгвістичній літературі погляди щодо шляхів ідентифікації саме незмінюваних прикметників різняться (див. напр. [75; 109–

111]). У працях, присвячених дослідженню морфології сучасних української та російської мов, незмінювані прикметники розглядають як вияви аналітизму [69, с. 103; 110, с. 137–150] та аморфізму [151, с. 351–353]. Оскільки незмінювані прикметники характеризуються відсутністю формотворення, незважаючи на тривалу традицію визначення незмінюваних прикметників аналітичними, доцільніше віднести їх до виявів саме аморфізму, а не аналітизму.

Чітко визначити склад незмінюваних прикметників досить складно. Однією з причин є проблема у визначенні частиномовної належності незмінюваних одиниць з атрибутивною семантикою. Виявляється проблемним визначення незмінюваними прикметниками українських та російських атрибутивних одиниць таких груп:

1) іншомовні незмінювані атрибутивні одиниці на кшталт укр. *брутто*, *декольте*, *маренго*, *плісе*, *хакі*; рос. *ассорти*, *барокко*, *брюки гольф*, *валансьен*, *онлайн* тощо;

2) препозитивні одиниці на кшталт *фото-*, *радио-/радіо-*, *теле-*, *кино-/кіно-*, *авиа-/авіа-* та ін.;

3) препозитивні незмінювані одиниці на кшталт укр. *веб-сайт*, *дискурс-аналіз*, *інтернет-клуб*; рос. *бизнес-виза*, *спа-процедури*, *фэйс-контроль* тощо;

4) препозитивні власне українські та російські незмінювані одиниці на зразок укр. *горе-керівник*, *диво-засіб*, *жар-птиця*, *чудо-юдо*; рос. *жар-птица*, *царь-рыба*, *чудо-богатырь*, *чудо-дерево* тощо.

Найчисельнішу групу незмінюваних одиниць з атрибутивною семантикою як української, так і російської мови, становлять іншомовні атрибутивні одиниці на кшталт укр. *беж*, *брутто*, *плісе*, *хакі*, рос. *апаш*, *модерн*, *пике*, *рококо*. Ці одиниці кваліфікують як незмінювані прикметники (див. напр. [23; 71; 122]), виокремлюють в окрему частину мови (див. напр. [109–111]), деякі лінгвісти такі одиниці розглядають у складі системи іменника або прислівника (див. [75; 102]) і, зрештою, Г. О. Золотова [61] відносить незмінювані

прикметники (за Г. О. Золотовою, «аналітичні прикметники») до «проблемної зони» між прикметниками та іменниками [61, с. 81].

Підставою для характеристики іншомовних атрибутивних одиниць незмінюваними іменниками або прислівниками стала наявність омонімії між іншомовними незмінюваними прикметниками, іменниками, прислівниками (наприклад: рос. *пианиссимо* 1 (імен.), *пианиссимо* 2 (прикм.), *пианиссимо* 3 (присл.) [126]: *идеальное пианиссимо, играет пианиссимо*; укр. *плісе* 1 (імен.), *плісе* 2 (прикм.) (СУМ 1975 т. 6, с. 586): *виготовлення плісе у Львові, тканини плісе*). Через це потрібно з'ясувати, у яких випадках і чому з'являється міжчастиномовна омонімія та які з одиниць з атрибутивною семантикою можна розглядати як незмінювані прикметники. Специфіка функціонування одиниць з атрибутивною семантикою та мова-джерело запозичення залежать від сфери, яку слово обслуговує, тому розподілимо іншомовні номінативні одиниці з атрибутивною семантикою, вибрані з тлумачних і орфографічних словників із частиномовним маркером прикметника (РОС 2007; СУМ 1970–1980), за такими критеріями:

а) ознака за кольором: укр. *беж, бордо, електрик, маренго, сомон, фрез, хаки*; рос. *бисмарк-фуриозо, массака, сур, экрю* тощо;

б) ознака за фасоном одягу та тканиною: укр. *декольте, муліне, плісе, фантазі*; рос. *аплике, букле, годе, джерси, галифе, кимоно* тощо;

в) ознака за сортом, породою, фірмою і т.д.: рос. *адидас, нью-гемпшир, хаки-кембелл* тощо;

г) ознака за стилем, напрямом і т.д.: укр. *антик, маркетрі*; рос. *альсекко, барокко, ретро, рокайль, хеви-метал* тощо;

д) музичні терміни: рос. *модерато, пиколло, соло* та ін.;

е) мови або мови і народи: рос. *бамана, банту, кхаси, малаялам, маори, нуэр, руанда*;

ж) інші ознаки в галузях економіки, кулінарії, моди, садівництва, хімії та ін.: укр. *брутто, факсиміле*; рос. *ални, ассорти, бонсай, буфф, вамп, комильфо, нон-стоп, офлайн*.

Одразу можна відмітити, що дослідники української мови тяжіють до визначення іншомовних одиниць з атрибутивним значенням іменниками, тому прикладів української мови в переліку, наведеному вище, значно менше, тоді як російської – прикметниками. Однак особливості актуалізації цих одиниць у контексті обох мов є переважно аналогічними (пор. з укр. рос. *брюки гольф, рубашка джерси, пряжа букле, платье кимono, шоколад миньон, кроссовки адидас, виноград матраса, куры ню-гемпшир, язык каннада, язык ибо, сосна бонсай, вермишель екстра, кофе глясе, номер люкс, режим онлайн тощо). Через таку невідповідність необхідно встановити дійсну частиномовну належність іншомовних одиниць з атрибутивною семантикою.*

Найменшу кількість розбіжностей було знайдено у визначенні прикметниками одиниць, які є ознаками за кольором. Однак потрібно прокоментувати, чому одиниці з атрибутивною семантикою на позначення кольору є прикметниками. Більшість таких одиниць в українській та російській мовах стоять у постпозиції, як у мові-джерелі іншомовної одиниці, наприклад: укр. *кофта беж, диван бордо*; рос. *брюки индиго, платье экрю*.

В українській та російській мовах такі одиниці переважно представлені парами омонімів різних частин мови – прикметниками та іменниками. Омонімічність одиниць призводить до появи абсолютних синонімів, які представлені омонімом-іменником, з одного боку, та словосполученням іменника *колір* (укр.)/*цвет* (рос.) з омонімом-прикметником (наприклад: укр. *индиго* та *колір индиго (сукня (кольору) индиго)* тощо; рос. *экрю* та *цвет экрю (футболка (цвета) экрю)* тощо), з іншого.

На цьому перелік відмінностей іншомовних одиниць на позначення кольору в порівнянні з власне українськими та власне російськими прикметниками завершується (пор. укр. *жовта сукня і сукня беж, рожевий колір і колір сомон*; рос. *красный цвет і цвет бисмарк-фуриозо, синий плед і плед электрик*). Визначення таких одиниць якісними прикметниками є логічним, оскільки вони позначають ознаку, яка сприймається органами чуття, та не відрізняються суттєво від подібних власне російських та власне

українських. Таким чином, іншомовні одиниці з атрибутивною семантикою на позначення кольорів є прикметниками, а отже, виявами аморфізму в ад'єктивній системі.

Як зазначає В. А. Ніконов [104], з часом деякі з іншомовних незмінюваних прикметників російської мови не втрималися в мові, деякі набули російських суфіксів (наприклад: *бежевий, терракотовый*), хоча таке пристосування до норм російської мови не стало послідовним: у мові з'явилися прикметники *бежевий, бордовый, индиговый* і т. ін., однак не з'явилося адаптованих прикметників, похідних від більшості іншомовних незмінюваних прикметників (наприклад: *сур, хаки, электрик* тощо) [104]. Аналогічний процес спостерігається в сучасній українській мові (наприклад: *беж – бежевий, бордо – бордовий*).

Іншими групами, одиниці яких можуть трактувати іншомовними незмінюваними прикметниками, є одиниці на позначення ознак за сортом, породою та ін. і ознак за стилем, напрямом та ін. Майже всі одиниці цих груп у словниках сучасної української мови позначаються іменниками (наприклад: *бароко, модерн, мокко, ретро*). Подібні одиниці в словниках російської мови позначаються прикметниками й іменниками (наприклад: *барокко, диско, кантри, модерн, ретро, техно*). Зрозуміло, що омонімами-іменниками ці номінативні одиниці можна визначити, якщо вони самостійно позначають сорт, стиль тощо (наприклад: укр. «...яка була виповнена духом ірраціональної естетики *бароко*, загадковості та кончетизму» (ЛСД 2007, с. 401); рос. «Для А. [*ампира*] характерны парадная торжественность, масштабность монументальных форм...» (БСТС 2008, с. 19). Важливим є той факт, що на сучасному етапі використовують частіше саме іменники.

Одиниці з атрибутивною семантикою цієї групи української або російської мови можна визначити іменниками або прикметниками. Іменниками є ці одиниці, тільки якщо вважати, що в словосполученнях *стиль модерн, стиль кантри, утки хаки-кембел, порода ньюфаундленд, кроссовки адидас, капуста провансаль* та ін. атрибутивна одиниця виступає прикладкою, адже цей різновид

означення може бути постпозитивним і виражений іменником [30, с. 524–525; 56, с. 33–35]. Тоді обидва іменники мали б узгоджуватися у відмінку, що неможливо перевірити на прикладі наших одиниць, оскільки вони не відмінюються, однак можна навести приклади подібних словосполучень з відмінюваними українськими та російськими словами, наприклад: укр. *стилю романтизму*; *стилю класицизму*; *кури порід фенікс, барвиста і брама*; рос. *яблоня сорта «Антоновка»*; *история стиля классицизма*. Як бачимо, прикладками можуть бути одиниці на позначення ознаки за стилем, напрямом, тоді як одиниці, які позначають ознаки за породами, сортами тощо, у реченні поєднуються з опорним словом способом прилягання. Робимо висновок, що іншомовні одиниці з атрибутивною семантикою на позначення ознак за стилем, напрямом, сортом, породою і т. д. є іменниками. Вони не становлять вияви аморфізму в ад'єктивній системі.

Іншу групу, одиниці якої можуть визнавати незмінюваними прикметниками (див. [71; 109–111]), формують препозитивні одиниці на кшталт *авіа-/авиа-*, *аеро-/аэро-*, *альфа-*, *бібліо-/библио-*, *гідро-/гидро-*, *енерго-/энерго-*, *радіо-/радио-*, *стерео-*, *теле-*, *фото-* тощо. Деякі з таких одиниць набувають певної синтаксичної самостійності (наприклад: укр. *кіно, радіо, фото*; рос. *авто, радио, фото*). У багатьох випадках така одиниця не може використовуватися самостійно (тільки з афіксами або іншим коренем, наприклад: *аквакультура, акваріум/аквариум, бароапарат/бароаппарат, гідромеханіка/гидромотор, велотренажер*), тобто є зв'язаними коренями (*авіа-/авиа-*, *аеро-/аэро-*). Якщо такі одиниці не становлять окремого слова, то вони не можуть виконувати типові синтаксичні функції прикметника. Через високу відтворюваність таких одиниць логічніше їх розглядати навіть не як зв'язані корені, а як префіксоїди. Таким чином, аналізовані одиниці не є незмінюваними прикметниками, а отже, не є виявами аморфізму в ад'єктивній системі.

Препозитивні елементи в одиницях на зразок укр. *арт-кафе, веб-сайт, бізнес-клас, дискурс-аналіз, інтернет-клуб*; рос. *бизнес-виза, байк-клуб*,

спа-процедуры, топ-модель, фэйс-контроль та ін. також не визнаємо незмінюваними прикметниками, оскільки ці одиниці становлять або запозичені словосполучення, або запозичені моделі. Більшість таких одиниць походять від складних іменників і їх сполучень сучасної англійської мови (наприклад: *business-class flight, business visa, face control, spa services, top model; web browser, web chat, web pad, web technology* тощо). Окрім одиниць, які утворилися від іншомовних сполучень, у сучасних російській і українській мовах утворилася модель творення сполучень, аналогічних до запозичених (наприклад, поряд із запозиченими *топ-альбом, топ-композиція, топ-менеджер, топ-модель* тощо утворюється модель *топ- + «суб'єкт»*, на основі якої можна утворити одиниці на кшталт *топ-сотрудник, топ-студент, топ-магазин* тощо).

Окрему групу одиниць з атрибутивною семантикою складають препозитивні означальні елементи в одиницях на кшталт укр. *горе-керівник, диво-засіб, жар-птиця, чудо-юдо*; рос. *жар-птица, царь-пушка, царь-рыба, чудо-богатырь, чудо-дерево* тощо. Для сучасних української та російської мов ці одиниці є нетиповими, оскільки в препозиції стоїть іменник, який виступає в ролі означення, однак не є прикладкою, аргументи на користь цього погляду подамо далі.

На основі тлумачення прикладки, викладеного в працях Л. Теньєра [147], В. В. Бабайцевої та Л. Ю. Максимова [136], І. Р. Вихованця [30], А. П. Загнітка [55–56], прикладка – це особливий тип означення, який характеризується такими структурно-семантичними ознаками: (1) наявність компонентів номінації та означування предмета («прикладки, означуючи предмет, надають йому іншу назву» [136, с. 119]); (2) переважна постпозиція; (3) відсутнє узгодження присудка з прикладкою; (4) прикладка узгоджується у формі відмінка з означуваним, переважно відмінюється [55, с. 504–506; 136, с. 119; 147, с. 178–181]. У підручнику В. В. Бабайцевої та Л. Ю. Максимова [136] подаються такі правила визначення прикладки відповідно до семантики (жирним шрифтом виділена прикладка):

1) «загальна назва» + «власна назва (важливіша інформація)» (неістоти) (наприклад: укр. *ріка Південний Буг*, рос. *газета «Факты»*);

2) «загальна назва» + «власна назва (ПІБ)» (наприклад: *актер Том Еліс*);

3) «загальна назва» + «загальна назва» (можливі варіанти відповідно до важливості інформації).

В. В. Бабайцева [7; 8] відзначає важливість орієнтації на семантичний критерій у визначення того, чи є аналізоване слово прикладкою. Базуючись на висвітлених положеннях, можна стверджувати, що препозитивні атрибутивні елементи в одиницях укр. *диво-засіб*, *жар-птиця*; рос. *царь-пушка*, *чудо-дерево* тощо не відповідають більшості критеріїв, зокрема, не відмінюються, є препозитивними і, найважливіше, не мають номінативно-атрибутивного значення.

Можна припустити, що подібні атрибутивні одиниці походять від іменних прикметників, які за формою збігалися з іменниками, відрізнялися тільки синтаксичною функцією. Написання через дефіс зумовлено обов'язковою контактною препозицією атрибутивних одиниць відносно означуваного іменника. У сучасних українській та російській мовах одиниці з атрибутивною семантикою *горе-*, *диво-/чудо-* та ін. характеризуються продуктивністю, хоча, очевидно, невисокою. Одиниці *горе-*, *диво-/чудо-* наближуються до префіксоїдів (*VELO-*, *TELE-* та ін.).

Отже, незмінюваними прикметниками було визначено тільки іншомовні незмінювані одиниці з атрибутивною семантикою, які несуть значення ознаки за кольором, за фасоном одягу, матеріалом тканини та деякі інші ознаки на кшталт укр. *бордо*, *маренго*, *плісе*, *хакі*; рос. *ассорти*, *валансьен*, *галифе*, *гольф*, *онлайн*. Причиною появи іншомовних незмінюваних прикметників є запозичення цих одиниць зі збереженням традиції, як орфографічної та/або орфоепічної, так і граматичної (незмінюваність та контактна пре- або постпозиція), мови-джерела або мови-посередника запозичення, що завадило встановленню аналогії ознак іншомовних незмінюваних прикметників з

ад'єктивними відмінковими формоделями. Нагадаємо, що в сучасних українській та російській мовах є приклади адаптації іншомовних незмінюваних прикметників до морфологічної системи цих мов (наприклад: укр. *беж* → *бежевий*, *бордо* → *бордовий*, *піке* → *пікейний*, *декольте* → *декольтований*; рос. *терракот* → *терраотовый*, *кашмири* → *кашмирский*, *джерси* → *джерсовый*, *плиссе* → *плиссированный*), до того ж обидва варіанти прикметників можуть без обмежень функціонувати в мовах.

У результаті дослідження ад'єктивних аморфізаційних змін можна встановити діапазон впливу виявів аморфізму в прикметниковій системі на загальну типологічну кваліфікацію української та російської мов. Діахронічні аморфізаційні зміни в ад'єктивних системах української та російської мов (утрата відмінкової словозміни українськими та російськими нечленними прикметниками, утрата ад'єктивної словозміни формами ступеня порівняння прикметників російської мови) були зумовлені внутрішньомовними чинниками розвитку синтаксичної системи мови та надлишковістю прикметникових форм (членні прикметники витіснили давніші нечленні), яка зумовила часткову або повну дефункціоналізацію ад'єктивної словозміни, тому ці зміни не мали жодного впливу на загальну типологічну характеристику мов.

Іншомовні незмінювані прикметники також не впливають на загальну типологічну характеристику сучасних української та російської мов, оскільки складають малу частку прикметників, характеризуються комунікативною обмеженістю (переважно вузькою сферою використання), та деякі з них мають адаптовані відповідники.

2.4. Аморфізаційні зміни в системі дієслова української та російської мов

У сучасних українській і російській мовах дієслово є змінюваною частиною мови, що характеризується загальночастиномовним значенням

процесуальності, яке виражається в непередикативних категоріях виду й стану та в передикативних словозмінних категоріях способу, часу й особи. Визначення словозмінного або несловозмінного характеру конкретної непередикативної категорії становить деяку проблему: непередикативні категорії можуть бути як словозмінними, так і несловозмінними.

Численні праці присвячені дискусії щодо словозмінного або несловозмінного характеру категорії виду дієслова (див. [1; 80; 86; 149]). Для цієї роботи характер категорії виду є актуальним питанням, оскільки, по-перше, шукати вияви аморфізму можна тільки в системі словозмінних категорій. По-друге, у системі дієслова визначення словозмінного характеру категорії виду може змінити погляд на інфінітив як незмінювану форму дієслова. Друга причина зумовлена тим, що якщо категорія виду в інфінітива визнається словозмінною, то в аспекті дослідження виявів аморфізму інфінітив стає прикладом класу, що піддався редукції словозміни, якщо несловозмінною – повній утраті граматичного варіювання. У першому розділі було з'ясовано деякі методологічні та теоретичні питання для ідентифікації аморфізаційних змін, у підсумку було вирішено проблему визначення словозмінного або несловозмінного характеру категорій, встановивши співвідношення понять *формотворення* і *словотворення*. Так, словозмінною категорією може вважатися та, яка об'єднує в собі форми слова, що характеризуються тотожністю лексичного значення, протиставляються за елементарним граматичним значенням (актуалізується одна з граем певної категорії). Такий критерій буде використано відносно категорії виду дієслова.

Категорія виду характеризується двома типами видової кореляції: виділяються співвідносні за видом (наприклад: укр. *робити* – *зробити*, *підкосити* – *підкошувати*; рос. *решить* – *решать*, *мстить* – *отомстить*) та неспіввідносні (наприклад: укр. *заспівати*, *локалізувати*; рос. *актуализировать*, *спать*) дієслова. Деякі лінгвісти (див. напр. [1]) характеризують категорію виду як таку, що є несловозмінною, класифікаційною, посилаючись на наявність неспіввідносних за видом

одновидових дієслів. Вважаємо, що такий аргумент не є достатнім для того, щоб заперечити словозмінний характер категорії виду. Радше, категорія виду може вважатися такою, що є непослідовно словозмінною, такою, що об'єднує форми дієслова та власне лексеми.

Отже, категорія виду – це непредикативна дієслівна категорія, яка об'єднує в собі систему протиставлених між собою дієслівних форм і лексем зі значенням внутрішньої обмеженості/необмеженості, цілісності/нецілісності [80, с. 49–51].

Категорія стану дієслова є також непредикативною дієслівною категорією, що характеризується неоднозначним словозмінним або несловозмінним характером. Категорія стану має двограмемну семантичну структуру, реалізується в грамах активного й пасивного стану. Опозиція дієслівних форм активу й пасиву спостерігається тільки в перехідних дієсловах, що свідчить про непослідовно словозмінний характер цієї дієслівної категорії.

Категорії виду та стану в аспекті дослідження аморфізаційних змін актуальні для інфінітива та дієприслівника, дослідження яких подаватиметься далі. Іншою аморфізаційною зміною стала втрата форми супіна, властивої праслов'янській та малою мірою раннім староукраїнській і староросійській мовам. Супін розвився на базі форми знахідного відмінка віддієслівних іменників з основою на *-i*. Функціонально супін був обмежений та близький до інфінітива, від якого відрізнявся специфічним формантом і дистрибуцією (залежний від супіна іменник мав форму родового відмінка, інфінітива – знахідний). Уже в XV ст. форми супіна зникли зі староукраїнської та староросійської мов. Утрата супіна спричинена низькою частотністю використання та його функціональною близькістю до інфінітива, зрештою супін і був заміщений інфінітивом [19, с. 302; 20, с. 224; 108, с. 124–125].

Окрім незмінюваних форм дієслова, аморфізаційною зміною є редукція в системі категорії часу. У праслов'янській мові спочатку існувало протиставлення двох систем часу: теперішнього і минулого. Якщо в системі теперішнього часу виділялася одна грама, що спостерігається і в подальшій

історії розвитку категорії часу, то відношення минулої дії до моменту мовлення актуалізувалося чотирма грамами – аористом, імперфектом, перфектом і плюсквамперфектом, як у праслов'янській, так і в давньоруській мові [63, с. 313; 67, с. 288–290]. У сучасних українській і російській літературних мовах існує тільки одна грама минулого часу. У староукраїнській і староросійській мовах траплялися залишки імперфекта (під впливом церковнослов'янської традиції) та аориста, однак згодом ці грами зникли, оскільки їхні значення передавалися наявною в мовах формою минулого часу (перфекта) та іншими засобами (переважно лексичними та синтаксичними). У сучасних українській і російській літературних мовах єдиним залишком сигматичного аориста є форма дієслова *бути* (< *быти*) 2–3 особи однини – укр. *би* (*б*), рос. *бы* (*б*) [63, с. 327–337; 67, с. 290–292; 108, с. 115–118; 171, с. 621]. Отже, причина аморфізаційних змін є внутрішньомовною, вона полягала в тому, що систему дієслівної категорії було редуковано через утрату потреби в передаванні специфічних значень аориста та імперфекта дієслівними формами.

2.4.1. Становлення інфінітива як вияву аморфізму.

Інфінітив визначається лінгвістами як незмінювана (див. [78, с. 198–199]) або неозначена (див. [152, с. 158–159]) непередикативна форма дієслова. Інфінітив розвився на базі основ перфекта, є іменною формою давально-місцевого відмінка однини віддієслівного іменника на *-ti* і *-tu* [67, с. 255; 108, с. 124].

Система граматичних категорій протягом історії розвитку інфінітива української та російської мов була обмеженою. У цій непередикативній формі дієслова не актуалізуються словозмінні дієслівні категорії часу, особи, способу. Інфінітив є незмінюваною формою дієслова, що вступає в парадигматичні зв'язки з дієслівними формами часу, способу, особи, і виступає початковою формою для дієслівних форм. Отже, інфінітив сучасних української та російської мов за своїм походженням є формою давально-місцевого відмінка однини віддієслівного іменника, який втратив іменну словозміну та набув граматичні категорії виду та стану через внутрішньомовну причину – зміну

синтаксичної функції [19, с. 274–275; 20, с. 206, 223–224; 37, с. 344–350; 63, с. 355–357; 67, с. 255; 108, с. 124].

Із часів виникнення інфінітивів характеризувався близькою до іменників синтаксичною функцією. У сучасних українській і російській мовах інфінітив як непередикативна форма дієслова може виконувати як типову дієслівну функцію частини складеного присудка (наприклад: укр. *Соловей тоді починає співати, як нап'ється води з березового листя*; рос. *Кто называет себя должником, тот хочет заплатить*), так і такі нетипові для дієслова синтаксичні функції, як підмет (наприклад: укр. *Оженилися – не дощик переждати*; рос. *Ученого учить – только портить*), додаток (наприклад: укр. *Доходять до нас вісті, що хочуть нам дати їсти*; рос. *Сестра просила вернуться к вечеру*), означення (наприклад: укр. *У Дарини не було бажання мандрувати так далеко, однак його прохання їхати пролунало, як наказ*; рос. *У него появилось желание убежать отсюда*), обставина мети (наприклад: укр. *Уся сім'я поїхала привітати Люсю з нагородою*; рос. *Он поехал в санаторий подлечиться*).

Таке різноманіття синтаксичних функцій та власне походження інфінітива спричинило дискусії з приводу частиномовної належності цієї форми, зокрема появу ідеї про інфінітив як клас номінативних одиниць, ближчий за своїми ознаками до іменника, тобто як про результат синтаксичної субстантивації (див. [31, с. 118–120]). Однак, окрім різноманіття синтаксичних функцій, зокрема наявності типової дієслівної, усвідомлення інфінітива початковою формою дієслова, провідною є його роль у формуванні інших форм дієслова.

Інфінітивна основа є первинною для творення дієслівних форм минулого часу, умовного способу, дієприкметників минулого часу, дієприслівників доконаного виду. Особливо актуальним інфінітив став після появи грамеми майбутнього часу. Визначну роль інфінітива у творенні форм майбутнього часу продемонстровано в табл. 2.5, яку було створено на основі інформації про еволюцію грамеми майбутнього часу в історії розвитку української мови [67, с. 288, 292–296, 328–329; 108, с. 115–118; 119, с. 54–70]. Інфінітив

використовували з часів зародження майбутнього часу, коли праслов'янська (форма теперішнього часу дієслів *byti, imeĭi, nasĕti, vьsĕti, jĕti, хьtĕi* + інфінітив доконаного виду) та давньоруська (форма теперішнього часу дієслів *начати, почати, имѣти, хотѣти, яти* + інфінітив доконаного виду) форми *futurum primum* мали характер словосполучення з модальним значенням (хотіння, бажання, облігаторності тощо). У сучасних українській і російській мовах функціонує аналітична форма майбутнього часу, утворена за допомогою форми майбутнього часу допоміжного дієслова укр. *бути*, рос. *быть* та інфінітива недоконаного виду (наприклад: укр. *буду писати, будеш іти, будемо працювати*; рос. *буду рисовать, будет покупать*). Усі необхідні граматичні

Таблиця 2.5

Еволюція форм майбутнього часу української мови

Мова Форма майбутнього часу	Спільнослов'янська	Давньоруська (VII – XIII/XIV ст.)	Староукраїнська (XIV – XVIII ст.)	Сучасна українська літературна
Майбутній доконаний	¬- + основа теп.ч. + -□	¬- + основа теп.ч. + -□	¬- + основа теп.ч. + -□	¬- + основа теп.ч. + -□
Futurum primum	$\begin{matrix} (byti) \\ V_{\text{теп.-майб.}} \text{ imeti} + \text{inf}_{\text{ок.виду}} \\ (x.teti) \end{matrix}$	$\begin{matrix} (byti) \\ V_{\text{теп.-майб.}} \text{ imeti} + \text{inf}_{\text{ок.виду}} \\ (x.teti) \end{matrix}$	$\begin{matrix} (byti) \\ V_{\text{теп.-майб.}} \text{ imeti} + \text{inf}_{\text{ок.виду}} \\ (x.teti) \end{matrix}$	відсутні
Futurum exactum	$V_{\text{теп.-майб.}}(byti) + PP - lъ -$	$V_{\text{теп.-майб.}}(byti) + V_{\text{мин.}} - lъ -$	$V_{\text{теп.-майб.}}(byti) + V_{\text{мин.}} - lъ -$	відсутні
Інші форми	відсутні	відсутні	$V_{\text{теп.-майб.}}(byti) + \text{inf}_{\text{недок.виду}}$	$V_{\text{майб.}}(byti) + \text{inf}_{\text{недок.виду}}$
			$\text{inf}_{\text{недок.виду}} + V_{\text{теп.-майб.}}(umati)$	$\text{inf} + -m - + -\square$

Умовні скорочення до табл. 2.5:

¬- – префікс зі значенням доконаного виду; -□ – флексія; $V_{\text{теп.-майб.}}(X)$ – форма теперішньо-майбутнього часу дієслова X ; $V_{\text{майб.}}(X)$ – форма майбутнього часу дієслова X ; $V_{\text{мин.}}(X)$ – форма минулого часу дієслова X ; inf – інфінітив; - x - суфікс x ; PP - x - – дієприкметник з суфіксом x .

значення виражені аналітично у формі допоміжного дієслова, тому немає потреби в словозміні інфінітива.

Інфінітив є непередикативною формою дієслова та входить до складу парадигми дієслова. Оскільки він позбавлений словозмінних категорій часу, особи, способу, у лінгвістичній літературі інфінітив характеризується як незмінювана форма дієслова. Наявність форм виду та/або стану в інфінітива зумовлена потребою передавати значення завершеності/незавершеності, суб'єктності/об'єктності дієслів. Категорії виду та стану, притаманні інфінітиву, мають непослідовно словозмінний характер, тобто хоча ці категорії не охоплюють усі інфінітиви, у мовах представлені форми виду та стану інфінітива. Такий характер категорій ставить під сумнів абсолютну незмінюваність інфінітива.

Існує думка, що визначення словозмінного або несловозмінного характеру будь-якої категорії має відбуватися за більшістю виявів [22, с. 216], однак у цій праці не можна не брати до уваги факт наявності форм виду та стану в дієслова. Так, інфінітив має регулярні ознаки незмінюваної форми дієслова та нерегулярні ознаки змінюваної форми, що характеризується наявністю протиставлених форм виду та стану.

Аморфізація інфінітива спричинена внутрішньомовними потребами дієслівної системи. У зв'язку зі специфікою описаних вище синтаксичних і морфологічних функцій інфінітив аморфізується і стає початковою незмінюваною формою дієслова. Інфінітив складається з класу абсолютно незмінюваних одиниць (які не мають форм виду та стану) та класу одиниць, змінюваних за видом та/або станом.

2.4.2. Дієприслівник як вияв аморфізму. Дієприслівник розвився на основі коротких (нечленних) дієприкметників теперішнього та минулого часу в ранніх староукраїнській і староросійській мовах. Становленню дієприслівника як дієслівної форми сприяла синтаксична функція тогочасного короткого дієприкметника, який у давньоруській мові спочатку використовувався як іменна частина складеного присудка та означення, пізніше

короткі дієприкметники втратили можливість виступати в реченні в атрибутивній функції. Така зміна в синтаксичній функції коротких дієприкметників спричинила втрату актуальності прикметникових категорій, які слугували для узгодження з іменниками, що призвело до скорочення переліку словозмінних категорій (роду, числа, відмінка) цих дієприкметників [63, с. 360]. У сучасних українській і російській мовах дієприслівник виступає в реченні у двох синтаксичних функціях: як другорядний присудок та обставина (наприклад: укр. *Крутою дорогою прямуючи, попереду мало побачиш; Обточуючи залізничну рейку, зрештою виточиш голку*; рос. *Не учась, и лаптя не сплетьшь; Снявши голову, по волосам не плачут*).

У російській мові залишилася тільки одна форма колишніх коротких дієприкметників, а саме, форма називного відмінка чоловічого/середнього роду однини. У теперішньому часі ця форма отримала кінцевий афікс ['а] (-я), у минулому – [ъ], [въ] (після падіння редукованих – нульовий афікс, [в]). У сучасній російській мові зберіглася тільки друга форма (на -в). Ці форми дієприкметників трансформувалися в дієприслівники недоконаного та доконаного виду (наприклад: рос. *приседая – присев, сияя – сияв, укалывая – укол*). В українській мові зазначені форми вийшли з ужитку в XVII – XVIII ст. Окрім форми колишнього називного відмінка чоловічого/середнього роду однини, в українській і російській мовах зберігаються форми називного відмінка жіночого роду однини. На основі цих форм у мовах розвилися дієприслівники з суфіксом -у(а)чи (наприклад: укр. *говорячи, несучи, працюючи*; рос. *будучи, умеючи, крадучись*), сучасні дієприслівникові форми від перехідних дієслів (наприклад: укр. *робившись, ухилившись*; рос. *растегнувшись, умывшись*) та утворення з суфіксом -вши (-ши) (наприклад: укр. *написавши, піднявши*; форми, властиві російському усному мовленню з суфіксом -вши замість -в: *прочитавши, распахнувши, откативши* та ін.) [19, с. 303–304; 20, с. 222–223; 37, с. 336, 350, 352–357; 63, с. 357–361; 67, с. 272–273; 77, с. 128].

Дієприслівник сучасних української та російської мов характеризується наявністю граматичних категорій виду та стану. Ці категорії успадковуються

дієприслівником від твірної основи, а отже, мають несловозмінний характер, тобто видові пари дієприслівників не представляють видові дієприслівникові форми. Деякі лінгвісти визначають, що до морфологічної системи дієприслівника входить категорія часу, яка має двограмемну структуру – теперішній і минулий час (див. [31, с. 320–323; 35, с. 222–223]). Однак через брак аргументів і специфіку темпоральної семантики дієприслівників (не традиційне для граматичної категорії часу значення співвіднесеності з моментом мовлення, а співвіднесеність з основною дією та залежність від основного дієслова; відносний час) не можна виділити категорію часу в дієприслівника.

На основі дослідження системи морфологічних категорій дієприслівника можна дійти висновку, що дієприслівник сучасних української та російської мов є аморфним дієслівним граматичним розрядом. Дієприслівник розглядається в цьому дослідженні, оскільки походить від змінюваного дієслівного утворення – дієприкметника. Це було виявлено завдяки аналізу аморфізаційних змін в історичному розвитку мов. Аморфізація короткого дієприкметника спричинена зміною синтаксичної функції від означення до обставини та вторинного присудка. Неактуальні для цих синтаксичних функцій категорії було втрачено, і дієприслівник перетворився на незмінювану форму дієслова з класифікаційними категоріями виду і стану. Ці аморфізаційні зміни зумовлені внутрішньомовними потребами в уніфікації надлишкової словозміни колишнього короткого активного дієприкметника.

Аморфізаційні зміни в дієслівній системі спричинено внутрішньомовними чинниками, які стали результатами дії таких стимулів:

- тенденція до вдосконалення мовної системи;
- тенденція до вираження однакових або близьких значень однією формою;
- дефункціоналізація форм або категорії;
- усунення надмірності засобів вираження;
- необхідність збереження мови в стані комунікативної придатності.

Усі ці тенденції викликані системою мови, вони не полягають у зміні типологічних ознак мови, а, скоріше, в усуненні надлишкового формотворення, тому на пропорцію типологічних властивостей не впливають, а отже, не сприяють зміні типологічної кваліфікації української та російської мов.

Висновки до розділу 2

У цьому розділі було встановлено причини аморфізаційних змін та виділено специфічні причини поряд із причинами, що є спільними для обох аналізованих мов. Для цього було виявлено та проаналізовано аморфізаційні зміни в субстантивній, ад'єктивній та дієслівній системах української та російської мов, досліджено адвербіалізацію як вияв аморфізації та основне джерело поповнення адвербіальної системи української та російської мов. У результаті дослідження аморфізаційних змін, ми дійшли таких висновків.

1. Незмінювані іменники є виявами аморфізму, оскільки характеризуються відсутністю формотворення. Невідмінювані іменники стали репрезентантом відносно нової для української та російської мов типологічної риси – аморфізму.

2. Основною причиною субстантивних аморфізаційних змін у сучасних українській і російській мовах є невідповідність номінативних одиниць механізмам субстантивної словозміни. Невідмінювані іменники не відповідають наявним у мовах формомоделям у таких аспектах:

– формально:

через вокалічний характер основи;
через фонетичне оформлення фіналі;

– у семантичному аспекті:

відмінність родової належності;
невідповідність лексичного значення субстантивної основи.

До того ж причиною невідповідності формомоделям може бути, як один з наведених чинників, так і дія комплексу цих чинників.

3. Іменники, які є невідмінюваними через невідповідність формоделам сучасних української та російської мов, є абсолютно невідмінюваними (аморфними).

4. Потенційно змінювані іменники – це іменники, які є невідмінюваними, однак відповідають субстантивним формоделам мов, переважно належать до загальноживаної лексики побутового спілкування та можуть мати змінюваний характер у просторіччі та розмовному мовленні.

5. Внутрішньомовними причинами аморфного характеру таких іменників, а отже, аморфізаційних змін в українській і російській субстантивних системах, є такі:

- омонімічність фіналі складноскороченого слова з формою іменника непрямого відмінка;
- неологічний характер невідмінюваного іменника;
- незвичний (нетрадиційний) та / або нестійкий план вираження (нетипове написання через дефіс тощо);

Специфічною внутрішньомовною причиною субстантивних аморфізаційних змін в українській мові є боротьба норми, закріпленої у чинному правописі, та системи, яка також підкріплена нормою правопису, чинного у 1928 р., і проектами реформ правопису, які пропонували більше десяти років тому.

6. Екстралінгвальними причинами аморфного характеру потенційно змінюваних іменників є такі:

- соціальні чинники, які є спільними для української і російської мов: негативна або позитивна естетична оцінка відмінкових форм цих іменників; рівень освіченості; звички й уподобання мовців; виховання; культура мовлення;
- вузька сфера застосування або комунікативна обмеженість;
- встановлення асоціативних зв'язків з вихідною одиницею мови-джерела.

Екстралінгвальною причиною, специфічною для української мови, є збереження традиції незмінюваності запозичених антропонімів мови-джерела або мови-посередника запозичення (контактування мов).

7. Адаптація незмінюваних іменників до синтетичної системи української та російської мов може здійснюватися шляхом морфемного ускладнення, використання дериваційних ресурсів, заміни відмінюваними номінативними одиницями.

Активізація процесу адаптування невідмінюваних потенційно змінюваних іменників до синтетичної граматичної системи української та російської мов залежить не стільки від можливостей мови, скільки від екстралінгвальних чинників.

8. У результаті проведення дослідження можна зазначити, що наявність субстантивних аморфізаційних змін у синтетичних українській і російській мовах не впливає на загальну типологічну характеристику мови. Необхідно відзначити, що адаптація потенційно змінюваних іменників вірогідніша в українській мові, оскільки в російській мові відсутня специфічна причина, що полягає в боротьбі варіантів правопису. Цей факт нашоухує на ідею, що адаптація субстантивних аморфних виявів є менш регулярною в російській мові, однак цю гіпотезу необхідно підтверджувати за допомогою залучення значного мовленнєвого матеріалу. Субстантивні аморфізаційні зміни не обов'язково мають бути підпорядковані синтетичним українській і російській мовам, скоріше вказують на деяку надлишкову роль флексії, однак механізми нейтралізації (адаптації до синтетичної будови) виявів аморфізму також наявні.

9. Адвербіальна система розглядається в аспекті аморфізаційних змін, хоча прислівник завжди в українській і російській мовах був аморфною частиною мови. Аморфізація номінативних одиниць змінюваних частин мови була і є основним джерелом поповнення складу прислівника. Адвербіалізуючись, одиниця втрачає непотрібні прислівнику граматичні категорії (відмінок, число, рід), змінює дистрибутивні характеристики, ізолюється з парадигми у формі, необхідній для вираження синтаксичної

функції обставини, набуває модифікованого лексичного значення (трансформованого з граматичного відмінкового) і стає прислівником, незмінюваним омонімом одиниці змінюваної частини мови. Аморфізаційною зміною в адвербіальній системі є морфологічна адвербіалізація іменників, іменниково-прийменникових сполучень, займенників, числівників, прикметників.

10. Ця зміна зумовлена внутрішньомовними потребами в поповненні адвербіальної системи. Найкращим джерелом стає аморфізація відмінкових форм змінюваних частин мови. Відбувається трансформація граматичної релятивної семантики вихідної одиниці в лексичну релятивну семантику прислівника. Основною причиною адвербіальних аморфізаційних змін, що виявляються в повній (морфологічній) адвербіалізації, є дефункціоналізація категорій іменника, займенника, прикметника та числівника.

11. Процес субстантивної адвербіалізації відбувається тільки за умови співвіднесеності лексичного значення словоформи або прийменниково-іменникового сполучення з граматичними обставинними значеннями (за наявності темпоральної, локальної та інших сем у структурі лексичного значення іменника залежно від різновиду прислівника). Для аморфізації форм іменників, числівників, займенників мають відбутися такі лексико-семантичні зміни: функціонування переважно в позавідмінкових значеннях та синкретичний характер лексичного значення адвербіалізованого сполучення. Однак врахування цих двох умов не обов'язково призводить до морфологічної адвербіалізації, оскільки адвербіалізація є досить тривалим історичним процесом.

12. Наявність однакових афіксів, похідних від флексій і прийменників, у структурі транспонованих одиниць може спричинити появу дериваційних моделей творення прислівників, які не є або не будуть результатами аморфізації.

13. Аморфний характер найпродуктивнішого способу поповнення складу прислівників не впливає на загальну типологічну характеристику синтетичних української та російської мов. Доказом цього твердження є той факт, що

адвербіалізація є дуже давнім процесом, який досі не призвів до типологічних змін.

14. В атрибутивній системі сучасних української та російської мов наявна аморфізаційна зміна, пов'язана з аморфізацією лексем і системи. Існує обмежена кількість незмінюваних атрибутивних одиниць, частиномовний характер яких є дискусійним питанням.

15. Утрата українськими та російськими нечленними прикметниками відмінкової словозміни, аморфізація форм ступенів порівняння прикметника російської мови зумовлені внутрішньомовними причинами, що полягають у зміні синтаксичної функції.

16. Незмінювані прикметники (іншомовні незмінювані одиниці з атрибутивною семантикою) є виявами аморфізму, а не аналітизму, оскільки характеризуються відсутністю формотворення. Причиною їх появи є збереження традиції, як орфографічної та/або орфоепічної, так і граматичної (незмінюваність та контактна пре- або постпозиція), мови-джерела або мови-посередника запозичення. Синтетичні українська та російська мови виробили механізми адаптації подібних ад'єктивних аморфізаційних змін шляхом використання дериваційних афіксів.

17. Отже, для української і російської мов причини аморфізаційних змін є внутрішньомовними та переважно ідентичними. Ці зміни не впливають на загальну типологічну характеристику сучасних української та російської мов, оскільки одні поширюються на малу частку прикметників, інші становлять природній діяхронічний процес очищення мови від надлишкових категорій і одиниць.

18. Аморфізаційні зміни в дієслівній системі зумовлені загальними внутрішньомовними причинами. Систему дієслівної категорії часу було редуковано через утрату потреби в передаванні специфічних значень минулого часу.

19. Інфінітив складається з абсолютно незмінюваних одиниць (які не мають форм виду та стану) та одиниць, змінюваних за видом та/або станом.

Аморфізація інфінітива спричинена внутрішньомовними потребами дієслівної системи, зумовленими зміною синтаксичних і морфологічних функцій інфінітива. За походженням інфінітив є застиглою формою давального відмінка віддієслівного іменника. Аморфізація цієї форми та поява інфінітива (у тому розумінні, яке застосовуємо в сучасних українській і російській мовах) зумовлені внутрішньомовними причинами – зміною синтаксичної функції інфінітива та набуттям дієслівних категорій виду і стану.

20. На основі дослідження системи морфологічних категорій дієприслівника дійшли висновку, що дієприслівник сучасних української та російської мов є аморфним дієслівним граматичним розрядом. Дієприслівник походить від змінюваного короткого дієприкметника, аморфізація якого спричинена зміною синтаксичної функції означення на обставинну та вторинного присудка. Неактуальні для цих синтаксичних функцій категорії було втрачено.

Таким чином, основні причини аморфізаційних змін у синтетичних українській і російській мовах є ідентичними для обох мов. Переважна більшість причин є внутрішньомовними. Більшість внутрішньомовних причин аморфізаційних змін в українській і російській мовах є спільними. Можуть відрізнитися власне аморфізаційні зміни. Виявлено тільки декілька специфічних змін.

На характер типологічної кваліфікації синтетичних української та російської мов вияви аморфізму значного впливу не справляють. В аналізованих мовах наявні механізми нейтралізації виявів аморфізму, однак вони не є обов'язковими. Як і будь-яка інша мова, українська та російська є політипологічними, вияви аморфізму становлять частку значно меншу за вияви периферійного аналітичного типу в мові та домінантного синтетичного.

РОЗДІЛ 3

ПРИЧИНИ АМОРФІЗАЦІЙНИХ ЗМІН В АНАЛІТИЧНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

У цьому розділі увага буде зосереджена на дослідженні причин аморфізаційних змін в аналітичній англійській мові. Розв'язуватимуться такі завдання:

- ідентифікація виявів аморфізму в аналітичній англійській мові;
- з'ясування причин аморфізаційних змін в аналітичній англійській мові та визначення того, які з цих причин є спільними з виявленими в попередньому розділі, які – специфічними.

3.1. Зовнішньомовні причини змін в англійській мові. Вияви аморфізму в аналітичній англійській мові

Аморфізація є процесом, притаманним як українській та російській мовам, так і англійській мові. Головною відмінністю в аморфізації української та російської мов (див. розділ 2. *Причини аморфізаційних змін у синтетичних українській і російській мовах*) є те, що для них цей процес є відносно новим, і відбувається аморфізація конкретних номінативних одиниць або певної морфологічної системи сучасних мов. Натомість в англійській мові цей процес має історичний характер, оскільки аморфізація відбулася набагато раніше та наявні стали результати в мові.

В англійській мові аморфізація є процесом, результати якого закріплені в сучасній мові. Англійська мова з часів становлення та протягом свого розвитку зазнавала значного впливу з боку інших типологічно різних мов. Цей вплив був спричинений історичними подіями, завдяки яким було створено умови для встановлення міжмовних контактів. Ці контакти є зовнішньомовними причинами мовних змін, зокрема аморфізаційних. Для української та російської мов та для решти германських мов настільки різноманітні мовні контакти не були характерними. Необхідно також звернути увагу на специфіку географічного розташування – острівну локацію території, на якій розвивалася мова. Така особливість може, по-перше, вирізнити англійську мову як у

порівнянні з українською та російською мовами, так і з іншими германськими мовами. По-друге, таке розташування передбачає відносну ізоляцію, якщо не в наш час, то точно за часів формування давньоанглійської мови.

Перед тим як виділити особливості історичного розвитку, які стали зовнішньомовними причинами змін в англійській мові, необхідно дізнатися, на який мовний матеріал натрапили прийшли на острови германські племена, які й стали в подальшому першими носіями англійської мови. В історичних розвідках знаходимо інформацію про те, що Британські острови були заселені більше, ніж 10 тис. років тому, коли становили ще частину континенту. Острови населяли неіндоєвропейські племена іберів. З 1000 р. до н. е. на острови прийшли індоєвропейські племена кельтів, до 300 р. до н. е. вони заповнили всю територію Британських островів [40, с. 4–6].

На початку нашої ери три п'ятих території Британських островів стали провінцією Римської імперії. Панування римлян тривало чотири століття до того часу, коли Римській імперії стала загрожувати суттєва небезпека з боку варварських племен, переважно германських. Римляни повернули свої легіони на материк, для оборони Італії від готів, втративши контроль над островами. Специфікою римського правління є те, що романізації (поширенню римської культури) підлягало тільки міське населення, що не дало змогу докорінно змінити автохтонне населення. У зв'язку з цим на мову кельтів майже не вплинула латина. Її вплив виявився в невеликій кількості лексичних запозичень. Після звільнення від римлян одразу розпочалася боротьба за територію між бриттами та не підкореними римлянами піктами [3, с. 105–106; 40, с. 19–22].

Спочатку бриттам удалося відбити піктів, які відійшли в гори. На цьому територіальне питання не було вирішено, тому обидва плем'я домовилися з ворожими племенами. Пікти вступили в союз зі скоттами (ірландськими кельтами) та англами, бритти – ютами. У цей час починається англосаксонське завоювання [40, с. 22–26].

Історія англійської мови та англійського народу, як визначають дослідники-історики та лінгвісти (див. [40; 65, с. 46–48, 165–170, 210–212;

192, с. 9–10; 193, с. 134; 194, с. 132; 206, с. 82]), починається із завоювання західногерманськими племенами (переважно англами та саксонцями) великої території Британських островів у 5–6 вв. н. е. Ці племена були носіями синтетичної західногерманської мови. Місцеве населення, яке складало кельтські племена (бритти, кельтизовані пікти, скотти та ін.), було носіями типологічно аналогічних мові завойовників – синтетичних кельтських діалектів [68, с. 15, 194].

У дослідженнях із кельтології кельтські мови поділяють на острівні та континентальні. Кельтські племена, які населяли Британські острови, були носіями острівних, яким, як відзначають дослідники, притаманна рання тенденція до аналітизму [68, с. 6]. Як бачимо, хоча типологічно мови автохтонного кельтського та прийшого германського населення були аналогічні, тенденції кельтської мови до аналітизації могли викликати типологічні зміни й у синтетичній давньоанглійській мові внаслідок мовних контактів.

Кельтів було витіснено на окраїни островів. Бритти чинили опір протягом двохсот років, після чого були остаточно підкорені. Через те, що, по-перше, германські племена займали панівну позицію на островах, по-друге, кельтські племена зайняли віддалені гористі й порослі лісом регіони, які були недосяжними для чужинців, вважається, що асиміляції мов прийшлих германців з мовами автохтонного населення майже не відбулося, а отже, жодних підстав для виникнення виявів аморфізму, спричиненого контактами цих мов, не було.

Попри загальну логічність такого пояснення ці причини не визнають загальноприйнятими, оскільки, по-перше, не всі кельти залишили територію, на яку прийшли германці, або загинули, тому не можна заперечити можливість контактів між носіями різних мов, по-друге, провідна позиція германців не може стати на заваді взаємовпливу кельтських і германських діалектів [3, с. 133–136]. Тому зважаючи, з одного боку, на загальну тенденцію віддаленоспоріднених синтетичних кельтських діалектів до аналітизму, з

іншого боку, на нагальну необхідність у спілкуванні між кельтами та германцями, уже в період формування давньоанглійської можна відзначити ймовірність існування контактної мови (кельтсько-англосаксонського піджину).

Результатом мовних контактів між носіями західногерманських і кельтських діалектів виявилось запозичення германцями невеликої кількості лексичних одиниць (онімів та ін.) – давній кельтський субстрат, що становить ще меншу частку в сучасній англійській мові. Зауважимо, що на цьому етапі дослідження важливими є тільки давні кельтизми, запозичені саме в час становлення давньоанглійської, тому тут нас не цікавить загальне співвідношення кельтизмів (кельтських запозичень протягом усієї історії розвитку англійської мови) з іншими класами слів сучасної англійської мови з погляду їх походження (власне англійськими, запозиченнями з латини, грецької, французької тощо). У підручнику Н. М. Амосової [3] знаходимо такі приклади загальних назв сучасної англійської мови, запозичених із кельтських діалектів того часу: *bannock* «прісний коржик» (давньоангл. *banuc*; гаельск. *bannach*), *bin* «скриня» (давньоангл. *binn* «скриня», «ясла»; гаельск. *benn* «візок»), *brock* «борсук» (давньоангл. *broc*; валлійськ. *broc*), *crag* «круча; скеля» (давньоангл. *crag*; валлійськ. *craig*), *dun* «сірувато-коричневий» (давньоангл. *dunn*; гаельск. *donn*), *down* «пагорб» (давньоангл. *dun*; гаельск. *dun*).

Далі, наприкінці 9 ст. північногерманські (скандинавські) племена зайняли північний та східний регіони Англії. Скандинавські завоювання мали періодичний характер. Поділ території між англійцями та скандинавами вирішувався підписанням мирних угод, які датчани порушували, організовуючи повстання, більшість з яких закінчувалася поразкою, що спричиняло перерозподіл територій. У 1013 р. чергове повстання дійшло мети: на нетривалий час Англію завоювали датчани.

У результаті тісного контактування між соціально рівноправними носіями північногерманських діалектів і західногерманської пізньодавньоанглійської та ранньосередньоанглійської виникли адстратні явища, зумовлені суттєвими відмінностями в засобах формотворення споріднених мов. Явища адстрату

виявилися в поступовому скороченні синтетичної парадигми (зокрема субстантивної та дієслівної) у мовах у північно-східному регіоні (регіоні контактування носіїв північногерманських діалектів та західногерманської англійської), а отже, відбулися аморфізаційні зміни. Детальніше про вияви аморфного типу в мові, спричинені контактами між скандинавами та германцями, йтиметься далі (див. п. 3.2. *Причини аморфізаційних змін в іменних частинах мови*, п. 3.3. *Аморфізаційні зміни в системі дієслова англійської мови*). На цьому тільки почалися 200 років іноземного правління Британією.

Наступною важливою для встановлення міжмовних контактів історичною подією є норманське завоювання (1066 р.). Після перемоги нормани набули панівних позицій на території Британських островів, тому мова прийшлого населення (норманський діалект давньофранцузької) мала великий вплив на мову місцевого населення (середньоанглійську). За походженням нормани були скандинавським племенем. Після ряду історичних подій з часом вони асимілювалися з французами, стали носіями французької мови. Мова завойовників характеризувалася малим ступенем синтетизму (наприклад, субстантивна парадигма складалася з двох відмінків, успадкованих від вульгарної латини, однак з часом відмінкова словозміна була повністю втрачена та ін.).

Контактування між типологічно відмінними французькою та англійською мовами, носії яких до того ж мали різний соціальний статус, сприяло появі явищ аморфізму внаслідок процесу, схожого на піджинізацію. Важливим є той факт, що крім обслуговування політичних і юридичних сфер життя населення, французька на тривалий час стала мовою викладання в англійських школах. Однак з огляду на історичний розвиток цього періоду панівну позицію займала не французька мова, а латина. У результаті мова норманських завойовників стала суперстратом для англійської мови [65, с. 167–170; 193, с. 134; 194, с. 132; 206, с. 82].

Досліджуючи англійську мову в синхронічному та діяхронічному аспектах, можна визначити, що аморфізаційні зміни відбувалися в граматичних

системах іменника, прикметника, дієслова, про що йтиметься в наступних підрозділах.

3.2. Причини аморфізаційних змін в іменних частинах мови

3.2.1. Субстантивна аморфізація в англійській мові.

Застосувавши алгоритм ідентифікації аморфізаційних змін, в англійській субстантивній системі було виявлено аморфізацію системи та поодинокі випадки аморфізації лексеми.

Під аморфізацією лексеми в англійській мові розуміємо іменники, які мали набути форм відмінка та/або числа, однак є виявами аморфізму. Таких іменників у мові мало, можна поділити на такі групи:

– збірні назви та назви організацій (наприклад: *crew, family, government, jury, team; the aristocracy, the gentry, the proletariat, the majority, the minority, the public, the youth of today*) – група А;

– деякі назви птахів, риб та інших тварин (наприклад: *grouse; carp, mackerel, plaice, salmon, trout; deer, sheep*) – група Б;

– деякі назви національностей (наприклад: *Burmese, Portuguese, Swiss*) – група В;

– деякі інші назви (наприклад: *craft* та похідні (*aircraft, spacecraft* тощо); *quid, counsel*) – група Г.

У практичних граматиках сучасної англійської літературної мови (див. [182; 183; 188; 199; 205; 207; 209]) ці іменники визначаються як такі, що мають омонімічні форми однини і множини та сполучаються з формою однини або множини дієслова, означеним або неозначеним артиклем. Репрезентантом такого іменника може бути особовий займенник однини або множини. Однак, як неодноразово відмічалось в цій праці, для будь-якої парадигми (опозиції) мають бути мінімум два члени, хоча б один з яких повинен бути маркованим, тому ці іменники справді є виявами аморфізму.

Специфікою іменників групи А (збірні назви) є той факт, що категорія числа не є актуальною для іменника, протиставлення здійснюється шляхом встановлення опозиції не «одиночність – множинність», а «ціле – частини цілого». На синтаксичному рівні визначення того, чи сполучати цей іменник з формою однини або множини дієслова, полягає в аналізі семантики іменника. Якщо іменник позначає єдину групу (окремо від індивідів, які складають цю групу), то сполучаємо його з формою однини дієслова (*My family is strong* – «родина» в цілому; *The crew works hard*). Якщо в іменнику на позначення групи осіб провідним є саме індивіди, що складають цю групу, то сполучаємо його з формою множини дієслова (*My family are very close* – усі члени родини; *The government are solving this problem*). Для деяких збірних назв, які мають можливість сполучення з формами однини і множини, навіть семантичний критерій не є обов'язковим (наприклад, у практичній граматиці з англійської мови [182] подається 18 іменників, які сполучаються з різними формами числа залежно від їхньої семантики, і 7 збірних назв (*the aristocracy* тощо), які можуть сполучатися з формами однини або множини без суттєвої різниці). Отже, причиною аморфізаційних змін збірних назв цієї групи є дефункціоналізація категорії числа іменника.

Якщо більшість попередніх іменників можуть набувати форми числа, коли протиставлення стає не «ціле – частини цілого», а «одиночність – множинність» (наприклад: *family* → *families*; *government* → *governments*; *gang* → *gangs*), то для іменників групи Б (назви риб, птахів та інших тварин) і Г (інші назви) форми числа не характерні взагалі. Пояснити аморфізацію можна тим, що категорія числа для іменника може бути не актуальною. В іменниках груп Б і Г спостерігається синкретичне поєднання значень «одиночність», «множинність», «збірність» у більшості контекстів. Потреби в субстантивній морфологічній категорії числа немає, оскільки завдяки формі дієслова актуалізується необхідне значення (завдяки синтаксичному аналітизму). Однак дублетність категорії числа (засобами іменника і дієслова) не є абсолютною, тобто спостерігається не в усіх контекстах (наприклад: *The sheep (?) is* (одн.)

wondering freely; The sheep (?) were (множ.) wondering freely; The sheep (?) wondered (?) freely; The animals (множ.) wondered (?) freely; We can see the sheep (?) wondering). Через те що синтаксичний аналітизм не може забезпечити актуалізацію категорії числа, явище аморфізації лексеми не набуває загального характеру, а стосується обмежених груп іменників.

Останню групу складають субстантивовані прикметники на позначення національностей. Виявами аморфізму є іменники переважно на *-ese* (*Japanese, Maltese* тощо). Причиною аморфізації таких іменників може бути характер транспонованої одиниці з незвичним планом вираження (специфічний прикметниковий суфікс *-ese*). Таких іменників існує обмежена кількість, до того ж наявна тенденція використання не субстантивованих прикметників на *-ese*, а сполучень «прикметник на *-ese*» + «*man/woman/person/people*» (*a Japanese (person), the Swiss (people)* тощо) на позначення осіб певної національності. Чисельні групи назв національностей на *-an* і *-i* мають дві форми числа (*a Brazilian* і *Brazilians, Iraqi* і *Iraqis*).

Таким чином, аморфізація лексеми в англійській мові спостерігається в синхронії, не є регулярною (групи, до яких входять субстантивні вияви аморфізму, поповнюються рідко). Основною причиною подібних аморфізаційних змін є невисока актуальність категорії числа, а отже, можлива надлишковість субстантивної категорії числа за умов дублетного вираження дієсловом і іменником. Через низьку поширеність аморфізації лексеми в сучасній англійській мові ці зміни не справляють впливу на загальну специфіку морфологічної системи цієї мови.

Якщо аморфізація лексеми, про яку йшлося вище, має нерегулярний характер, охоплює невеликі субстантивні групи, то аморфізація системи стосується всієї субстантивної системи, має глобальний характер. У лінгвістичній літературі не спостерігається одностайності у визначенні причин усічення або, за поглядами деяких учених (див. [5, с. 102; 185, с. 37]), втрати субстантивної синтетичної відмінкової парадигми в англійській мові.

Гіпотетичні причини субстантивних аморфізаційних змін, які розглядаються в історико-генетичних розвідках та історичних граматиках, такі:

1) позамовні причини (міжмовні контакти (завоювання вікінгами (скандинавські завоювання) та норманське завоювання; у такому випадку втрату синтетичних форм пов'язують з процесом піджинізації) [193, с. 134; 194, с. 132; 206, с. 82];

2) внутрішньомовні фонетичні причини:

– фіксація наголосу на першому складі кореня (останні склади нечітко вимовляються, що поступово призводить до омонімії кінцевих морфем і врешті до їхньої втрати) [65, с. 211–214; 194, с. 132; 206, с. 83];

– редукція ненаголошених голосних, що поступово призводить до втрати морфем [65, с. 218; 191, с. 109];

3) внутрішньомовні синтаксичні причини (чіткіша фіксація порядку слів) [191, с. 108; 193, с. 16; 204];

4) типологічні причини (природній перехід від синтетизму до аналітизму) [191, с. 109].

В індоєвропейській прамові, від якої виникли сучасні германські мови, у субстантивній системі налічувалося вісім відмінків [95, с. 92–93; 191, с. 103]. Далі в іменниковій системі ранніх германських мов (зокрема, у готській, яку вважають мовою, найближчою за характеристиками до протогерманської (або германської) мови, від якої вже розвилися східно-, західно- та північногерманські мови, та давньоверхньонімецькій) кількість відмінків зменшилася до п'яти або шести, у давній англійській – до чотирьох [191, с. 103–104]. Як бачимо, відбувається аморфізація категорії відмінка. Наявність аморфізаційних змін у відмінковій системі англійської мови є беззаперечною, однак далі постає питання кількості або взагалі наявності відмінків у сучасній англійській мові.

Для визначення аморфізаційних змін у субстантивній системі англійської мови потрібно орієнтуватися саме на формальну структуру категорії відмінка, оскільки дослідження відбувається в аспекті морфології. У сучасному

мовознавстві формальному відмінку протистоїть глибинний (семантичний) відмінок; автором теорії глибинних відмінків є представник структурального напрямку породжувальної граматики Ч. Філмор [156]. Услід за Дж. Лайонзом [90], представниками американського дескриптивізму, зокрема Н. Хомським, Ч. Філмор досліджував субстантивні глибинні структури, репрезентуючи вербоцентричні валентнісні моделі відмінків (семантичних ролей). Як і інші напрями дослідження генеративної лінгвістики, відмінкова граMATика Ч. Філмора виходила з позиції панівної ролі синтаксису в граMATиці. Виділялися такі семантичні ролі, як агенс, пацієнс, інструменталіс, датив, фактитив, локатив, об'єктив, бенефактив та ін. [156, с. 369–495]. Наше дослідження зосереджене на морфологічному аспекті мовної системи, аморфізмі як типологічній властивості морфологічної структурно-типологічної класифікації, а не синтаксичному, де можна аналізувати глибинні відмінки. Учення про семантичні ролі не втрачає популярності в сучасному мовознавстві, однак не є актуальним для дослідження аморфізаційних змін, тобто явищ на морфологічному рівні мови. Тому орієнтуємося на традиційну формальну категорію відмінка іменника.

Основними поглядами на структуру сучасної англійської категорії відмінка є такі:

1) відмінкова система представлена більше, ніж двома грамемами [14, с. 64; 65, с. 41];

2) категорія відмінка має двочленну структуру (номінатив – посесив (генетив) [14, с. 65; 65, с. 41];

3) відбулася повна втрата категорії відмінка [5, с. 102; 14, с. 66–68; 64, с. 25–28; 65, с. 1–45; 185, с. 37].

Погляд (1) про відмінкову систему сучасної англійської мови як про таку, що має багаточленну структуру, зумовлений двома причинами. Першою є розгляд відмінка як глибинної структури, семантичної ролі. За такого підходу відбувається орієнтація не на морфологічні показники, а на дистрибуційний аналіз одиниць, а отже, не на формотворення (необхідне для виявлення виявів

аморфізму), а на синтаксичну семантику. У такому випадку кількість глибинних відмінків є великою, якщо не сказати необмеженою. З іншого боку, під час визначення структури категорії відмінка виявляється проблема доцільності трактування прийменників у прийменниково-іменникових сполученнях як морфологічного засобу вираження відмінкової семантики. Прийменниково-іменникові сполучення можуть бути визнані аналітичними одиницями лише синтаксичного рівня, оскільки план вираження прийменниково-іменникового сполучення виявляється в поєднанні іменника та прийменника, а план змісту – синтаксема з певним значенням (*in a hotel* (локальне значення), *after classes* (темпоральне значення), *by bus* (інструментальне значення)). Оскільки відмінок розглядається як формальна морфологічна (не синтактико-семантична) категорія та прийменники не визнаються морфологічними засобами субстантивного формотворення, то склад грамам відмінка не перевищує двох. Тепер залишається питання про наявність або відсутність категорії відмінка в сучасній англійській мові.

Для ідентифікації результатів субстантивної аморфізації в сучасній англійській мові важливим є визначення формальної структури категорії відмінка, оскільки обсяг типологічних змін залежить від того, на якій стадії аморфізації знаходиться система іменника сучасної англійської мови (чи відбулася редукція (неповна аморфізація) або повна втрата цієї категорії (повна аморфізація)). Якщо розуміти відмінок як морфологічну категорію, то, як зазначає М. Я. Блох [14], категорія відмінка сучасної англійської мови має двограмемну структуру (номінатив – посесив) [14, с. 64, 72].

Аргументами на користь точки зору (2) про двочленну структуру категорії відмінка сучасної англійської мови є наявність опозитивних відношень між грамемами номінатива (матеріально немаркованою, наприклад: *evening*, *politician*, *woman*) та посесива (маркованою формативом *'s*; наприклад: *the evening's activities*, *politician's daughter*, *woman's intuition*) іменників переважно на позначення істот. Актуальність посесива в сучасній англійській мові також зумовлена відсутністю присвійних прикметників (не похідних від займенника

на кшталт *my, her, your*). Значення присвійності в англійській мові виражають форма посесива іменника (наприклад: *butcher's shop, glider's wings, China's history, children's room, car's fender, fox's nose, snail's space, women's clothes, yacht's mast*), конструкція з прийменником *of* (наприклад: *the plays of Shakespeare (Shakespeare's plays), the roof of the church (the church roof)* тощо) та препозитивні залежні іменники відносно стрижневих іменників у субстантивних словосполученнях (у сполученнях «іменник + іменник», наприклад: *car wash, fox brush, hall door, river bank, student department*). Необхідно відзначити, що переважання посесива для вираження значення присвійності стосується тільки тих іменників, які цю форму мають, хоча такі іменники становлять меншість відносно загальної кількості іменників.

Відповідно до останньої точки зору (3) щодо статусу категорії відмінка в англійській мові відбулася повна аморфізація. Першим, що привертає увагу до цієї точки зору, є той факт, що обґрунтована вона винятково шляхом заперечення попередньої теорії. Аргументи проти точки зору про двограмемну структуру сучасної категорії відмінка полягають у тому, що форматив *'s* використовується не лише з іменниками, а й з одиницями синтаксичного рівня (словосполученнями, фразами тощо, наприклад: *that woman in red's handbag; the girl I met yesterday's scarf; Sam and Diana's house* та ін.) [65, с. 41–45; 185, с. 37]. Прихильники цієї точки зору стверджують про повну втрату категорії відмінка в сучасній англійській мові. Однак нерегулярне використання форматива *'s* з одиницями синтаксичного рівня переважно в письмовому мовленні не може зумовити нівелювання його функції на морфологічному рівні (як форматива посесива). У зв'язку з наявністю опозитивних відношень між грамемами номінатива та посесива, актуальністю посесива в сучасній англійській мові, погоджуючись з М. Я. Блохом [14], вважаємо, що сучасна англійська категорія відмінка має двограмемну структуру (номінатив – посесив).

Отже, сучасна субстантивна система характеризується двома синтетичними категоріями – аморфізованою категорією відмінка,

представленою опозицією грамеми номінатива (наприклад: *a frog, Katherine*) та грамеми посесива (наприклад: *a frog's face, Katherine's husband*), і категорією числа, представленою опозицією грамам однини (наприклад: *a carrot, a king, a leaf, an ox*) і множини (наприклад: *carrots, kings, leaves, oxen*). З огляду на двограмемну структуру морфологічної категорії відмінка в сучасній англійській мові дослідження субстантивної аморфізації виявляється у з'ясуванні причин редукції парадигми відмінкової словозміни.

Визначення причин субстантивних аморфізаційних змін, які полягають у редукції англійської категорії відмінка, відбувається в межах історичних розвідок англійської мови (див. [65; 132; 191; 193; 194; 206] та ін.). Однак у лінгвістичній літературі не знаходимо загального погляду на причини, що зумовили редукцію субстантивної синтетичної відмінкової парадигми в англійській мові.

Як було вже зазначено, гіпотетичні причини субстантивних аморфізаційних змін є позамовними та внутрішньомовними. Позамовні причини аморфізації в англійській мові зумовлені історичними подіями, які створили умови для встановлення міжмовних контактів, які детально описані в 3.1. *Зовнішньомовні причини змін в англійській мові. Вияви аморфізму в аналітичній англійській мові*, а саме: англо-саксонські завоювання, завоювання вікінгами (скандинавські завоювання) та норманські завоювання. Редукцію синтетичної відмінкової словозміни пов'язують із процесом піджинізації [193, с. 134; 194, с. 132; 206, с. 82].

Хронологічно процес редукції субстантивної словозміни почався раніше в північних та східних регіонах Британських островів. На розгортання процесу втрати синтетичних відмінкових форм вплинули мовні контакти носіїв англійської мови, які населяли північні та східні регіони, з носіями північногерманських діалектів, що займали суміжні території [65, с. 211; 195, с. 157; 206, с. 82]. Ці мови належали до германської групи, а отже, були близькоспорідненими, тому лексика англійської та північногерманських діалектів різнилася, однак не дуже суттєво, наявні були схожі лексичні одиниці

(наприклад: давньосканд. *dagr* і давньоангл. *dæz* «день», давньосканд. *hestr* і давньоангл. *hors* «кінь», давньосканд. *ormr* і давньоангл. *wurm* «змія», давньосканд. *ulfr* і давньоангл. *wulf* «вовк» та ін.). Субстантивна система мови скандинавських племен характеризувалася аналогічним граматичним способом – синтетичним, однак граматичні засоби (флексії) суттєво відрізнялися фонетичним складом (див. приклади в табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Форми давньоангл. (ДА) і давньонорв. (ДН) «око» – *ēage* і *auga*, «рука» – *earm* і *armr*, «корабель» – *scip* і *skip*, «вовк» – *wulf* і *ulfr* [190]

Число Відм.	однина		множина		однина		множина	
	ДА	ДН	ДА	ДН	ДА	ДН	ДА	ДН
Nom	<i>auga</i>	<i>ēage</i>	<i>augu</i>	<i>ēagan</i>	<i>earm</i>	<i>armr</i>	<i>earmes</i>	<i>armar</i>
Gen	<i>auga</i>	<i>ēagan</i>	<i>augna</i>	<i>ēagena</i>	<i>earmes</i>	<i>arm</i>	<i>earma</i>	<i>arma</i>
Dat	<i>auga</i>	<i>ēagan</i>	<i>augum</i>	<i>ēagum</i>	<i>earme</i>	<i>arms</i>	<i>earmum</i>	<i>arma</i>
Acc	<i>auga</i>	<i>ēage</i>	<i>augu</i>	<i>ēagan</i>	<i>earm</i>	<i>armi</i>	<i>earmes</i>	<i>ormum</i>
Nom	<i>scip</i>	<i>skip</i>	<i>scipu</i>	<i>skip</i>	<i>wulf</i>	<i>ulfr</i>	<i>wulfas</i>	<i>ulf</i>
Gen	<i>scipes</i>	<i>skips</i>	<i>scipa</i>	<i>skipa</i>	<i>wulfes</i>	<i>ulfs</i>	<i>wulfa</i>	<i>ulfa</i>
Dat	<i>scipe</i>	<i>skipi</i>	<i>scipum</i>	<i>skipum</i>	<i>wulfe</i>	<i>ulfi</i>	<i>wulfum</i>	<i>ulfum</i>
Acc	<i>scip</i>	<i>skip</i>	<i>scipu</i>	<i>skip</i>	<i>wulf</i>	<i>ulf</i>	<i>wulfas</i>	<i>ulfa</i>

Оскільки носії різних мов перебували в постійній взаємодії, то різниця в оформленні флексій нівелювалася шляхом переносу більшої уваги на корінь. Таким чином, відбувався процес, схожий на піджинізацію, оскільки носії різних флективних мов, хоча й близькоспоріднених, для спілкування використовували спрощені основи без флексій [193, с. 133; 206, с. 82]. Процес піджинізації був зумовлений суттєвими відмінностями в засобах формотворення близькоспоріднених мов та вилився в появу адстратних явищ в англійській мові, а саме поступовому скороченні синтетичної субстантивної відмінкової парадигми в цьому регіоні.

Неабиякий вплив на характер субстантивної словозміни англійської мови мали мовні контакти носіїв синтетичної флективної англійської мови з носіями

аналітичного норманського діалекту французької мови (норманами). Нормани набули панівних позицій на території Британських островів, тому їхня мова впливала на мову автохтонного населення (англійську). Мова норманських завоювників стала суперстратом для англійської мови (див. [65, с. 168–170; 193, с. 34; 194, с. 132; 206, с. 82]). У цьому випадку маємо всі підстави говорити про піджинізацію. Цей процес виник на перших етапах взаємодії носіїв віддаленоспоріднених, типологічно відмінних германського та романського діалектів.

Як було зазначено вище, процес редукції відмінкової словозміни почався раніше за норманське завоювання, однак тоді аморфізація відбувалася переважно в північних і східних регіонах. За часів правління норманів субстантивна система всіх діалектів середньоанглійської скоротилася до двограмемної. Субстантивна система не тільки синтетичної англійської мови рухалася в бік аморфізму, а й англо-норманської (мови прийшлих норманів на Британських островах), яка позбулася двограмемної відмінкової системи. Іменник став невідмінюваним в англо-норманській навіть раніше, ніж у центральних діалектах давньофранцузької мови [65, с. 203–204]. Цей факт підтверджує велику роль піджинізації в появі та стимулюванні аморфізаційних змін.

Як визначають дослідники історії англійської мови (див. [65, с. 211–214, 218; 191, с. 108–109; 193, с. 16; 194, с. 132; 206, с. 83]), внутрішньомовними причинами аморфізації іменникової системи в англійській мові стали фонетичні зміни. Ці зміни виявляються у фіксації наголосу на першому складі кореня в германських мовах та редукції ненаголошених голосних. Самостійно внутрішньомовні причини аморфізаційних змін не могли викликати редукцію субстантивної системи англійської мови, оскільки тоді б усі сучасні германські мови характеризувалися скороченою відмінковою системою. Однак субстантивні системи сучасних германських мов характеризуються різною кількістю відмінків, різними граматичними засобами вираження категорії відмінка та ін. Сучасні африкаанс, шведська та ін. є також аналітичними.

Водночас в ісландській, фарерській та німецькій мовах наявний високий ступінь синтетизму [12, с. 260–262].

Узагальнену картину причин аморфізації іменникової системи англійської мови можна представити, тільки зважаючи на те, що процес редукції синтетичної відмінкової словозміни в англійській мові став наслідком дії комплексу позамовних та внутрішньомовних чинників, на що справедливо наголошував О. І. Смирницький [132, с. 190–196]. Внутрішньомовні фонетичні причини аморфізації (фіксація наголосу на першому складі кореневої морфемі слова та редукція ненаголошених голосних) призвели до того, що флексії все менш диференціювалися. Зменшення диференціації флексій спричинило омонімію словоформ, яка врешті зумовила втрату менш стабільних графем категорії відмінка. Водночас результатом дії позамовних причин субстантивної аморфізації (тривалі контакти між носіями синтетичних англійської та північногерманських діалектів, синтетичної англійської та аналітичної французької) стало виникнення адстратних та суперстратних явищ, що характеризувалися тенденцією до редукції відмінкової парадигми англійської мови. На цю тенденцію здійснював вплив процес піджинізації (див. [65; 132; 194; 206] та ін.).

Отже, аморфізація лексеми (незмінюваність конкретних субстантивних номінативних одиниць певних груп) зумовлена дією внутрішньомовних чинників, зумовлених деякою надлишковістю категорії числа іменника. Субстантивна аморфізація системи англійської мови, що виявилася в редукції формальної структури категорії відмінка до двочленної (номінатив – посесив), зумовлена дією комплексу внутрішньомовних (фонетичних) та позамовних (мовні контакти) причин. Характер позамовних причин в англійській мові є унікальним, тоді як внутрішньомовні причини були притаманні й іншим германським мовам (табл. 3.2).

Як бачимо в табл. 3.2, більшість германських мов мали подібні до англійської внутрішньомовні чинники змін, однак не в усіх вони призвели до

семантичного та/або формального скорочення морфологічної системи, зокрема субстантивної.

Таблиця 3.2

Внутрішньомовні зміни в германських мовах [12]

Германські мови	Редукція ненаголошених голосних	Редукція (спрощення) морфологічної системи
Ісландська, фарерська	–	–
Шведська, норвезька	–	+
Датська, нідерландська, африкаанс, англійська, фризька	+	+
Німецька, їдиш	+	–

3.2.2. Ад’єктивні аморфізаційні зміни в граматичній системі англійської мови. Тенденції розвитку прикметникової морфологічної системи англійської мови виявляються в поступовій утраті формотворення, тобто відбувалися аморфізаційні зміни. Ад’єктивна система давньоанглійської мови характеризувалася парадигмою, представленою формами відмінка, числа і роду сильної та слабкої відміни (табл. 3.3), тоді як у сучасній англійській мові прикметник є незмінюваним (пор. морфологічні ознаки давньоангл. *hwīt* «білий» і суч. англ. *white* «білий»), а отже, в історії англійської мови відбулася повна аморфізація ад’єктивної системи.

Розгалужена система форм відмінка, числа, роду прикметника, характерна для давньоанглійської мови (див. табл. 3.3), зазнала суттєвих змін уже в період існування середньоанглійської мови [65, с. 222–223]. Аморфізація системи прикметника була цілком логічним і послідовним процесом, оскільки саме в цей період відбувається редукція субстантивної парадигми. Однак на відміну від іменника, парадигма якого значно скоротилася (див. п. 3.2.1. *Субстантивна аморфізація в англійській мові*), парадигма форм прикметника зникла, і

прикметник англійської мови перетворився на незмінювану частину мови, а отже, відбулася повна аморфізація ад'єктивної системи.

Таблиця 3.3

**Парадигма форм давньоанглійського прикметника
(на прикладі давньоангл. *hwīt* – «білий») [65; 198]**

Число, рід	однина			множина		
	чол.	сер.	жін.	чол.	сер.	жін.
Відмінок						
Сильна відміна						
Називний	<i>hwīt</i>			<i>hwīte</i>	<i>hwīt</i>	<i>hwīta, -e</i>
Родовий	<i>hwītes</i>	<i>hwītes</i>	<i>hwītre</i>	<i>hwītra</i>		
Давальний	<i>hwītum</i>	<i>hwītum</i>	<i>hwītre</i>	<i>hwītum</i>		
Знахідний	<i>hwītne</i>	<i>hwīt</i>	<i>hwīte</i>	<i>hwīte</i>	<i>hwīt</i>	<i>hwīta, -e</i>

Продовження табл. 3.3

Орудний	<i>hwīte</i>	<i>hwīte</i>	–	–	–	–
Слабка відміна						
Називний	<i>hwīta</i>	<i>hwīte</i>	<i>hwīte</i>	<i>hwītan</i>		
Родовий	<i>hwītan</i>			<i>hwītra, hwītena</i>		
Давальний	<i>hwītan</i>			<i>hwītum</i>		
Знахідний	<i>hwītan</i>	<i>hwīte</i>	<i>hwītan</i>	<i>hwītum</i>		

Хронологічно втрата парадигми прикметником англійської мови почалася з північних регіонів, як і в субстантивній системі, а отже, була зумовлена контактами з носіями північногерманських діалектів. У південних діалектах англійської мови відбувалася поступова редукція ад'єктивної парадигми пізніше, до того ж з утратою відмінкової парадигми прикметника протягом тривалого часу існувала опозиція граем – однини, матеріально немаркованої, та множини, репрезентованої флексією *-e* [65, с. 223].

Окрім зовнішньомовної причини аморфізації прикметникової системи (мовних контактів з носіями північногерманських діалектів), головною причиною втрати відмінкової словозміни є втрата її актуальності, дефункціоналізація категорії відмінка прикметника у зв'язку з редукцією субстантивного відмінкового формотворення. Причину того факту, що ад'єктивна відмінкова система не редукована, а саме втрачена, вбачаємо в специфіці субстантивного посесива, єдиного непрямого відмінка сучасної англійської мови. Ця грамема є характерною для досить обмеженої кількості іменників (на позначення істот та деяких неістот). Ад'єктивна система була спрямована на загальну систему іменників, більшість із яких позбавлені відмінкової словозміни, а отже, прикметник втратив категорію відмінка. До того ж контактне розташування прикметника сприяло втраті необхідності узгодження форм прикметника та іменника, оскільки всі необхідні грамеми виражені у формі іменника.

Звернімо також увагу на мовні контакти з носіями діалектів давньофранцузької мови, та визначимо сучасний стан ад'єктивної системи французької мови. Як і в сучасній англійській мові, у сучасній французькій мові

прикметнику не притаманна категорія відмінка. Однак, на відміну від сучасної французької мови, ад'єктивна система якої характеризується наявністю форм жіночого та чоловічого роду та двограмемної категорії числа (наприклад: *un chapeau vert* (чол. р., одн.) – *une robe verte* (жін. р., одн.); *un jardin vert* (чол. р., одн.) – *des jardins verts* (чол. р., множ.), прикметник сучасної англійської мови є абсолютно незмінюваним (наприклад: *a young prince, a young princess, a young prince's house*). Така відмінність у наборі категорій прикметника мов, носії яких контактували впродовж тривалого часу, що призвело до запуску процесу піджинізації, вимагає подальших пояснень втрати англійським прикметником категорій роду та числа.

Із занепадом іменникової відмінкової системи субстантивна категорія роду стала не актуальною, оскільки раніше слугувала для визначення специфіки словозміни іменника. Іменник англійської мови втратив категорію роду та всі засоби її вираження. Прикметник як частина мови, у якій граматична категорія роду не була самостійною та існувала тільки для узгодження з іменником, більше не характеризувався словозмінною категорією роду. Більшість іменників сучасної французької мови мають формальні засоби вираження роду, тому прикметник також зберіг категорію роду.

Причина втрати ад'єктивної категорії числа була іншого характеру. Опозиція грамем однини та множини була представлена нульовою флексією та флексією *-e* (наприклад: середньоангл. *gōd* «добрий» – *gōde, old* «старий» – *olde*). Причина втрати категорії числа була внутрішньомовною: у результаті редукції кінцевого голосного форми однини та множини стали омонімічними, немаркованими, а отже, такими, що не характеризувалися протиставленням граматичних засобів. За відсутності опозиції форм числа зникла категорія. У французькій мові подібних внутрішньомовних факторів не було, тому категорія множини зберіглася, що може підтверджувати правильність висновків щодо ідентифікованої вище внутрішньомовної причини аморфізаційних змін прикметника.

Отже, аморфізація прикметникової системи була зумовлена зовнішньомовними та внутрішньомовними причинами. Якщо аморфізаційні зміни в ад'єктивній відмінковій системі представлені комплексом зовнішньомовних та внутрішньомовних причин, із переважанням останніх, то категорії роду та числа були втрачені в результаті дії тільки внутрішньомовних чинників.

3.2.3. Аморфізація відмінкових форм як засіб поповнення адвербіальної системи англійської мови. У п. 2.2. *Аморфізація як засіб поповнення адвербіальної системи української та російської мов* було визначено, що аморфізація відмінково-числових форм іменників української та російської мов є одним з джерел поповнення адвербіальної системи. У давньоанглійській мові також існували прислівники, утворені за допомогою адвербіалізації форм іменника, займенника або числівника (наприклад: давньоангл. присл. *anes* «одного разу» ← числ. *anes* «одного» (род. відм., чол. і сер. р.) [65, с. 250].

Основною відмінністю в аморфізації відмінкових форм української та російської мов і англійської мови є той факт, що в сучасній англійській мові можуть простежуватися лише результати цього процесу (наприклад: англ. *once*: давньоангл. присл. *anes* «одного разу» ← числ. *anes* «одного» (род. відм.); англ. *noway / noways* «у жодному разі» ← давньоангл. *nānes wegēs* «жодного шляху» (род. відм.); англ. *always* «завжди» ← давньоангл. *ealne weg* «весь шлях» (знах. відм.); англ. *tomorrow* «завтра» ← давньоангл. *tō morgene* «ранку» (дав. відм.) (CEDEL 1980; Origins 2006). В українській і російській мовах адвербіалізація відмінкових форм іменника, займенника, прикметника та числівника є давнім та до теперішнього часу продуктивним словотвірним способом. Водночас потрібно зазначити, що більшість адвербіалізованих давньоанглійських відмінкових форм або прийменниково-іменникових сполучень у сучасній англійській мові можна виявити лише гіпотетично шляхом ретельного аналізу етимології прислівників. Сутність процесу аморфізації як засобу поповнення адвербіальної системи є однаковою для синтетичних давньоанглійської,

української та російської мов, тому й причини аморфізаційних змін є ідентичними.

Основною причиною адвербіальних аморфізаційних змін у давньоанглійській мові є дефункціоналізація категорій іменника, займенника та числівника, зумовлена внутрішньомовною необхідністю поповнення адвербіальної системи (див. детальніше п. 2.2. *Аморфізація як засіб поповнення адвербіальної системи української та російської мов*). Відбувається трансформація іменної морфологічної релятивної семантики в прислівникову лексичну релятивну семантику. Аморфний характер адвербіалізації прислівників не вплинув на загальну типологічну характеристику англійської мови, оскільки є дуже давнім процесом, характерним переважно для синтетичних мов, а також для аналітичних (у яких частка периферійного синтетизму репрезентована відмінковим формотворенням) індоєвропейських мов. Морфологічна будова не зазнає змін через аморфізаційні зміни, що полягають в адвербіалізації змінюваних частин мови.

3.3. Аморфізаційні зміни в системі дієслова англійської мови

У розвитку дієслівної системи англійської мови наявні аморфізаційні зміни. Ці зміни можна ідентифікувати шляхом аналізу як сучасного стану дієслівної системи, так і її історичного розвитку. У давньоанглійській мові парадигма дієслова складалася з форм теперішнього й минулого часу та нефінітних форм інфінітива – першого та другого дієприкметників (табл. 3.4). У сучасній англійській граматиці існує традиція побудови парадигми форм часу дійсного способу за тією ж моделлю, що й в синтетичній давньоанглійській мові – за категоріями числа (грамеми однини й множини) й особи (грамеми 1, 2, 3 особи), – фактично спостерігається протиставлення не шести членів парадигми, що можна простежити в парадигмі форм часу дієслова сучасної англійської літературної мови, представленій сукупністю формоделей,

наприклад: два члени у Present Simple – $\left[\text{дієсл.осн.} + \frac{\text{3 ос., одн.}}{-s} \right]$ і $\left[\text{дієсл.осн.} + \frac{\text{НЕ 3 ос., одн.}}{-\otimes} \right]$; три в Present Continuous – $\left[\frac{\text{1 ос., одн.}}{\text{am}} + \text{дієсл.осн.} + -ing \right]$, $\left[\frac{\text{3 ос., одн.}}{\text{is}} + \text{дієсл.осн.} + -ing \right]$ і $\left[\frac{\text{множ.}}{\text{are}} + \text{дієсл.осн.} + -ing \right]$; у Future Simple тільки $[\text{will} + \text{інфінітив}]$ та ін.

Таблиця 3.4

Парадигма форм давньоанглійського дієслова
(на прикладі *sweþan* – «говорити» (сильна дієвідміна, V клас) [65; 198])

Фінітні форми						
Число	Особа	теперішній час			минулий час	
		дійсний	умовний	наказовий	дійсний	умовний
однина	1	<i>sweþe</i>	<i>sweþe</i>	<i>sweþ</i>	<i>swæþ</i>	<i>swæde</i>
	2	<i>sweþest,</i> <i>swiþst</i>			<i>swæde</i>	
	3	<i>sweþeþ,</i> <i>swiþ</i>			<i>swæþ</i>	
множина	–	<i>sweþaþ</i>	<i>sweþen</i>	<i>sweþaþ</i>	<i>swædon</i>	<i>swæden</i>
Нефінітні форми						
Інфінітив		<i>sweþan</i>		Дієприкм.	перший	<i>Sweþende</i>
	датов	<i>tō sweþanne</i>			другий	<i>Sweden</i>

Як стверджує Б. О. Ільїш [65], «у давньоанглійській відбулися порівняно з готською значні зміни, які свідчать про скорочення флективної системи та про висунення нових способів вираження дієслівних категорій» [65, с. 128–129]. Як видно з табл. 3.4, багато форм є омонімічними, Б. О. Ільїш на основі дослідження тексту Вульфїли (IV ст.), написаного готською мовою, стверджує, що більшість цих омонімічних форм не засвідчені в готській. У цій мові збігалися тільки форми першої та третьої особи однини минулого часу

[65, с. 129]. Отже, процес аморфізації дієслівної системи почався ще з ранніх етапів розвитку англійської мови.

Якщо зіставити парадигму форм, наявних у дієслівній системі сучасної англійської мови, з парадигмою давньоанглійського дієслова (див. табл. 3.4), то можна спостерігати такі аморфізаційні зміни:

- 1) утрата форми давального відмінка інфінітива;
- 2) великий ступінь омонімії форм часу в середньоанглійській дієслівній парадигмі в порівнянні з давньоанглійською (пор. табл. 3.4 і табл. 3.5);
- 3) збільшення кількості омонімічних форм у парадигмах часу сучасної англійської мови;
- 4) аморфізація форм минулого часу.

Таблиця 3.5

**Парадигма форм середньоанглійського дієслова
(на прикладі середньоангл. *witen* – «знати») [208]**

Фінітні форми						
Число	Особа	теперішній час			минулий час	
		дійсний спосіб	умовний спосіб	наказовий спосіб	дійсний спосіб	умовний спосіб
однина	1	<i>wōt</i>	<i>wite</i>	–	<i>wiste</i>	<i>wisten</i>
	2	<i>wōst</i>		<i>wite</i>	<i>wistest</i>	
	3	<i>wōt</i>		–	<i>wiste</i>	
множина	–	<i>witen, wōt</i>	<i>witen</i>	<i>witen</i>	<i>wisten</i>	
Нефінітні форми						
Інфінітив	<i>witen</i>			Дісприкм.	перший	<i>witende</i>
					другий	<i>witen</i>

У давньоанглійській мові всі інфінітиви утворювали форму давального відмінка з прийменником *to* (наприклад: *nerian* «врятувати» – *to nerianne*; *writan* «писати» – *to writanne*). Ця форма зникає в середньоанглійській мові через внутрішньомовні фонетичні причини. У цей час відбувається редукція кінцевого голосного *e*, що викликає збіг плану вираження простої незмінюваної форми інфінітива з формою давального відмінка [65, с. 238]. У сучасній англійській мові цієї форми немає. Існує протиставлення інфінітива з або без

частки *to*, що визначається валентнісними характеристиками слів, з якими поєднується інфінітив (наприклад: *ought to give, should give, can give, want to give, help do*).

Після давньоанглійського періоду спостерігається все більша кількість омонімічних дієслівних форм. Хоча в сучасній англійській граматиці існує традиція побудови парадигми форм теперішнього часу дійсного способу за тією ж моделлю, що й у синтетичній давньоанглійській мові (див. табл. 3.4) – за числом і особою. Однак фактично спостерігається протиставлення не шести членів парадигми. У Present Simple існує опозиція двох членів: форми третьої особи однини, маркованої формативом *-s*, матеріально немаркованій формі, у Present Continuous наявна тричленна опозиція форм першої, третьої особи однини і форм множини (див. приклад дієвідмінювання в табл. 3.6).

Таблиця 3.6

**Парадигма форм теперішнього часу сучасної англійської мови
(формомоделі і форми на прикладі дієслова *collect* – «збирати»)**

Особа	Present Simple				Present Continuous			
	однина		множина		однина		множина	
	Ф/м.	приклад	Ф/м.	приклад	Ф/м.	приклад	Ф/м.	приклад
1	<i>V+-□</i>	<i>collect</i>	<i>V+-□</i>	<i>collect</i>	<i>am + V+-ing</i>	<i>am collecting</i>	<i>are + V+-ing</i>	<i>are collecting</i>
2	<i>V+-□</i>	<i>collect</i>	<i>V+-□</i>	<i>collect</i>	<i>are + V+-ing</i>	<i>are collecting</i>	<i>are + V+-ing</i>	<i>are collecting</i>
3	<i>V+-s</i>	<i>collects</i>	<i>V+-□</i>	<i>collect</i>	<i>is + V+-ing</i>	<i>is collecting</i>	<i>are + V+-ing</i>	<i>are collecting</i>

Форми минулого часу було аморфізовано: у сучасній англійській літературній мові залишилася одна форма Past Simple. Для правильних дієслів використовується форматив *-ed* (наприклад: *to create – created, to work – worked*), неправильних – спеціальна форма Past Simple (наприклад: *to get – got, to tear – tore*). До того ж деякі форми Past Simple неправильних дієслів визначаються омонімічними простому інфінітиву (наприклад: *to broadcast – broadcast, to cut – cut, to let – let*). Насправді ці форми аморфізовано, оскільки

для парадигми форм мінімально можливою є опозиція двох форм. У Past Continuous протиставлені форми однини та множини через специфіку дієвідмінювання допоміжного дієслова *to be*, як і у формах Present Continuous, (наприклад: *to build* – *I/he/she/it was building, we/you/they were building*). У Present Perfect спостерігається опозиція форм третьої особи однини решті форм (наприклад: *to go* – *I/we/you/they have gone, he/she/it has gone*). У Past Perfect залишається одна форма, яка будується шляхом поєднання допоміжного дієслова *to have* у формі минулого часу та основного дієслова з формативом *-ed* (або форми past participle для неправильних дієслів) (наприклад: *to convince* – *had convinced, to tear* – *had torn, to buy* – *had bought*).

3.3.1. Причини аморфізації нефінітних форм дієслова. Окрім аморфізаційних змін, у давньоанглійській мові трапляються зародки аналітичних форм, у побудові яких бере участь інфінітив. Маємо на увазі форму, утворену за допомогою десемантизованих модальних дієслів *sculan* «мати, бути повинним» і *willan* «хотіти» та форми інфінітива основного дієслова. Це сполучення поклало засади утворення нової форми майбутнього часу (до цього на позначення майбутнього часу використовували форму дієслова *beon* «бути» та другого дієприкметника (past participle) [65, с. 130–131]. Подібна аналітична форма існувала в історії розвитку української та російської мов. Як і в підрозділі, присвяченому дослідженню дієслівної системи цих мов (див. 2.4.1. *Становлення інфінітива як вияву аморфізму*), форма майбутнього часу нас цікавить через актуальність інфінітива як незмінюваної форми для неї.

У своїй розвідці «Про походження інфінітива в германських мовах» В. Г. Таранець [145] зазначає, що інфінітив утворився від форми непрямого відмінка віддієслівного іменника після розпаду індоєвропейської прамови, і для західногерманських мов були характерними форми, як незмінювані (простий інфінітив), так і непрямих відмінків – родового, давального, знахідного [145, с. 88]. У давньоанглійській мові, як було зазначено раніше, існували простий інфінітив і форма давального відмінка (наприклад: *beran* – *tō beranne*,

sealfian – tō sealfianne). Однак уже в середньоанглійській мові форма давального відмінка зникла.

Причини аморфізації інфінітива мають переважно внутрішньомовний характер. Як було зазначено в попередніх підрозділах, усі західногерманські мови підлягали фонетичним змінам. Ці зміни виявлялися в поступовому послабленні артикуляції ненаголошених (у зв'язку з акцентно-морфемним чинником – перенесенням наголосу на перший кореневий склад) флексій. Формативом давньоанглійського інфінітива був суфікс *-an*, унаслідок редукції фінальних ненаголошених голосних у середньоанглійській мові форматив перетворився на *-en*, у ранньонівоанглійській – *-e*, у сучасній англійській мові інфінітив не має форматива (наприклад: давньоангл. *etan* «їсти», середньоангл. *eten*, англ. *eat*). Подібним чином було втрачено форму давального відмінка інфінітива: уже в середньоанглійській мові ця форма за планом вираження була ідентичною простому інфінітиву, тому простий інфінітив узяв на себе й функцію датива (наприклад: давньоангл. *etan* (простий інфінітив), *tō etanne* (датив) → середньоангл. *eten*). Аморфізаційна зміна відбулася внаслідок дії тенденції до вираження однакових або близьких значень однією формою.

Окрім внутрішньомовної причини, процес утрати форматива англійським інфінітивом і злиття форм простого інфінітива та форми давального відмінка могли стимулюватися ще й зовнішньомовними причинами. У мові сусідських скандинавських племен (як і в давньофризькій мові) давній інфінітив мав форматив *-a* (наприклад: давньосканд. *bera, kalla, segja*), тобто редукція фонем *n* у цьому північногерманському діалекті відбулася раніше, ніж у решті германських мов. За іншою гіпотезою, поданою в статті В. Г. Таранця, О. А. Мартинюк і В. В. Нечепуренко [145], первинний реконструйований індоєвропейський назалізований форматив **-aⁿ* розпався в давньоанглійській на *a + n*, а в давньоскандинавській спостерігається «утворення «чистого» голосного [a]» [145, с. 92]. Незалежно від причин, які зумовили таку різницю у формативах, відсутність *n* в інфінітивному формативі у мові скандинавського населення, з яким постійно контактували носії давньоанглійської мови, могла

стати поштовхом до редукції інфінітивних формативів. Водночас, як зазначає Л. А. Долгополова [44], давньоскандинавські мови мали тільки невідмінювану форму інфінітива [44, с. 17], тому причину втрати форми давального відмінка інфінітива можна також вбачати в постійних мовних контактах з носіями північногерманських (скандинавських) мов.

3.3.2. Причини появи виявів аморфізму у фінітних формах дієслова. Як можна було побачити в табл. 3.4–3.6, в історичному розвитку англійської мови простежується поступове скорочення парадигми форм дієслова. Представлення повної парадигми форм особи і часу (див. напр. форми теперішнього часу в табл. 3.6) сучасного дієслова є умовним, оскільки фактично більшість представлених форм є омонімічними. Опозиція за категоріями особи та числа виявляється двочленною або тричленною (не шестичленною, як у табл. 3.6), або протиставлення встановлюється тільки за графемою часу (табл. 3.7). Як зазначалося вище, процес аморфізації особових форм дієслова розпочався ще до виокремлення давньоанглійської мови та все більше виявлявся в наступні періоди розвитку англійської мови (у середньоанглійській, новоанглійській).

Причина втрати диференціації особових форм убачається в специфіці історичного розвитку – внутрішньомовні фонетичні зміни (редукція ненаголошених голосних флексій), – а отже, всі аморфізаційні зміни в дієслівній системі зумовлені фонетичними змінами тією чи іншою мірою. Однак ця причина не є єдиною.

Таблиця 3.7

Парадигма форм дієслова сучасної англійської літературної мови

Час	Формомодель
Present Simple	$\left[\text{дієсл.основа} + \frac{3 \text{ос.,одн.}}{-s} \right]$; $\left[\text{дієсл.основа} + \frac{\text{не } 3 \text{ос.,одн.}}{-\otimes} \right]$
Present Continuous	$\left[\frac{1 \text{ос.,одн.}}{am} + \text{дієсл.основа} + -ing \right]$; $\left[\frac{3 \text{ос.,одн.}}{is} + \text{дієсл.основа} + -ing \right]$; $\left[\frac{\text{множ.}}{are} + \text{дієсл.основа} + -ing \right]$

Present Perfect	$\left[\frac{\text{3 ос., одн.}}{\text{has}} + \text{past participle} \right]$; $\left[\frac{\text{не 3 ос., одн.}}{\text{have}} + \text{past participle} \right]$
Present Perfect Continuous	$\left[\frac{\text{3 ос., одн.}}{\text{has}} + \text{been} + \text{дієсл. основа} + \text{-ing} \right]$; $\left[\frac{\text{не 3 ос., одн.}}{\text{have}} + \text{been} + \text{дієсл. основа} + \text{-ing} \right]$
Past Simple	$\left[\text{дієсл. основа} + \text{-ed} \right]$
Past Continuous	$\left[\frac{\text{одн.}}{\text{was}} + \text{дієсл. основа} + \text{-ing} \right]$; $\left[\frac{\text{множ.}}{\text{were}} + \text{дієсл. основа} + \text{-ing} \right]$
Past Perfect	$\left[\text{had} + \text{past participle} \right]$
Past Perfect Continuous	$\left[\text{had} + \text{been} + \text{дієсл. основа} + \text{-ing} \right]$
Future Simple	$\left[\text{will} + \text{інфінітив} \right]$
Future Continuous	$\left[\text{will} + \text{be} + \text{дієсл. основа} + \text{-ing} \right]$
Future Perfect	$\left[\text{will} + \text{have} + \text{past participle} \right]$
Future Perfect Continuous	$\left[\text{will} + \text{have} + \text{been} + \text{дієсл. основа} + \text{-ing} \right]$

За М. І. Стеблїним-Каменським [140], у датській мові дуже рано зникли форми категорій числа й особи – у давньодатський період [140, с. 225]. Оскільки скандинавські племена, що населяли Британські острови, були переважно датчанами та норвежцями, така тенденція давньодатської мови могла впливати на давньоанглійську. Отже, можна стверджувати, що специфічною причиною аморфізації як особових, так і неособових форм дієслова стали мовні контакти з носіями скандинавських мов.

Важливою внутрішньомовною причиною аморфізації особових форм є граматична, яка полягає в усуненні надмірності засобів вираження. В англійському реченні значення особи мало дублетне вираження: займенникове – підметом, і дієслівне – за допомогою особового закінчення (наприклад: *She* (3 ос. одн.) *likes* (3 ос. одн.) *travelling*). Оскільки підмет у реченні лишився обов'язково, двоскладність граматичної основи англійського речення сприяла втраті цієї дублетності за рахунок особових флексій (наприклад: *We* (1 ос. множ.)/*he* (3 ос. одн.)/*you* (2 ос. множ.) *waited*) [204].

У процесі становлення англійська дієслівна система піддалася значній аморфізації. Основною причиною втрати диференціації особових форм є внутрішньомовні фонетичні (редукція ненаголошених голосних флексій) та граматичні зміни. Специфічною зовнішньомовною причиною аморфізації як особових, так і неособових форм дієслова стали історичні особливості формування мови.

Висновки до розділу 3

Причини аморфізаційних змін, як і власне вияви аморфізму, в англійській мові є відмінними від тих, що було встановлено в українській і російській мовах, оскільки зміни мають набагато тривалішу історію. Якщо для української та російської мов зовнішньомовні причини були поодинокими, то для англійської мови вони є основними. Сучасна англійська мова є загально визнаною аналітичною мовою, однак історія розвитку цієї мови свідчить про переважання в деякі періоди як синтетизму, так і аморфізму. Прослідкувавши розвиток формотворення, особливо іменних частин мови, можна сказати, що, якщо цю мову і не можна зараз назвати аморфною, від синтетичної мови з розгалуженою системою морфологічних форм англійська перетворилася в сучасну аналітичну через значну аморфізацію її морфологічних систем. Далі подано висновки, яких ми дійшли внаслідок аналізу аморфізаційних змін в англійській мові та встановлення причин цих змін.

1. Категорія відмінка субстантивної системи сучасної англійської мови характеризується двограмною структурою (опозицією номінатива та посесива). Аморфізаційні зміни виявилися в значній редукції субстантивної словозміни (з чотиричленної відмінкової парадигми давньоанглійської перетворилася на двограмну).

2. Причиною аморфізаційних змін субстантивної системи англійської мови є комплекс дії таких чинників:

– внутрішньомовних фонетичних (акцентно-морфемного – фіксація наголосу на першому складі кореня в германських мовах, та власне фонетичного – редукції ненаголошених голосних);

– позамовних чинників (історичні події, у результаті яких встановлювалися мовні контакти з кельтами, скандинавами, норманами; внаслідок цих контактів утворилися адстратні явища та контактні мови – піджини).

3. Позамовні причини аморфізаційних змін в англійській мові є специфічними – як у порівнянні з досліджуваними мовами, так і, за свідченнями дослідників, з іншими германськими. У подальшому дослідженні з залученням матеріалу більшої кількості мов можна встановити, чи ці специфічні причини є унікальними.

4. В англійській мові відбулася повна аморфізація ад’єктивної системи (в давньоанглійській мові прикметникова парадигма складалася з форм відмінка, числа і роду, а сучасний англійський прикметник є незмінюваним).

5. Основною причиною ад’єктивної аморфізації є внутрішньомовна. Конкретні причини ад’єктивних аморфізаційних змін такі:

– відмінкові форми та форми роду поступово зникли через редукцію субстантивної відмінкової системи – ці форми дефункціоналізуються;

– форми числа було втрачено через внутрішньомовну фонетичну причину – у результаті редукції кінцевого голосного форми однини та множини опозиція зникла, форми стали омонімічними, немаркованими, у результаті чого категорія числа зникла.

6. Другорядною причиною аморфізаційних змін в ад’єктивній відмінковій системі є зовнішньомовна – сусідство зі скандинавськими племенами, унаслідок чого встановлювалися міжмовні контакти. Ці контакти стали додатковим стимулом аморфізації системи прикметника англійської мови.

7. У давньоанглійській мові парадигма дієслова складалася з форм теперішнього та минулого часу та нефінітних форм інфінітива, першого та

другого дієприкметників. Аморфізація дієслівної системи зумовлена зовнішньомовними та внутрішньомовними причинами.

8. Внаслідок внутрішньомовної фонетичної зміни (редукції ненаголошених голосних флексій) виникли такі аморфізаційні зміни:

– втрачено форму давального відмінка інфінітива з прийменником *to*;

– поширення омонімічних дієслівних форм унаслідок утрати диференціації особових форм.

9. Зовнішньомовні причини аморфізаційних змін (контакти зі скандинавськими племенами) також стимулювали втрату форм інфінітива та редукцію або втрату форм числа й особи дієслова.

Таким чином, найменшого впливу аморфізації зазнала дієслівна система, стійкість якої, скоріше за все, і стала на заваді зміні загальної типологічної кваліфікації англійської мови з синтетичної на аморфну. З іншого боку, є й інші германські мови, які не мали подібної історії, географічної ізоляції та контактування з мовами різного типу. Однак зараз ці мови (африкаанс, шведська та ін.) є також аналітичними, що особливо виявляється в іменній системі. Це може свідчити про зародження тенденцій до редукції синтетичної словозміни раніше за диференціацію цих мов. Водночас, попри деякий ступінь редукції словозміни, такі мови, як німецька, ісландська, фарерська та ін., залишилися мовами або синтетичними, або зі значною часткою синтетизму.

ВИСНОВКИ

Еволюційно-типологічні розвідки у межах загального мовознавства ведуться доволі давно, однак не втрачають своєї актуальності. У праці здійснювалося дослідження в галузі морфології, орієнтоване на встановлення закономірностей мовних змін – змін у характері формотворення номінативних одиниць – мов різних типів. Було досліджено та запозичено термінологічний апарат морфологічної структурно-типологічної класифікації мов. Враховуючи особливості системного та експланаторного підходів, було встановлено причини

аморфізаційних змін у мовах різних типів – синтетичних українській і російській та аналітичній англійській. Для реалізації мети цієї праці було здійснено ряд досліджень, результати яких подано нижче.

Загальна система типів у мові, в основу якої покладено такий критерій, як наявність/відсутність формотворення в номінативних одиницях мови, представлена аналітизмом, синтетизмом та аморфізмом. Аналітичний і синтетичний типи в мові об'єднуються за наявністю формотворення, але протиставляються за розташуванням формативів (дистантним за аналітизму, компактним за синтетизму) відносно основного елемента (носія основного лексичного значення) у формальній структурі номінативної одиниці. Тип у мові, номінативні одиниці якого характеризуються відсутністю формотворення, є аморфним типом у мові (аморфізмом).

Поняття аморфізму та ізоляції характеризуються різним змістом. Ці дві типологічні властивості протиставляються за критерієм морфемно-дериваційного рівня, а саме, за здатністю (факультативна ознака аморфізму) або нездатністю (для ізоляції) до морфемного поділу. Визначено, що ізоляція є частковим випадком аморфізму.

У результаті уточнення поняття аморфізму було визначено інваріантну ознаку (відсутність формотворення) та рефлeksi аморфізму на всіх мовних рівнях (граматична значущість просодичних засобів на фонетико-фонологічному рівні; поширення конверсії на морфемно-дериваційному рівні; нечітку частиномовну диференціацію на морфологічному рівні; актуалізацію частиномовної належності в контексті та визначну роль порядку слів на синтаксичному рівні). Установлено опозитивні відношення між аморфізмом і аналітизмом, синтетизмом, фузією та аглютинацією, ізоляцією.

Унаслідок застосування комплексної методики, за якою здійснюється ідентифікація виявів аморфізму було виявлено частини мови з непослідовним формотворенням, у якому виявляється набуття ознак аморфізму. Матеріалом дослідження стали субстантивна, ад'єктивна і дієслівна системи синтетичних

української, російської та аналітичної англійської мов, а також повністю адвербіалізовані змінювані іменники, займенники, прикметники, числівники.

Унаслідок аналізу субстантивних виявів аморфізму було встановлено, що основною причиною субстантивних аморфізаційних змін у сучасних синтетичних українській та російській мовах є формальна та/або семантична невідповідність незмінюваних іменників моделям субстантивного формотворення. Ця причина є внутрішньомовною та спільною для аналізованих синтетичних мов. Іншими спільними внутрішньомовними причинами субстантивних аморфізаційних змін у синтетичних українській і російській мовах є:

1) омонімічність другої твірної основи складноскороченого слова з формою іменника непрямого відмінка;

2) неологічний характер субстантивних номінативних одиниць (може стимулюватися зовнішньомовною причиною, яка полягає в їхній комунікативній обмеженості);

3) незвичний план вираження (дефіс усередині слова з однією кореневою морфемою).

Спільною позамовною причиною субстантивних аморфізаційних змін сучасних української та російської мов є екстралінгвальний фактор, який полягає в негативній або позитивній естетичній оцінці відмінкових форм незмінюваних за нормою іменників, що може стимулюватися або пригнічуватися рівнем освіченості, звичками й уподобаннями мовців, вихованням, культурою мовлення, сферою вжитку тощо.

Поряд із цією спільною для української та російської мов причиною, постає специфічна позамовна причина, притаманна тільки українській мові. Хоча в чинному правописі відзначається, що іншомовні іменники на *-о* не відмінюються, фактично в суспільстві наявні два варіанти норми. Питання відмінювання або невідмінювання іншомовних іменників на *-о* постає не тільки в оцінці самої відмінкової форми, а й у ставленні до чинного правопису і

проектів (або колишніх чинних правописів). Цей зовнішньомовний фактор спричиняє внутрішньомовну боротьбу норми та системи української мови.

Необхідно також зазначити, що адаптування незмінюваних іменників, що потенційно можуть набути змінюваний характер (потенційно змінюваних іменників), до синтетичної граматичної системи української мови залежить не стільки від можливостей мови, скільки від екстралінгвальних чинників. Як бачимо з поданої вище позамовної специфічної для української мови причини, в російській мові не спостерігаються подібні тенденції до усунення цих виявів аморфізму в субстантивній системі на офіційному рівні.

Субстантивною аморфізаційною зміною в англійській мові є редукція відмінкової системи англійської мови (зменшення кількості грамам відмінка до двох – номінатива і посесива), зумовлена дією комплексу внутрішньомовних (фонетичних і акцентно-морфемних: фіксація наголосу на першому складі кореневої морфеми слова; редукція ненаголошених голосних) та позамовних (міжмовні контакти різних за типологічними характеристиками мов) чинників.

Внутрішньомовні причини є спільними для германських мов, як відмічають дослідники германських мов, тоді як позамовні причини аморфізаційних змін є специфічними для англійської мови. Подібні мовні контакти з носіями близькоспоріднених і віддаленоспоріднених типологічно різних мов не встановлювали носії інших аналізованих мов. Якщо уявити, що цих мовних контактів не відбувалося, то сучасна англійська мова була б, якщо не синтетичною (як давньоанглійська), то зі значно більшою часткою синтетизму, як у німецькій, а аморфізаційні зміни були б значно меншими.

З іншого боку, якщо б в англійській мові не відбулося редукції ненаголошених голосних, як в ісландській і фарерській, то ймовірно, на наш погляд, аморфізаційні зміни мали б подібний характер до того, що дійсно відбулося за редукції. Причиною є характер піджинізації. Під час контактів англійців з носіями типологічно різних мов аморфізація відбулася не через відсутність різноманіття флексій або редукцію ненаголошених, а через бажання

або необхідність зрозуміти один одного, незважаючи на відмінність засобів формотворення.

Основною причиною адвербіальних аморфізаційних змін є внутрішньомовна – дефункціоналізація категорій іменника, прикметника, займенника та числівника, зумовлена необхідністю поповнення прислівникової системи. В адвербіалізованих одиницях відбувається трансформація граматичної відмінкової семантики іменника, прикметника, займенника та числівника в лексичну семантику прислівників. Ця причина є спільною для синтетичних мов.

Ад'єктивні аморфізаційні зміни української та російської мов відбувалися як на рівні всієї системи, так і з окремими номінативними одиницями. Діахронічні аморфізаційні зміни в ад'єктивних системах української та російської мов (утрата відмінкової словозміни українськими та російськими нечленними прикметниками) були зумовлені внутрішньомовними чинниками розвитку синтаксичної системи мови та надлишковістю прикметникових форм (членні прикметники витіснили давніші нечленні).

Ад'єктивні аморфізаційні зміни сучасних української та російської мов торкнулися окремих прикметникових лексем. Причиною ад'єктивних аморфізаційних змін, які полягали в появі іншомовних незмінюваних одиниць з атрибутивною семантикою (незмінюваних прикметників), є зовнішньомовна – запозичення іншомовних прикметників зі збереженням граматичних особливостей мови-джерела або мови-посередника, що стало на заваді встановленню аналогії ознак незмінюваних прикметників з ад'єктивними відмінковими формоделями.

В англійській мові аморфізаційні зміни стосувалися всієї ад'єктивної системи. Причини цих змін були зовнішньомовними та внутрішньомовними. До зовнішньомовних причин належать особливості історичного розвитку англійської мови (мовні контакти). Якщо аморфізаційні зміни в ад'єктивній відмінковій системі представлені комплексом зовнішньомовної та внутрішньомовних причин (дефункціоналізація категорії відмінка прикметника

у зв'язку з редукцією субстантивного відмінкового формотворення, омонімія форм унаслідок фонетичних змін), то категорії роду та числа було втрачено в результаті дії винятково внутрішньомовних чинників.

Аморфізація інфінітива української, російської та англійської мов викликана переважно внутрішньомовними причинами – потребами дієслівної системи (зміною синтаксичних і морфологічних ознак). Крім внутрішньомовних граматичних причин, на втрату форми давального відмінка інфінітива в англійській мові вплинули внутрішньомовні особливості фонетичної системи (редукція ненаголошених голосних) та деякою мірою зовнішньомовні чинники (мовні контакти).

Дієприслівник української та російської мов утворився внаслідок аморфізації короткого дієприкметника. Причина цієї аморфізаційної зміни є спільною внутрішньомовною граматичною (зміна синтаксичної функції).

В англійській мові вся система особових форм дієслова підлягла частковій аморфізації, що призвело до редукції дієслівної парадигми. Ці зміни зумовлені переважно внутрішньомовними фонетичними явищами (редукція ненаголошених голосних флексій). Ще однією внутрішньомовною причиною, що стимулювала аморфізацію особових форм, є граматична – дефункціоналізація категорії особи дієслова, щоб позбутися дублетного значення особи (займенника і дієслова). Специфічною причиною аморфізації як особових, так і неособових форм дієслова стали мовні контакти з носіями скандинавських діалектів, де досить рано зникли форми категорій числа й особи.

Специфічних причин аморфізаційних змін було виявлено небагато, однак вони є дуже важливими, оскільки можуть вплинути на характер морфологічної системи мови. Специфічною позамовною причиною, притаманною тільки українській мові, є ставлення носіїв до чинного правопису та колишніх чинних правописів, існування декількох варіантів норм субстантивного формотворення в сучасній українській мові. Специфічною позамовною причиною аморфізаційних змін в англійській мові стали мовні контакти з носіями

типологічно різних мов. Ця причина є специфічною, вона призвела до значних змін морфологічної системи англійської мови.

Таким чином, відмінність причин аморфізаційних змін в англійській та українській і російській мовах пояснюється, перш за все, специфікою розвитку цих мов. В англійській мові аморфізація відбулася через події, що зумовили міжмовні контакти. У розвитку української та російської мов не було подібних подій, тому процес аморфізації має неоднаковий характер у кожній з аналізованих мов, і не можна виявити тільки спільні причини аморфізаційних змін цих мов.

У результаті дослідження можна зазначити, що наявність аморфізаційних змін у синтетичних українській та російській мовах не впливає на загальну характеристику мови. Субстантивні та ад'єктивні аморфізаційні зміни не обов'язково мають бути підпорядковані синтетичній українській мові, скоріше вказують на деяку надлишкову роль флексії. Адвербіалізація номінативних одиниць змінюваних частин мови також не впливає на типологічну кваліфікацію мови, оскільки є процесом давнім, притаманним всім трьом досліджуваним мовам, викликаним спільною внутрішньомовною причиною. Цю причину та більшість інших спільних внутрішньомовних причин появи аморфізаційних змін у системах різних частин мови можна перевірити на універсальність, якщо долучити до дослідження матеріал більшої кількості мов, оскільки ці зміни спричинені характером розвитку та функціонування мов. Встановлення універсальних причин аморфізаційних змін є одним з перспективних напрямів дослідження.

Аморфізаційні зміни в іменній системі англійської мови, які переважно спостерігалися в цілих системах частин мови, імовірно мали вплив на загальну типологічну кваліфікацію мови. Англійська мова рухалася від полюса синтетизму до полюса аналітизму через аморфізаційні зміни. Для подолання лакун, зумовлених втратою формотворення, у мові набули розповсюдження аналітичні засоби, згодом мова перетворилася із синтетичної на аналітичну. Цей

факт змушує замислитися, чи відбувалася подібна ситуація з іншими сучасними аналітичними мовами.

Отже, спостерігаємо, що синтетичні мови, які розвиваються в природних для них умовах, без домінуючого впливу мов з іншими структурно-типологічними характеристиками, не зазнають системних аморфізаційних змін, зберігають свою структурно-типологічну належність. Вияви аморфізму в таких мовах нечисленні, зумовлені, як правило, або дефункціоналізацією певних граматичних категорій і втратою парадигми цих категорій, або окремими запозиченнями, що не були охоплені граматичною адаптацією. Якщо природній розвиток синтетичної мови порушується домінуючим втручанням мови з відмінними структурно-типологічними властивостями, то аморфізація стає процесом, що активно впливає на зміну структурно-типологічної належності мови. У такому випадку в мові значно збільшується кількість аморфних одиниць. Водночас потреба у вираженні тих граматичних значень, що лишаються актуальними для такої мови, однак втратили вираження синтетичними засобами, компенсується засобами синтаксичного аналітизму.

Перспективами дослідження є з'ясування того, які інші чинники, окрім аморфізаційних змін, можуть впливати на стабільність структурно-типологічних властивостей мови та за яких умов. Здійснене дослідження може стати основою для встановлення аморфізаційних тенденцій у мовленні в синтетичних і аналітичних мовах та виявлення універсальних і унікальних причин аморфізаційних змін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авилова Н. С. Категория вида глагола в ее отношении к словоизменению / Н. С. Авилова // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. — Т. 31. № 3. — 1972.— С. 264—271.
2. Алпатов В. М. История лингвистических учений : Учеб. пособие / В. М. Алпатов. — [4-е изд., испр. и доп.]. — М.: Языки славянской культуры, 2005. — 368 с.

3. Амосова Н. Н. Этимологические основы словарного состава современного английского языка / Н. Н. Амосова. — М.: Изд-во лит. на иностр. яз., 1956. — 218 с.
4. Анохина С. П. Сравнительная типология немецкого и русского языков : учеб. пособие / С. П. Анохина, О. А. Кострова ; под общ. ред. О. А. Костровой. — М.: ФЛИНТА : Наука, 2012. — 208 с.
5. Аракин В. Д. Сравнительная типология английского и русского языков : Учеб. пособие / В. Д. Аракин. — [3-е изд.]. — М.: ФИЗМАТЛИТ, 2005. — 232 с.
6. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. — [изд. 2-е, стереотипное]. — М.: Едиториал УРСС, 2004. — 576 с.
7. Бабайцева В. В. Переходные конструкции в синтаксисе (конструкции, сочетающие свойства двусоставных и односоставных (безличных именных) предложений): автореф. дис. на соискание научн. степени д. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / В. В. Бабайцева. — Л., 1969. — 36 с.
8. Бабайцева В. В. Явления переходности в грамматике русского языка: Монография / В. В. Бабайцева. — М.: Дрофа, 2000. — 640 с.
9. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. — М.: Изд-во иностранной литературы, 1955. — 416 с.
10. Безпояско О. К. Граматика української мови. Морфологія : Підручник / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський — К.: Либідь, 1993. — 336 с.
11. Бенвенист Э. Классификация языков / Э. Бенвенист ; под ред. В. А. Звегинцева // Новое в лингвистике. — М.: Издательство иностранной литературы, 1963. — № 3. — С. 36—59.
12. Берков В. П. Современные германские языки / В. П. Берков. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Издательство Астрель», 2001. — 336 с.

13. Биби́к С. П. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання / С. П. Биби́к, Г. М. Сюта ; за ред. С. Я. Єрмоленко. — Харків: Фоліо, 2006. — 623 с.

14. Блох М. Я. Теоретическая грамматика английского языка: Учебник. Для студентов филол. фак. ун-тов и фак. англ. яз. педвузов. / М. Я. Блох. — М.: Высш. школа, 1983. — 383 с.

15. Большой строительный терминологический словарь / сост. В. Д. Наумов и др.; под ред. Ю. В. Феофилова. — Минск: Минсктиппроект, 2008. — 816 с.

16. Бондаревский Д. В. Неизменяемость — ключевое явление аналитизма / Д. В. Бондаревский // Вестник Новгородского государственного университета. — 2010. — № 57. — С. 8—16.

17. Бондарко А. В. Теория морфологических категорий и аспектологические исследования / А. В. Бондарко. — М.: Языки славянских культур, 2005. — 624 с.

18. Бондарко А. В. Формообразование, словоизменени и классификация морфологических категорий (На материале русского языка) / А. В. Бондарко // Вопросы языкознания. — 1974. — № 2. — С. 3—14.

19. Борковский В. И. Историческая грамматика русского языка / В. И. Борковский, П. С. Кузнецов. — [3-е изд., стер.]. — М.: КомКнига, 2006. — 512 с.

20. Букатевич Н. И. Историческая грамматика русского языка / Н. И. Букатевич, С. А. Савицкая, Л. Я. Усачева. — М.: Вища школа, 1974. — 308 с.

21. Буланин Л. Л. Трудные вопросы морфологии / Л. Л. Буланин. — М.: Просвещение, 1976. — 208 с.

22. Булыгина Т. В. Категория / Т. В. Булыгина, С. А. Крылов ; под ред. В. Н. Ярцевой // Языкознание. Большой энциклопедический словарь. — [2-е изд.]. — М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. — С. 215—216.

23. Валгина Н. С. Активные процессы в современном русском языке : Учебное пособие для студентов вузов / Н. С. Валгина. — М.: Логос, 2003. — 304 с.

24. Виноградов В. А. Типология / В. А. Виноградов ; под ред. В. Н. Ярцевой // Языкознание. Большой энциклопедический словарь. — [2-е изд.]. — М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. — С. 512—513.

25. Виноградов В. В. История русского литературного языка. Избранные труды / В. В. Виноградов. — М.: Рус. яз., 2001. — 720 с.

26. Виноградов В. В. Русский язык (Грамматическое учение о слове) / В. В. Виноградов ; под ред. Г. А. Золотовой. — 4-е изд. — М.: Наука, 1978. — 324 с.

27. Виноградов В. В. Словообразование в его отношении к грамматике и лексикологии / В. В. Виноградов // Избранные труды: Исследование по русской грамматике. — М.: Наука, 1975. — С. 166—220.

28. Вихованець І. Р. Динамічні процеси в українському іменниковому відмінюванні / І. Р. Вихованець // Українська мова. — 2003. — № 3—4. — С. 33—37.

29. Вихованець І. Р. Ненаукові пристрасті навколо українського правопису / І. Р. Вихованець // Українська мова. — 2004. — № 2. — С. 3—24.

30. Вихованець І. Р. Прикладка / І. Р. Вихованець // Українська мова: Енциклопедія. — 2-ге вид., випр. і доп. — К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. — С. 524—525.

31. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики укр. мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська; За ред. І. Р. Вихованця. — К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. — 400 с.

32. Вихованець І. Р. Транспозиція / І. Р. Вихованець // Українська мова: Енциклопедія. — 2-ге вид., випр. і доп. — К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. — С. 692.

33. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець ; відпов. ред. К. Г. Городенська. — К.: Наукова думка, 1988. — 256 с.
34. Гак В. Г. Транспозиция / В. Г. Гак ; под ред. В. Н. Ярцевой // Языкознание. Большой энциклопедический словарь. — [2-е изд.]. — М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. — С. 519.
35. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / В. О. Горпинич. — К.: ВЦ «Академія», 2004. — 366 с.
36. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія: Навч. посіб. / В. О. Горпинич. — К.: Вища школа, 1999. — 207 с.
37. Горшкова К. В. Историческая грамматика русского языка / К. В. Горшкова, Г. А. Хабургаев. — М.: Высш. школа, 1981. — 359 с.
38. Граудина Л. К. Грамматическая правильность русской речи. Опыт частотно-стилистического словаря вариантов / Л. К. Граудина, В. А. Ицкович, Л. П. Катлинская. — М.: Наука, 1976. — 456 с.
39. Гречко В. А. Теория языкознания: Учеб. пособие / В. А. Гречко. — М.: Высшая школа, 2003. — 375 с.
40. Грин Дж. Р. Британия. История английского народа: В 2 т. Т. 1 / Дж. Р. Грин. — Мн.: МФЦП. — 2007. — 720 с.
41. Гринберг Дж. Квантитативный подход к морфологической классификации языков / Дж. Гринберг ; под ред. В. А. Звегинцева // Новое в лингвистике. — М.: Издательство иностранной литературы, 1963. — № 3. — С. 60—94.
42. Гумбольдт В. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества / В. Гумбольдт ; [пер. с нем.; 2-е изд.; общ. ред. Г. В. Рамишвили] // Избранные труды по языкознанию. — М.: ОАО ИГ «Прогресс», 2000. — 400 с.

43. Дельбрюк Б. Введение в изучение языка (из истории и методологии сравнительного языкознания) / Б. Дельбрюк ; [пер. с нем.; общ. ред. С. Булича]. — М.: Едиториал УРСС, 2003. — 152 с.

44. Долгополова Л. А. Інфінітив у давніх германських мовах [Електронний ресурс] / Л. А. Долгополова // *Studia philologica*. — 2012. — Вип. 1. — С. 13-19. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stfil_2012_1_4

45. Дубова О. А. Синтетизм та аналітизм: поняття і терміни / О. А. Дубова // *Вісник Київського лінгвістичного університету. Серія: Філологія*. — 2001. — Т. 4, № 1. — С. 99—110.

46. Дубова О. А. Структурно-типологічні властивості української і російської мов (еволюційний аспект) / О. А. Дубова // *Наукові праці. Філологія. Мовознавство*. — 2009. — Вип. 92, т. 105. — С. 25—30.

47. Дубова О. А. Типологічна еволюція морфологічних систем української і російської мов : Монографія / О. А. Дубова. — К.: Вид. центр КНЛУ, 2002. — 302 с.

48. Етимологічний словник української мови : У 7 т. / Редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. — К.: Наукова думка, 1982—2006.

49. Живов В. М. Формообразование / В. М. Живов ; под ред. В. Н. Ярцевой // *Языкознание. Большой энциклопедический словарь*. — [2-е изд.]. — М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. — С. 558.

50. Жовтобрюх М. А. Історична граматика української мови. Підручник / М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самійленко, І. І. Слинко — К.: Вища школа, 1980. — 320 с.

51. Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови Частина I / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. — [видання третє] — К.: Видання «Радянська школа», 1965. — 424 с.

52. Жирмунский В. М. Общее и германское языкознание / В. М. Жирмунский. — Л.: Наука, 1965. — 695 с.

53. Журина М. А. Типологическая классификация языков / М. А. Журина ; под ред. В. Н. Ярцевой // *Языкознание. Большой*

энциклопедический словарь. — [2-е изд.]. — М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. — С. 511—512.

54. Журина М. А. Лингвистическая типология / М. А. Журина // Общее языкознание. Внутренняя структура языка. — М.: Наука, 1972. — 516—539 с.

55. Загнітко А. П. Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис / А. П. Загнітко. — Донецьк: ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. — 992 с.

56. Загнітко Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект / А. П. Загнітко. — Донецьк: ДонНУ, 2009. — 137 с.

57. Зализняк А. А. «Русское именное словоизменение» с приложением избранных работ по современному русскому языку и общему языкознанию / А. А. Зализняк. — М.: Языки славянской культуры, 2002. — 752 с.

58. Зализняк А. А. Словоизменение / А. А. Зализняк ; под ред. В. Н. Ярцевой // Языкознание. Большой энциклопедический словарь. — [2-е изд.]. — М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. — С. 467.

59. Звегинцев В. А. История языкознания XIX-XX веков в очерках и извлечениях / В. А. Звегинцев. — Ч.1. — М.: Просвещение, 1964. — 466 с.

60. Звегинцев В. А. Современные направления в типологическом изучении языков / В. А. Звегинцев // Новое в лингвистике. — М.: Издательство иностранной литературы, 1963. — № 3. — С. 9—18.

61. Золотова Г. А. Коммуникативная грамматика русского языка / Г. А. Золотова, Н. К. Оніпенко, М. Ю. Сидорова. — М.: Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН, 2004. — 542 с.

62. Інверсійний словник української мови / відпов. ред. С. П. Бевзенко. — К.: Наукова думка, 1985. — 812 с.

63. Иванов В. В. Историческая грамматика русского языка: Учеб. для студентов пед. ин-тов по спец. «Рус. яз. и лит.» / В. В. Иванов. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Просвещение, 1990. — 400 с.

64. Иванова И. П. Теоретическая грамматика современного английского языка: Учебник / И. П. Иванова, В. В. Бурлакова, Г. Г. Почепцов. — М.: Высш. школа, 1981. — 285 с.
65. Ильиш Б. А. История английского языка / Б. А. Ильиш. — М.: Высшая школа, 1968. — 420 с.
66. Історія українського правопису XVI — XX ст. : Хрестоматія / НАН України ; Інститут української мови ; В. В. Німчук (упоряд.), Н. В. Пуряєва (упоряд.). — К.: Наукова думка, 2004. — 583 с.
67. Історія української мови. Морфологія / Редкол.: В. В. Німчук (відпов. ред.) та ін. — К.: Наукова думка, 1978. — 539 с.
68. Калыгин В. П. Введение в кельтскую филологию / В. П. Калыгин, А. А. Королев ; отв. ред. В. Н. Ярцева. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: КомКнига, 2006. — 272 с.
69. Камынина А. А. Современный русский язык. Морфология : Учебное пособие для студентов филологических факультетов государственных университетов / А. А. Камынина. — М.: Изд-во МГУ, 1999. — 240 с.
70. Карцевский С. И. Об асимметричном дуализме языкового знака / С. И. Карцевский ; Перев. В. А. Звегинцева // Звегинцев В. А. История языкознания XIX-XX веков в очерках и извлечениях. Ч. 2. — М.: Просвещение, 1965. — С. 85—90.
71. Ким Л. А. Вопрос об аналитических прилагательных в современной русистике [Электронный ресурс] / Л. А. Ким // Вісник Дніпропетровського університету. Серія "Мовознавство". — 2009. — Вип. 15, т. 3. — Режим доступа: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/vdpu/Movozn/2009_15_3/article/9.pdf.
72. Кислюк Л. П. Слововірний потенціал запозичень у сучасній українській літературній мові (на матеріалі англійських та німецьких запозичень) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Л. П. Кислюк. — К., 2000. — 17 с.

73. Клименко Н. Ф. Словотвір / Н. Ф. Клименко // Українська мова: Енциклопедія. — 2-ге вид., випр. і доп. — К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. — С. 618.

74. Климов Г. А. Типологические исследования в СССР (20—40-е годы) / Г. А. Климов. — М.: Наука, 1981. — 112 с.

75. Кнорина Л. В. Анализ неизменяемых определителей к существительным // НТИ. — 1977. — сер.2, № 8 / Режим доступа: <http://lidiaknorina.narod.ru/analiz.htm>.

76. Князев Ю. П. Грамматическая семантика: Русский язык в типологической перспективе / Ю. П. Князев. — М.: Языки славянских культур, 2007. — 704 с.

77. Козинцева Н. А. Деепричастие / Н. А. Козинцева ; под ред. В. Н. Ярцевой // Языкознание. Большой энциклопедический словарь. — [2-е изд.]. — М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. — С. 128.

78. Козинцева Н. А. Инфинитив / Н. А. Козинцева ; под ред. В. Н. Ярцевой // Языкознание. Большой энциклопедический словарь. — [2-е изд.]. — М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. — С. 198—199.

79. Кочерган М. П. Загальне мовознавство: Підручник / М. П. Кочерган. — [2-ге вид., випр. і доп.]. — К.: Видавничий центр «Академія», 2006. — 464 с.

80. Кравченко А. В. Глагольный вид и картина мира / А. В. Кравченко // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. — 1995. — Т. 54, № 1. — С. 49—64.

81. Красильникова Е. В. Адвербиализация / Е. В. Красильникова ; гл. ред. Ю. Н. Караулов // Русский язык. Энциклопедия. — [2-е изд., перераб. и доп.]. — М.: Большая Российская энциклопедия ; Дрофа, 1997. — С. 15—16.

82. Красильникова Е. В. Парадигма / Е. В. Красильникова ; гл. ред. Ю. Н. Караулов // Русский язык. Энциклопедия. — [2-е изд., перераб. и доп.]. — М.: Большая Российская энциклопедия ; Дрофа, 1997. — С. 324—326.

83. Крысин Л. П. Толковый словарь иноязычных слов / Л. П. Крысин. — [2-е изд., доп.]. — М.: Рус. яз., 2000.

84. Кубрякова Е. С. Деривация, транспозиция, конверсия / Е. С. Кубрякова // Вопросы языкознания. — 1974. — № 5. — С. 64—76.

85. Кубрякова Е. С. Конверсия / Е. С. Кубрякова ; под ред. В. Н. Ярцевой // Языкознание. Большой энциклопедический словарь. — [2-е изд.]. — М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. — С. 235.

86. Кубрякова Е. С. О формообразовании, словоизменении, словообразовании и их соотношении / Е. С. Кубрякова // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. — 1976. — Т. 35, № 6. — С. 514—526.

87. Кубрякова Е. С. Словообразование / Е. С. Кубрякова; под ред. В. Н. Ярцевой // Языкознание. Большой энциклопедический словарь. — [2-е изд.]. — М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. — С. 467—469.

88. Кузнецов П. С. Морфологическая классификация языков: Материалы к курсам языкознания / П. С. Кузнецов; под общ. ред. В. А. Звегинцева. — 2-е изд. — М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. — 36 с.

89. Культура русской речи: Учебник для вузов / С. И. Виноградов, Л. К. Граудина, Е. В. Карпинская, Т. Л. Козловская и др. ; Под ред. Л. К. Граудиной, Е. Н. Ширяева. — М.: Издательская группа НОРМА ИНФРА М, 1999. — 560 с.

90. Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику / Дж. Лайонз. — М.: Прогресс, 1978. — 540 с.

91. Леонова М. В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / М. В. Леонова. — К.: Головне видавництво видавничого об'єднання «Вища школа», 1983. — 264 с.

92. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. — К.: ВЦ «Академія», 2007. — 752 с.

93. Ли Ван. Части речи / Ван Ли ; под ред. М. В. Софронова // Новое в зарубежной лингвистике : Пер. с кит. — М.: Прогресс, 1989. — № 22, Языкознание в Китае. — С. 37—55.

94. Лихтман Р. И. К вопросу об основных понятиях словообразования / Р. И. Лихтман // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. — 1973. — Т. 32, № 2. — С. 132—138.

95. Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков / А. Мейе ; пер. с франц. Д. Кудрявского. — М., Л.: Государственное социально-экономическое издательство, 1938. — 512 с.

96. Мельников Г. П. Морфологический строй языка и средства словоразграничения [Электронный ресурс] / Г. П. Мельников // Исследования по фонологии. — М.: Наука, 1966. — С. 263—284. — Режим доступа : <http://philologos.narod.ru/melnikov/delimit.htm>.

97. Мельчук И. А. Курс общей морфологии. Том II / И. А. Мельчук. — М. — Вена: Языки русской культуры, Венский славистический альманах, 1998. — 544 с.

98. Мечковская Н. Б. Общее языкознание: Социальная и структурная типология языков : Учебное пособие для студентов филологических и лингвистических специальностей / Н. Б. Мечковская. — М.: Флинта: Наука, 2001. — 312 с.

99. Мещанинов И. И. Эргативная конструкция в языках / И. И. Мещанинов. — Л.: Наука, 1967. — 248 с.

100. Милевский Т. Предпосылки типологического языкознания / Т. Милевский // Исследования по структурной типологии. — М.: Изд-во АН СССР, 1963. — С. 3—31.

101. Мовна ситуація в Україні та дискусії навколо українського правопису: Збірник матеріалів семінару Київського проекту Інституту Кеннана, 28 листопада 2002 р. / Інститут Кеннана, Київський проект ; В. М. Русанівський (голова ред. кол.). — К., 2002. — 72 с.

102. Молотков А. И. Есть ли в русском языке категория неизменяемых прилагательных / А. И. Молотков // Вопросы языкознания. — 1960. — № 6. — С. 68—73.

103. Немченко В. Н. Современный русский язык. Словообразование : Учебное пособие для филологических спец. университетов / В. Н. Немченко. — М.: Высшая школа, 1984. — 255 с.
104. Никонов В. А. Русское словообразование / В. А. Никонов // Этимология — 1967. — М.: Наука, 1969. — С. 98—109. — Режим доступа : <http://etymolog.ruslang.ru/etymology.php?id=nikonov1967&vol=>.
105. Обратный словарь русского языка. Около 125000 слов. — М.: Изд-во «Советская энциклопедия», 1974. — 944 с.
106. Общее языкознание. Внутренняя структура языка / Отв. ред. Б. А. Серебренников. — М.: Наука, 1972. — 566 с.
107. Общее языкознание: Формы существования, функции, история языка / Отв. ред. Б. А. Серебренников. — М.: Наука, 1970. — 597 с.
108. Павленко Л. П. Исторична граматика української мови : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Л. П. Павленко. — Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. — 208 с.
109. Панов М. В. Позиционная морфология русского языка / М. В. Панов. — М.: Наука, Школа, “Языки русской культуры”, 1999. — 275 с.
110. Панов М. В. Труды по общему языкознанию и русскому языку. Т. 1 / М. В. Панов ; под ред. Е. А. Земской, С. М. Кузьминой. — М.: Языки славянской культуры, 2004. — 568 с.
111. Панов М. В. Труды по общему языкознанию и русскому языку. Т. 2 / Под ред. Е. А. Земской, С. М. Кузьминой. — М.: Языки славянской культуры, 2007. — 848 с.
112. Плотникова В. А. Прилагательное / В. А. Плотникова ; гл. ред. Ю. Н. Караулов // Русский язык. Энциклопедия. — [2-е изд., перераб. и доп.]. — М.: Большая Российская энциклопедия ; Дрофа, 1997. — С. 376—378.
113. Плющ М. Я. Граматика української мови: У 2 ч. Ч. 1. Морфеміка. Словотвір. Морфологія: Підручник / М. Я. Плющ. — К.: Вища шк., 2005. — 286 с.

114. Пономарів О. Д. Український правопис у запитаннях і відповідях / О. Д. Пономарів // Українська мова. — 2003. — № 4. — С. 107—113.
115. Пражский лингвистический кружок : сборник статей / [сост., ред. Н. А. Кондрашова]. — М.: Прогресс, 1967. — 560 с.
116. Проект нової редакції українського правопису (1999): Анкета для опитування фахівців // Історія українського правопису XVI — XX ст. : Хрестоматія / НАН України ; Інститут української мови / В. В. Німчук (упоряд.), Н. В. Пуряєва (упоряд.). — К.: Наукова думка, 2004. — С. 561—570.
117. Реформатский А. А. Агглютинация и фузия как две тенденции грамматического строения слова [Электронный ресурс] / А. А. Реформатский // Лингвистика и поэтика. — М., 1987. — С. 52—76. — Режим доступа : <http://www.durov.com/linguistics1/reformatskiy-87c.htm>.
118. Родионов В. А. «Тип языка», «типовой признак» (эволюция понятий лингвистической типологии) / В. А. Родионов // Изв. АН СССР, Сер. лит и яз. — 1987. — Т. 46, № 3. — С. 208—220.
119. Русанівський В. М. Значення і взаємозв'язок граматичних категорій виду і часу в українській мові XVI—XVII ст. / В. М. Русанівський. — К.: Вид-во АН УРСР, 1959. — 100 с.
120. Русанівський В. М. Стосунок «Проекту» до реального українського правопису / В. М. Русанівський // Мовознавство. — 2002. — № 6. — С. 92—98.
121. Русский орфографический словарь: около 200 000 слов. / О. Е. Иванова, В. В. Лопатин (отв. ред.), И. В. Нечаева, Л. К. Чельцова. — [2-е изд.]. — М.: Институт русского языка им. В. В. Виноградова, 2007. — 960 с.
122. Русская грамматика: В 2 т. Т. 1. Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Введение в морфемiku. Словообразование. Морфология / гл. ред. Н. Ю. Шведова. — М.: Наука, 1980. — 784 с.
123. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии: Пер. с англ. / Эдвард Сепир ; Общ. ред. и вступ. ст. А. Е. Кибрика. — М.: Издательская группа «Прогресс», «Универс», 1993. — 656 с.

124. Скаличка В. Асимметрический дуализм языковых единиц / В. Скаличка // Пражский лингвистический кружок. — М.: Прогресс, 1967. — С. 119—127.

125. Скаличка В. О современном состоянии типологии / В. Скаличка ; под ред. В. А. Звегинцева // Новое в лингвистике. — М.: Издательство иностранной литературы, 1963. — № 3. — С. 19—35.

126. Словарь русского словоизменения: электронный словарь [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://lcorp.ulif.org.ua/dictRus>.

127. Словарь русского языка: В 4-х т. / АН СССР, Ин-т рус. яз.; Под ред. А. П. Евгеньевой. — 3-е изд. стереотип. — М.: Русский язык, 1985—1988.

128. Словник скорочень в українській мові / Уклад. Н. Д. Гула та ін.; Ред.-упоряд. В. В. Жайворонок, М. М. Феценко; За ред. Л. С. Паламарчука. — К. : Вища шк. Головне вид-во, 1988. — 512 с.

129. Словник української мови / за ред. І. К. Білодіда. — К.: Наукова думка, 1970—1980. — Т. 1—11.

130. Словники України on-line [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://lcorp.ulif.org.ua>.

131. Словотвір сучасної української мови. — К.: Наукова думка, 1979. — 406 с.

132. Смирницкий А. И. Взаимоотношение между редукцией гласных и историей грамматической системы имени в германских языках / А. И. Смирницкий // Известия АН СССР. Отделение литературы и языка. — М.: Изд-во АН СССР, 1951. — Т. X, Вып. 2. — С. 184—197.

133. Смирнова Г. В. Предмет и задачи типологического языкознания : Учебное пособие / Г. В. Смирнова. — М.: Московский государственный лингвистический университет, 2001. — 31 с.

134. Современный русский язык / В. А. Белошапкова, Е. А. Брызгунова, Е. А. Земская и др. — М.: Высш. шк., 1989. — 800 с.

135. Современный русский язык: Активные процессы на рубеже XX — XXI веков / Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова РАН ; Отв. ред. Л. П. Крысин. — М.: Языки славянских культур, 2008. — 712 с.

136. Современный русский язык. Учеб. для студентов пед. ин-тов по спец. № 2101 «Рус. яз. и лит.» В 3 ч. Ч. 3. Синтаксис. Пунктуация / В. В. Бабайцева, Л. Ю. Максимов. — 2-е изд., перераб. — М.: Просвещение, 1987. — 256 с.

137. Солнцев В. М. Введение в теорию изолирующих языков: В связи с общими особенностями человеческого языка / В. М. Солнцев. — М.: Восточная литература, 1995. — 352 с.

138. Солнцев В. М. Типологические свойства изолирующих языков (на материале китайского и вьетнамского языков) [Электронный ресурс] / В. М. Солнцев // Языки Юго-Восточной Азии. Проблемы морфологии, фонетики и фонологии. — М., 1970. — С. 11—19. — Режим доступа : <http://www.lingvotech.com/solntsev-70>.

139. Солнцева Н. В. Проблемы морфологии изолирующих языков в типологическом освещении: дис. ... доктора филол. наук : 10.02.20 / Н. В. Солнцева. — М., 1984. — 418 с.

140. Стеблин-Каменский М. И. История скандинавских языков / М. И. Стеблин-Каменский. — М., Л.: Издательство Академии наук СССР, 1953. — 340 с.

141. Судавичене Л. В. История русского литературного языка: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. «Рус. яз. и лит. в нац. шк.» / Л. В. Судавичене, Н. Я. Сердобинцев, Ю. Г. Кадькалов; Под ред. И. Ф. Протченко. — 2-е изд., дораб. — Л.: Просвещение. Ленингр. отд-ние, 1990. — 319 с.

142. Сучасна українська мова: Підручник / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін. ; За ред. О. Д. Пономарева. — 2-ге вид., перероб. — К.: Либідь, 2001. — 400 с.

143. Тараненко О. О. Номінація / О. О. Тараненко // Українська мова: Енциклопедія. — 2 ге вид., випр. і доп. — К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. — С. 417—419.
144. Тараненко О. О. Просторіччя / О. О. Тараненко // Українська мова: Енциклопедія. — 2 ге вид., випр. і доп. — К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. — С. 536—537.
145. Таранець В. Г. Діахронія мови: Збірка статей [Електронний ресурс] / В. Г. Таранець ; за заг. ред. проф. Л. М. Голубенко. — Одеса: Друкарський дім, 2008. — 232 с. — Режим доступу: www.oridu.odessa.ua/books/Diachronie_1.pdf.
146. Тань Аошуан. Проблемы скрытой грамматики: Синтаксис, семантика и прагматика языка изолирующего строя / Аошуан Тань. — М.: Языки славянской культуры, 2002. — 896 с.
147. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер ; Перевод с франц. Редкол.: Г. В. Степанов (пред.) и др. ; Вступ. ст. и общ. ред. В. Г. Гака — М.: Прогресс, 1988. — 656 с.
148. Термінологічний словник-довідник з будівництва та архітектури / Р. А. Шмиг, В. М. Боярчук, І. М. Добрянський, В. М. Барабаш; за заг. ред. Р. А. Шмига. — Львів, 2011. — 222 с.
149. Тихонов А. Н. О семантической соотнесенности в словообразовании / А. Н. Тихонов // Вопросы языкознания. — 1967. — № 1. — С. 112—122.
150. Тихонов А. Н. Словообразовательный словарь русского языка : в 2-х т. / А.Н.Тихонов. — 2-е изд. — М.: Рус. яз., 1990. — 1743 с.
151. Тукова Т. В. Аморфные прилагательные в русском языке / Т. В. Тукова // XI Междунар. конф. по функциональной лингвистике «Функциональное описание русского и его единиц» : сб. науч. докл. / Ялта 4—8 октября 2004 г. — Симферополь : Доля, 2004. — С. 351—353.
152. Улуханов И. С. Инфинитив / И. С. Улуханов ; гл. ред. Ю. Н. Караулов // Русский язык. Энциклопедия. — [2-е изд., перераб. и доп.]. — М.: Большая Российская энциклопедия ; Дрофа, 1997. — С. 158—159.

153. Украинская грамматика / В. М. Русановский, М. А. Жовтобрюх, Е. Г. Городенская, А. А. Грищенко / Отв. ред. В. М. Русановский. — К.: Наукова думка, 1986. — 360 с.

154. Український правопис / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Інститут української мови НАН України. — [стереотип. вид]. — К.: Наукова думка, 2008. — 288 с.

155. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева / М. Фасмер ; под ред. и с предисл. Б. А. Ларина. — [2-е изд., стер.]. — М.: Прогресс, 1986—1987. — Т. 1—4.

156. Филлмор Ч. Дело о падеже / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. — М.: Прогресс, 1981. — Выпуск X. Лингвистическая семантика. — С. 369—495.

157. Фомічова В. Рефлекси аморфізму / ізоляції на різних мовних рівнях / В. Фомічова // Наукові записки. — Серія : Філологічні науки (мовознавство). — Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. — Випуск 100. — С. 394—398.

158. Фомічова В. О. Аморфізація в іменниковій системі сучасної української мови / В. О. Фомічова // Лінгвістика : Наукове видання. — Луганськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012. — № 3, Ч. I. — С. 187—194.

159. Фомічова В. О. Аморфізація як засіб поповнення адвербіальної системи / В. О. Фомічова // «Ольвійський форум — 2011: стратегії України в геополітичному просторі» : тези. — Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. — Том 4. — С. 53—55.

160. Фомічова В. О. Аморфний тип у мові та його співвідношення з іншими типами в мові / В. О. Фомічова // «Ольвійський форум — 2013: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі» : тези. — Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. — Том 5. — С. 146—151.

161. Фомічова В. О. Причини аморфізаційних змін (на прикладі адвербіальної системи синтетичних української та російської, аналітичної англійської мов) / В. О. Фомічова // Наукові праці : науково-методичний журнал.

— Т. 255. Вип. 43. Філологія. Мовознавство. — Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2015. — С. 97—102.

162. Фомічова В. О. Причини субстантивної аморфізації (на матеріалі української та англійської мов) / В. О. Фомічова // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т; наук. ред. А. П. Загнітко. — Донецьк : ДонНУ, 2013. — Вип. 27. — С. 152—158.

163. Фомічова В. О. Субстантивна аморфізація (запозичені іменники в граматичній системі сучасної української мови) / В. О. Фомічова // Наукові праці : науково-методичний журнал. — Т. 195. Вип. 183. Філологія. Мовознавство. — Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. — С. 97—105.

164. Фортунатов Ф. Ф. Морфологическая классификация языков / Ф. Ф. Фортунатов // Избранные труды. — М.: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1956. — Т1. — 451 с.

165. Халдояниди Н. Л. Сравнительная типология русского, немецкого и английского языков / Н. Л. Халдояниди. — Пятигорск: Издательство Пятигорского государственного лингвистического университета, 2001. — 153 с.

166. Цзыдун Фу. Разграничение и распознавание частей речи / Фу Цзыдун ; под ред. М. В. Софроновой // Новое в зарубежной лингвистике : Пер. с кит. — М.: Прогресс, 1989. — № 22, Языкознание в Китае. — С. 108—125.

167. Шанский Н. М. Очерки по русскому словообразованию и лексикологии / Н. М. Шанский. — М.: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1959. — 245 с.

168. Шарафутдинова Н. С. Лингвистическая типология и языковые ареалы : учебное пособие / Н. С. Шарафутдинова. — Ульяновск : УЛГТУ, 2009. — 128 с.

169. Шигуров В. В. Переходные явления в области частей речи в синхронном освещении : учебное пособие / В. В. Шигуров. — Саранск : Изд-во Саратовского ун-та, 1988. — 88 с.

170. Широкова А. В. Сопоставительная типология разноструктурных языков (фонетика, морфология) / А. В. Широкова. — М. : Добросвет, 2000. — 198 с.

171. Шмелев А. Д. Русский язык и внеязыковая деятельность / А. Д. Шмелев. — М.: Языки славянской культуры, 2002. — 496 с.

172. Шулежкова С. Г. История лингвистических учений : Учебное пособие для студентов филологических специальностей / С. Г. Шулежкова. — М.: Флинта: Наука, 2004. — 400 с.

173. Щерба Л. В. Избранные работы по русскому языку / Л. В. Щерба. — М.: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства Просвещения РСФСР, 1957. — 188 с.

174. Языковая номинация (Виды наименований) / Институт языкознания АН СССР ; Отв. ред. Б. А. Серебрянников, А. А. Уфимцева. — М.: Наука, 1977. — 356 с.

175. Ярмашевич М. А. Знаковость аббревиатурных единиц / М. А. Ярмашевич // Вестник ОГУ. Гуманитарные науки: Русская филология. Языкознание. — 2002. — № 6. — С. 106—110.

176. Ярмашевич М. А. Универбация как разновидность аббревиации / М. А. Ярмашевич // Вестник ОГУ. Гуманитарные науки: Русская филология. Языкознание. — 2003. — № 5. — С. 4—8.

177. Ярун Г. М. Кореляція форми і змісту в розвитку української прислівникової системи / Г. М. Ярун. — К.: Наукова думка, 1993. — 111 с.

178. Ярцева В. Н. К определению понятия «языковой тип» / В. Н. Ярцева ; отв. ред. В. М. Солнцев, И. Ф. Вардуль // Лингвистическая типология. — М.: Наука, 1985. — С. 6—12.

179. Ярцева В. Н. Об аналитических формах слова / В. Н. Ярцева // Морфологическая структура слова в языках различных типов. — М.; Л.: Издательство АН СССР, 1963. — С. 52—60.
180. Яхонтов С. Е. Древнекитайский язык / С. Е. Яхонтов. — М.: Наука, 1965. — 116 с.
181. Яхонтов С. Е. Китайско-тибетские языки / С. Е. Яхонтов ; под ред. В. Н. Ярцевой // Языкознание. Большой энциклопедический словарь. — [2-е изд.]. — М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. — С. 226—227.
182. Alexander L. G. Longman English Grammar / L. G. Alexander, R. A. Close. — Harlow: Longman, 2003. — 362 p.
183. Alexander L. G. Longman English grammar practice for intermediate students / L. G. Alexander. — Harlow: Longman, 2001. — 298 p.
184. Bynon T. Approaches to Language Typology: A Conspectus / T. Bynon, M. Shibatani // Approaches to Language Typology. — New York: Oxford University Press, 1999. — P. 1—26.
185. Carstairs-McCarthy A. An Introduction to English Morphology / Andrew Carstairs-McCarthy. — Edinburgh: Edinburgh University Press, 2002. — 160 p.
186. Comrie B. Language Universals and Language Typology: Syntax and Morphology / B. Comrie. — 2nd edn. — Chicago: University of Chicago, 1989. — 264 p.
187. Croft W. Typology and Universals / W. Croft. — 2nd edn. — Cambridge: Cambridge University Press. — 2003. — 341 p.
188. Foley M. Advanced Learners' Grammar / Mark Foley, Diane Hall. — Harlow: Longman, 2008. — 386 p.
189. Fomichova V. On amorphic type in language and amorphisation / Valeriia Fomichova // European Applied Sciences.— Stuttgart: ORT Publishing, 2016. — № 9. — P. 46—48.
190. Glosbe – the multilingual online dictionary [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://glosbe.com>.

191. Harbert W. *The Germanic Languages* / Wayne Harbert. — New York: Cambridge University Press, 2007. — 524 p.
192. Hoad T. *Preliminaries: before English* / Terry Hoad ; edited by Lynda Mugglestone // *The Oxford History of English*. — New York: Oxford University Press, 2006. — P. 7—31.
193. Hogg R. *An Introduction to Old English* / Richard Hogg. — Edinburgh: Edinburgh University Press, 2002. — 174 p.
194. Horobin S. *An Introduction to Middle English* / Simon Horobin, Jeremy Smith. — Edinburgh: Edinburgh University Press, 2002. — 191 p.
195. Janson T. *Speak: A Short History of Languages* / Tore Janson. — New York: Oxford University Press. — 2002. — 301 p.
196. *Macmillan English Dictionary for Advanced Learners*. — Oxford: Macmillan Education, 2002. — 1962 p.
197. Partridge E. *Origins. A Short Etymological Dictionary of Modern English* / Eric Partridge. — 4th edn. — London and New York: Taylor & Francis e-Library, 2006. — 4218 p.
198. Quirk R. *An Old English Grammar* / Randolph Quirk, Charles Leslie Wrenn. — 2nd ed. — London: Methuen, 1960. — 166 p.
199. Quirk R. *A Comprehensive Grammar of the English Language* / Randolph Quirk, Sidney Greenbaum, Geoffrey Leech, Jan Svartvik. — London, New York: Longman, 1985. — 1779 p.
200. Sgall P. *Prague School Typology* / P. Sgall ; ed. by T. Bynon, M. Shibatani // *Approaches to Language Typology*. — New York: Oxford University Press. — 1999. — P. 49—84.
201. Skeat W. W. *A Concise Etymological Dictionary of the English Language* / W. W. Skeat. — New York The Putnam Publishing Group, 1980. — 656 p.
202. Song J. J. *Linguistic Typology: Morphology and Syntax* / J. J. Song. — Harlow and London: Pearson Education Limited, 2001. — 401 p.

203. Testelets Y. G. Russian Works on Linguistic Typology in the 1960—1990s / Y. G. Testelets ; ed. by M. Haspelmath // Language typology and language universals: ein internationales Handbuch. — Berlin; New York: de Gruyter, 2008. — P. 306—322.

204. Theoretical Approaches to Disharmonic Word Order / edited by Theresa Biberauer, Michelle Sheehan. — Oxford: Oxford University Press, 2013. — 531 p.

205. Thomson A. J. A Practical English Grammar / A. J. Thomson, A. V. Martinet. — 4th ed. — Oxford: Oxford University Press, 2011. — 384 p.

206. Townend M. Contacts and Conflicts: Latin, Norse, and French / Matthew Townend // The Oxford History of English. — edited by Lynda Mugglestone. — New York: Oxford University Press, 2006. — P. 61—86.

207. Wallwork A. English for Research: Usage, Style, and Grammar / Adrian Wallwork. — New York: Springer, 2012. — 268 p.

208. Wright J. An Elementary Middle English Grammar / Joseph Wright, Elizabeth Mary Wright. — London: Oxford University Press, 1923. — 214 p.

209. Yule G. Explaining English Grammar / George Yule. — Oxford: Oxford University Press, 1998. — 333 p.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Структурно-типологічна класифікація

Морфологічна структурно-типологічна класифікація мов

Класифікація ознак за відношенням до аморфізму

Інваріантні ознаки аморфізму	Другорядні ознаки аморфізму	Різномірні рефлексії типів у мові	Ознаки інших типів у мові, потраповані аморфними
Відсутність формотворення	Здатність до морфемного поділу (факультативна)	1. Граматична значимість порядку слів 2. Граматична значимість просодичних засобів 3. Проблема частиномовної диференціації 4. Актуалізація частиномовної належності лексичних одиниць у контексті 5. Семантичне навантаження (значимість) кожного складу 6. Велика частотність конверсії 7. Поширення словоскладання 8. Збіг меж складів з межами морфем 9. Тенденція до спрощення консонантизму 10. Ускладнення вокалізму	1. Граматична значимість службових слів (аналітизм) 2. Однознач- ність формантів граматичних форм (синтетизм (аглотинація)

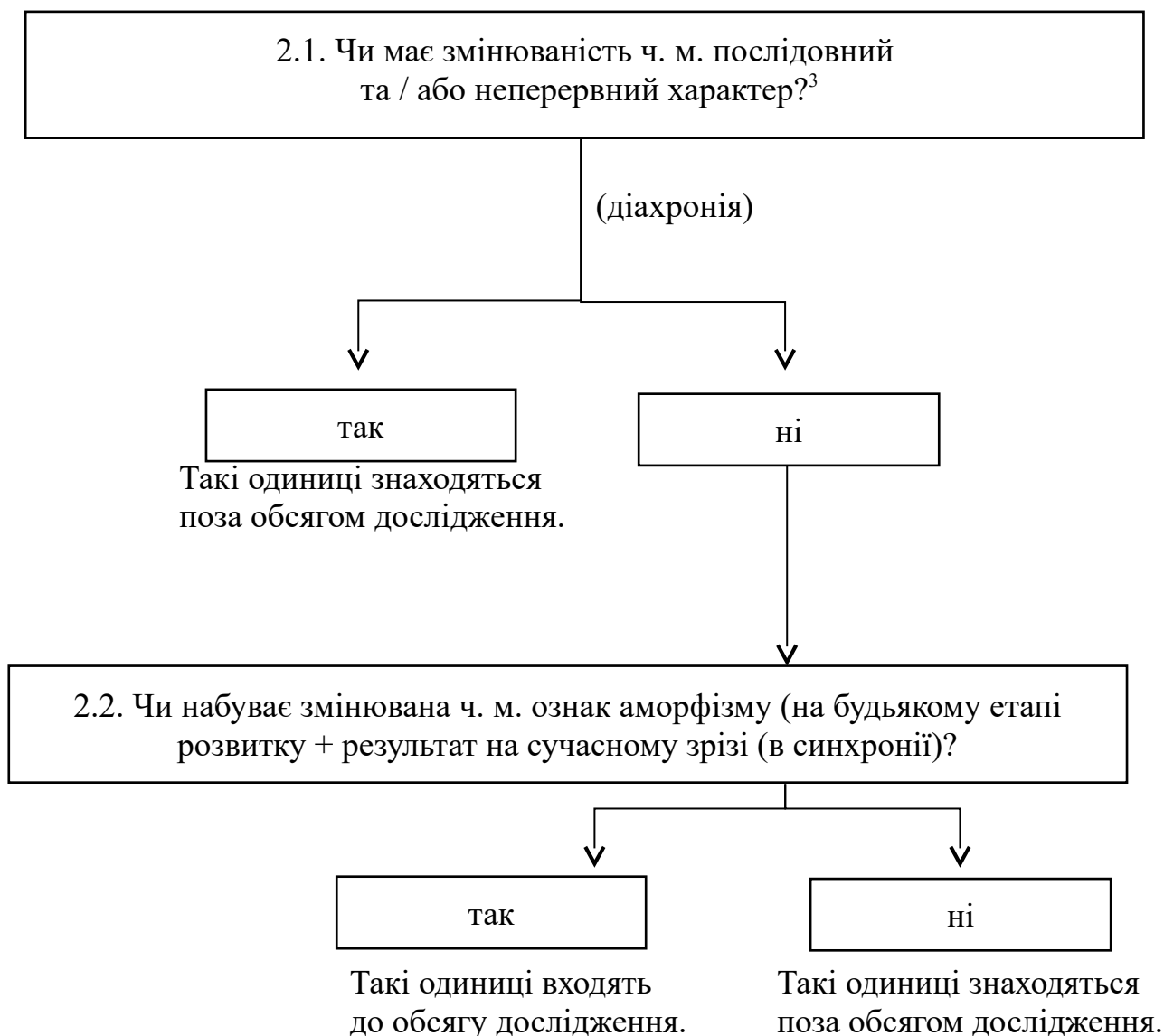
		11. Нечітка диференціація слова і морфеми, афікса та службового слова, повнозначного і службового слова, складного слова і словосполучення 12. Поширення моносилабичних слів-омонімів 13. Факультативне використання однозначних граматичних маркерів 14. Відсутність формальних показників зв'язку між словами в реченні 15. Моносилабізм	

**Повний алгоритм
ідентифікації виявів аморфного типу в мові у мовах різних типів**

Етап 1. Визначення змінюваного / незмінюваного характеру частини мови

Етап 2 алгоритму виявлення аморфізаційних змін у мовах різних типів

³ **Пояснення:** якщо всі одиниці частини мови в діахронічному аспекті послідовно змінюються, то змінюваність ч. м. має *послідовний характер*, якщо за умов переважання змінюваності спостерігаються вияви незмінюваності, то змінюваність ч. м. має *непослідовний характер*. Якщо ч. м. була змінювана протягом всієї історії розвитку, то така ч. м. має неперервний змінюваний характер, якщо спостерігаються окремі незмінювані одиниці на будь-якому етапі розвитку, то така ч. м. має перервний змінюваний характер.

Етап 3 алгоритму виявлення аморфізаційних змін у мовах різних типів

⁴ **Пояснення:** якщо всі одиниці частини мови в діахронічному аспекті послідовно не змінюються, то незмінюваність ч. м. має *послідовний характер*, якщо за умов переважання незмінюваності спостерігаються вияви змінюваності, то змінюваність / незмінюваність ч. м. має *непослідовний характер*. Якщо ч. м. не змінювалася протягом всієї історії розвитку, то така ч. м. має неперервний незмінюваний характер, якщо спостерігаються окремі незмінювані одиниці на будь-якому етапі розвитку, то така ч. м. має перервний незмінюваний характер.

Етап 4 алгоритму виявлення аморфізаційних змін у мовах різних типів
(для незмінюваних частин мови)

